

Jog

történeti szemle

2007
2. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

Megjegyzések a Kassai
Sváb tükörhöz

Buchinger Manó
kegyelmezési ügye

A Magyar Jogászegylet
a békeszerződés jogi
vonatkozásairól 1947-ben

Az állampolgárságról

Gondolatok az új Ptk.
konceptiójáról jogtörténeti
megközelítésben

A törvényszéki orvostan
Magyarországon
a 19. század
második felében

Adalékok a kereskedelmi
jog középkori történetéhez

Bizalom és történelem

Az ónodi országgyűlés
háromszázadik évfordulója

Francis Fukuyama

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BLAZOVICH László: Megjegyzések a Kassai Sváb tükörhöz	1
FÖGLEIN Gizella: A Magyar Jogászegylet a békeszerződés jogi vonatkozásairól 1947-ben	5
KÉPES György: Buchinger Manó kegyelmezési ügye	11
SZALMA József: Az állampolgárságról – Külföldi kitekintés	25

MŰHELY

BASA Ildikó: Gondolatok az új Ptk. koncepciójáról, jogtörténeti megközelítésben, különös tekintettel a kereskedelmi és magánjog kapcsolatára	35
GÁSPÁR Zita: A törvényszéki orvostan Magyarországon a 19. század második felében	41
METZINGER Péter: Adalékok a kereskedelmi jog középkori történetéhez	51

KÖNYVEKRŐL

A szokásjogtól a szláv törvényekig – ANTAL Tamás	57
A Schwarzenberg-minisztérium jegyzőkönyvei 1850 elejéről – KAJTÁR István	58
Egy nagy államférfi öregkora (Gondolatok Pölöskei Ferenc Deák Ferenc utolsó éveiről) – RÉVÉSZ T. Mihály ..	59
Tanulmánygyűjtemény a hazai jogrendszer közelmúltbeli változásairól – É. L.	61

SZEMLE

Bizalom és történelem (Bizalom-szimpozium Francis Fukuyamával) – MEZEY Barna	63
Hiteleshelyek a középkorban. Konferencia a magyarországi írásbeliség 825. évfordulójára – ÁRVAI Tünde	66
Az ónodi országgyűlés háromszázadik évfordulója (Ónod, 2007. június 10.) – VÖLGYESI Levente	67
A katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma. Tudományos emlékülés az 1707. évi ónodi országgyűlésen elfogadott hadi törvények háromszázadik évfordulója alkalmából – BÖGÖLY Gyula–HAUTZINGER Zoltán	68
A „büntetési rendszer” átalakításának megjelenése Kossuth Lajos <i>Pesti Hírlapjában</i> (Bató Szilvia PhD-értekezésének nyilvános vitája) – SZOMORA Zsolt	70
Németország második világháború utáni államépítése, alkotmányjogi helyzete és az újraegyesítés (Szigeti Magdolna PhD-értekezésének nyilvános vitája) – É. L.	71
A magyar közegészségügyi közigazgatás intézményrendszere 1867-1914 (Pálvolgyi Balázs PhD-értekezésének nyilvános vitája) – VERMES Attila	74
Rácz Lajos habilitációs előadása – KELEMEN Miklós	77
A Max Planck Intézet az európai jogtörténetért – CSOÓR Dorothea	79
A világ börtönmúzeumai: San Quentin State Prison – ELEK Péter	80

HÍREK	81
E számunk szerzői	84

Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

A címlapon:

Francis Fukuyama (1952 Chicago)

amerikai (USA) filozófus, politológus, a nemzetközi politikai gazdaságtan professzora

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Dr. Günter Jerouschek (Jena), Dr. Srđan Šarkić (Novi Sad), Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Kosice)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke
és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

TANULMÁNYOK

Blazovich László

Megjegyzések a Kassai Sváb tükörhöz

Az eddig több mint 25 könyvet és 250 tanulmányt közzétevő Ilpo Tapani Piirainen professzort, a kiváló germanistát, akit egész élete során végigkísért a centrum és periféria közötti ingázás és mindkét világ titkainak ismerete, 65. születésnapján köszöntjük.

A kora-újfelnémet nyelv és nyelvtan tudós kutatója, valamint a 14–18. századi német kancelláriai nyelv-les szakértője 10 kötetet és 50 tanulmányt szentelt az egykor felső-magyarországi, ma szlovákiai német nyelvű kéziratokban lévő források kiadásának és nyelvészeti jellegű magyarázatának. E munka során új lendületet adott a szlovákiai középkori források kiadásának, amelynek elsősorban Richard Marsina, Vincent Sedlák, Lubomír Juck és Ondrej R. Halaga által közreadott kötetek ismerték és forgatták a kutatók.

Jelen írásunknak nem célja Piirainen professzor munkásságának számbavétele, megtettük ezt a *Századokban* közzétett írásunkban.¹ Mégis kitérünk néhány kiadott kötetére. 1972-ben jelentette meg Zsolna város jogkönyvét;² az 1378-ban keletkezett jogkönyvben írásba fektetett szokásjog, mint szerzőnk bizonyította, Korponáról származott. E jog a Szász tükör és a magdeburgi jog alapján született, s mint ismeretes, teljes artikulusokat tartalmaz a Tükörből, a mű bevezetőjét a *Weichbildchronik* részlete képezi, és szabályokat vesz át a magdeburg-boroszlói és a magdeburg-örlitzi jogból. A jogkönyv részletes jogtörténeti és textológiai elemzése a jövő kutatóira vár. Piirainen az iglái (ma Jihlava) Bergrecht selmezbányai (schemnitz) változatát,³ valamint a körmöcbányai (kremnitz) Stadt und Bergrecht Buchot is kiadta.⁴ A selmeci jogkönyv jelentőségét az adja, hogy az iglái jog hatása alatt született alkotás hatott az egykori alsó-magyarországi bányavárosok jogára. Az iglái jog, mint általában a jogkönyvekben szokásos, csak szubszidiárius, másodlagos hatást gyakorolt a selmeci jogra, azaz olyan esetekben vették át artikulusait, amelyekre vonatkozóan nem találtak helyi szabályt. Piirainen több mint tíz évet szánt rá, hogy a *Zipser Willkür*-nek, a Szepesség jogának a kéziratait összegyűjtse és kiadja. Ezen 1370-ben

Ilpo Tapani Piirainen

Az Iglauer Bergrecht (Igló, 1504) egy oldala
(Heidelberg Universitätsbibliothek)

keletkezett partikuláris jogkönyv 16 példányát jelentette meg.⁵ Ez esetben már szerzőtárs, Maria Papsonova is csatlakozott a munkához. A 16 kézirat kiadása, akár csak a selmeci jogkönyv 13 példányának a megjelentetése a kora-újfelnémet nyelvet és annak írásbeliségét nagy lelki erővel és elhivatottság-érzéssel kutató tudósi attitűd bizonyítja.

Ebben az időben már tudós munkatársaivá vált tanítványait is bevonta forráskiadói tevékenységébe. Jörg Meierrel adta ki Svedlér városkönyvét,⁶ Arne Ziglerrel pedig az 1628-ból származó szepesszombati jogkönyvet,⁷ 1998-ban, ugyancsak Jörg Meierrel, az első fennmaradt kismárki bírósági könyvet.⁸ Ez utóbbi remekül egészíti ki a *Zipser Willkür* anyagát, mert a benne fennmaradt jogesetek a mindennapi élet eseményeiből vett adatokkal bizonyítják, hogy a Willkür, a középkori Magyar Királyságban készült első jogkönyv artikulusai nem csupán írott malasztot jelentettek, hanem a gyakorlatban egészen a 19. századig élt, hatályos jog alapját képezték. 2000-ben ismét Jörg Meierrel közösen adta ki a kassai *Sváb tükört*, amelynek tárgyalásával közvetlen témánkhoz érkeztünk. Jelentősége miatt előbb magáról a *Sváb tükörről*, majd a középkori Magyar Királyságban született városi jogkönyvekről ejtünk néhány szót.

A Landrechtből és Lehnrechtből álló *Sváb tükör* talán a legrészletesebb és legszínesebb középkori német jogkönyv, amely betekintést nyújt számos tudományterület kutatói számára a középkori életbe. 1275 körül keletkezett, egy ismeretlen szerző készítette az augsburgi ferences kolostorban. A tartományi jogot és a hűbérjogot tartalmazó művet a 14. században

mazó művet a 14. században császárnak tartották, majd a 17. század kezdetétől *Sváb tükör*nek nevezik.

Alapjának a *Szász tükör*t tartják, amellyel a 13. század harmadik negyedében Augsburgban sokat foglalkoztak. Így keletkezett az *Augsburgi Szász tükör* és a *Német tükör*, amelyek anyagára épített a *Sváb tükör* szerzője. Ezeket túl számos más forrást is felhasználott a római és a kánonjogból,

s merített a birodalmi törvényhozás egyes dokumentumaiból is. A *Biblia* és más egyházi források használata úgyszintén fellelhető benne. Forrásait tekintve a mű kulcsot ad a korai recepcióhoz, azaz a római jog átvételének a megindulásához, amely majd 1495-től, a worms birodalmi gyűlés után vett nagyobb lendületet.⁹

A *Sváb tükör* Augsburgból kiindulva elterjedt a Svábföldön és Svájcban, kelet felé pedig a Dunamedencében, Cseh- és Morvaországot érintve haladt tovább egészen Erdélyig. A Kassán és Nagyszében (Hermannstadt) fellelt példányok éppen kelet felé terjedésének szélső pontjait jelölik ki. A *Sváb tükör* Landrechtje közel négyszáz példányban maradt fenn teljes egészében, illetve töredékekben. Ha azt tekintjük, hogy német nyelvterületről a történelem viharai után összesen mintegy 57 000 kötet maradt ránk a középkorból, akkor a négyszáz példány jelentősnek mondható.¹⁰ A dél-német terület, Ausztria, Csehország és Magyarország jelentős középkori városaiban bizonyára megtalálható volt, és az artikulusaiban megjelenő szellemiség a városokat környező vidékeken is elterjedt. A mű ily módon popularizálódott, egyes szabályait az eredeti forrás ismerete nélkül alkalmazták, elsősorban a feudális világon kívül álló városokban. Mind-ezeket – és a továbbiakat is – egyaránt elmondhatjuk a

kassai változatról is. A *Sváb tükör* fennmaradt kéziratnak számához még adjuk hozzá a cseh, francia, latin és alnémet fordításokat. A cseh fordításnak például több mint harminc példánya ismeretes.¹¹

Mivel a kutatás feltárta, hogy a *Sváb tükör* részben a *Szász tükör* szabályain nyugszik, s mert az utóbbi fél évszázaddal korábban keletkezett és archaikusabb anyagot tartalmaz, az előbbi kutatása

közel sem volt olyan intenzív, mint az utóbbi. A germanisták azért sem mutattak iránta nagyobb érdeklődést, mert erősnek tartották benne a római és kánonjogi befolyást. Mégis úgy véljük, a művel érdemes foglalkozni, mert annak a hatalmas területnek a szokásjogát rögzítette, amelyen hosszú évszázadokon át hatott. A kutatás mind ez ideig csak annyit tárt fel, hogy a *Sváb tükör*nek létezik egy rövid változata (Kurzform), egy hosszú formája (Langform), egy normál változata (Vulgataform), valamint egy szisztematikus formája.¹² A közöttük meglévő összefüggéseket és kapcsolatokat azonban a kutatás még nem tárta fel, s az egyes kéziratoknak az egyes formákon belüli összefüggései sincsenek tisztázva. Éppen ezért mi is csak annyit tudunk megállapítani, hogy a kassai *Sváb tükör* a Kurzform egyik darabja, de az, hogy közelebből melyik változatra vezethető vissza, további elmélyült vizsgálatok után lesz majd eldönthető.

A jogkönyvek joggyűjtemények. Még abban az időben állították össze őket, amikor a jogtudomány fejlődésében messze állt attól, hogy az egyes jogintézményeket rendszerbe foglalva adja közre. Ez később, a természetjog képviselőinek, majd őket követően a pandektistáknak a munkája nyomán formálódott ki. Éppen ezért nehéz valamiféle belső szerkezeti egységet felfedezni

Dresdner Sachsenspiegel (Drezda, Sachsische Landesbibliothek)

Dresdner Sachsenspiegel (57 recto)

Dresdner Sachsenspiegel (77 recto)

a jogkönyvek anyagának elrendezésében. A *Schwabenspiegel* mai német nyelvű fordításának készítője, Hans Derschka mégis öt tartalmi egységet alapított meg a műnek. Az általa kiadott szövegben az Előszótól az első rész 2. artikulusáig terjedő szakaszban a szerző a jogrend és az igazságosság alapelveiről szól, amelynek a lényege az, hogy Isten megköveteli az embertől: igazságosság és jog uralkodjék a Földön, ezért adta a parancsolatait. Ezen az alapon áll az egyházi jog, amely felett a pápa rendelkezik, míg a világi felett a császár. A földi jog harmadik pillérét pedig a jó szokásjog képezi.

Az első rész 3–85. artikulusában foglalt szabályok az ember és a birtoka vagy tulajdona viszonyáról szólnak, mindenekelőtt az öröklött birtokról, az öröklési jogról, továbbá a családi jogról, a szabadok és nem szabadok eredetéről, valamint a gyámságról. A harmadik egység (I. 86.–I. 117.) a bíróságot és személyzetét tárgyalja. Mint ismeretes, a tartományi és a városi bíróságokon nem tanult jogászok, hanem ismereteiket a gyakorlatban és a tapasztalat révén megszerzett emberek bíráskodtak. A Tükör részletesen tárgyalja a bírót, az ügyvéd, a törvényszolga, a tanúk és mások iránt támasztott követelményeket. Ugyanitt található az egyes eljárásjogi szabályok, valamint a bizonyítás formái a tanúbizonyítástól a bírósági párbajig. A negyedik egység már a második részben található (II. 118.–II. 145.), s a birodalom és a király viszonyát mutatja be. A királyt a nép képviselőjében a fejedelmek szigorú szabályok szerint választják. A király a legfőbb bírót, az egyházi és világi fejedelmek tőle kapják bírói hatalmukat.

A negyedik egység (II. 146.–III. 377.) az egyes jogágak területére vonatkozó joganyagot gyűjti össze – részletezően és nagy gazdagsággal. Az élet és a munka világának különböző területei jelennek meg a tartományi jogot leíró egységen belül. Találkozhatunk a büntetőjog és a falujog szabályaival, a pénzügyi jog területéről pedig a kamat és az uzsora eseteit szabályozó artikulusokkal. Itt jelennek meg a női különjogokra, az egyházi személyekre, a zsidókra, a gyengeelméjűekre és a jognélküliekre vonatkozó szabályok. Találunk artikulusokat a hivatalos iratok készítésének módjára, a jogszabályokra, a vad- és háziasállatokra, a károkozásra és a közlekedésre vonatkozóan is. A jogkönyvnek talán ezek a legszínesebb oldalai, hiszen a korabeli élet számos képét jelenítik meg szabályokban rögzítve. A képes kéziratok, a *Szász tüikör*éhez hasonlóan, képi formában is megjelenítenek egy-egy szabályt. Nagy szükség volt rájuk, mivel az emberek nagy része ekkor még nem ismerte az írás és olvasás tudományát. A mű végén a hűbérjogot bemutató könyv áll, amely a kor társadalmát mutatja be a hűbérúr és vazallusai között létrejött sokféle kapcsolat szabályba foglalásával.

A középkori Magyar Királyságban a városi jogot illetően két jogterület alakult ki. A Bécs–Pozsony–Buda–Kassa vonaltól északra a *Szász tüikör* és a magdeburgi jog hatása tapintható ki, míg attól délre a

*Sváb tüikör*é. Az előbbi területre, elsősorban a Szepességbe a Boroszló–Krakkó útvonalon érkezett a magdeburgi jog, a délnémet pedig a Duna mentén terjedt kelet felé. E jogterületek között azonban nem húzódott éles határ. A selmebányai jog az iglauri (Jihlava) jog hatása alatt született, és onnan terjedt tovább az alsó-magyarországi (ma közép-szlovákiai) bányavárosok: Selmebánya, Körmöcbánya, Besztercebánya, Bakabánya, Újbánya, Libetbánya és Bélabánya között. A zsolnai szokásjog pedig, amely – mint Piirainen professzor kimutatta – Korponáról érkezett a városba.¹³

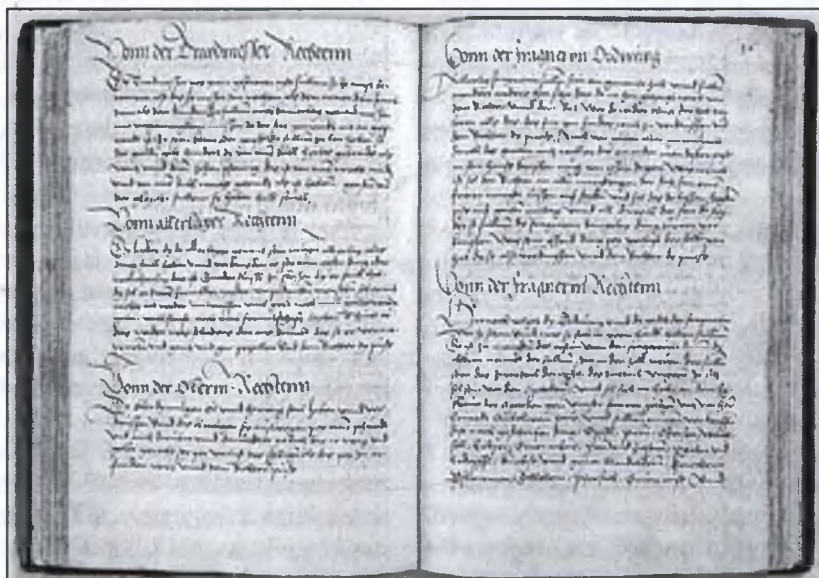
Az, hogy a két jogterület nem különült el élesen egymástól, arra a 16. században létrejött felső-magyarországi városszövetség, a pentapolis tagjai (Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kiszseben) által használt jog hívja fel a figyelmet, amelyben a két jogterületen hatályos jog szabályai keverednek. Az általuk használt jogot vették át a hegyaljai mezővárosok, köztük a német lakosságú Gönc városa is, amely azt bizonyítja, hogy a városokban élt jog leszivárgott a mezővárosok lakói közé.¹⁴ Fejtegetéseink eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy a különböző helyekről érkező hospesek a saját joguk szerint éltek új hazájukban, ám jogi transzfer jött létre, e jogok hatottak egymásra.

A helyzet az említett vonaltól délre sem alakult másképpen. A már említett, Lindner Gusztáv által kiadott kódexet Thomas Altenberger szebeni polgármester, királybíró és kamarás 1481-ben vitte Szebenbe. A kötetnek a *Sváb tüikör* mellett további része a magdeburgi *Weichbildrecht*, amely elsősorban a magdeburgi igazgatási jogot tartalmazza, valamint az iglauri jogkönyv, amelynek hatásáról már szóltunk. A kódex használatára utal, hogy a zárlapján található, a helyi szokásoknak megfelelően leírt esküminták szövegéből a protestáns hit felvétele (1596) után kitörölték a Szűz Máriára és az egyház szentjeire vonatkozó részeket.¹⁵

A kassai *Sváb tüikör*re már a 19. században, a kassai levéltárban rábukkant Carl Gustav Homeyer, kiadására azonban, mint említettük, csak 2003-ban került sor Piirainen professzor és munkatársa, Jörg Meier fíradozása nyomán. A mű Registerből, Landrechtből és Lehnrechtből áll. Az előbbi 286, az utóbbi 138 szabályt foglal magában. Bár a szabályok száma kevesebb, mint általában a Kurzformban szereplőké, elrendezésük mégis arra enged következtetni, hogy a Kurzform egyik variánsaként kezelhetjük a *Kassai Sváb tüikör* című jogkönyvet. Az 1-től 4-ig terjedő szakaszokban ugyanis a másoló/szerző, Johannes Härkcher, aki a művet 1430-ban készítette, a mű elvi eszméi részét foglalta össze, és alapelveket rögzített. A következő egységek a 45. artikulusig terjedően a tulajdon- és öröklési jogot tartalmazzák, ezután következnek a perjogi szabályok, amelyek a 80. artikulusig terjednek. A királyról és a birodalomról szóló, a közjogot magában foglaló egység a 107. artikulusig terjed. Ezután az ötödik, az előbbieknél jóval hosszabb részben a családjogra vonatkozó cikkelyekkel talál-

kozhatunk. Szó esik továbbá az állatok tartásával és a vadállatokkal kapcsolatos szabályokról, a zsidókról, a 197. szabály pedig a zsidók esküjét tartalmazza. Végeredményben a kötet anyagának tartalmi elrendezésekor a szerző/másoló a Kurzform példáját követte, illetve annak egy változatát vette át. Úgy véljük, érdemes ezen a nyomvonalon tovább haladni, ha további összefüggéseket kívánunk feltárni a mű eredetével kapcsolatosan.

A *Sváb tükör* tartományi jogának megfelelően kötetünkben is szerepel az az artikulus, amely arról szól, hogy az elhunyt házastárs ingóiból a túlélő házastársnak és a gyerekeknek fejenként egy-egy részt juttat.¹⁶ Az ingókra vonatkozó szabályt később az ingatlanokra is alkalmazták, amint a *Budai jogkönyv*ben fellelhető.¹⁷ Ez a tulajdon- és öröklési jogban bekövetkezett fejlődés teljesen logikus. Minden bizonnyal ugyanaz valósult meg Kassán is. Erre a források áttanulmányozása adja majd meg a választ. Más a helyzet a magdeburgi jog esetében. Ott az örökhagyó hitvese az örökség felét kapta, a másik fél jutott a gyerekeknek, amint erre a *Zipser Willkür*ben és a későbbi *Gerichtsbuch*ban találunk példákat.¹⁸

A *Budai Jogkönyv* (*Das Ofner Stadtrecht*, 15. sz.)

Jelen tanulmányunkban néhány szempontot mutattunk be a *Kassai Sváb tükör* tanulmányozásához, amelyeket figyelembe véve feltárhatjuk kapcsolatait más munkákkal, illetve gyakorlati példákat keresve kimutathatjuk hatását az egykori kassai szokásjogra.

Jegyzetek

- ¹ Blazovich László: *A forráskiadó Ilpo Tapani Piirainen* (Századok, 2004, 2., 500–502. p.)
- ² Piirainen, Ilpo Tapani: *Das Stadtrechtsbuch von Sillein*. Einleitung, Edition und Glossar (Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Völker. N. F. 46. Berlin–New York, 1972)
- ³ *Das Iglauer Bergrecht nach einer Handschrift aus Schemnitz*. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei (Studien zum Frühneuhochdeutschen 4. Heidelberg, 1980)
- ⁴ *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz* (Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Oulu, 1986)
- ⁵ Piirainen, Ilpo Tapani–Popsonová, Maria: *Das Recht der Spiß/Zips*. Texte und Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. 2 Bde (Veröffentlichungen der Germanistischen Instituts der Universität Oulu 8. Oulu, 1992); Piirainen, Ilpo Tapani: *Nachträge zum Zipser Recht* (Verlag Polypress, Levoča, 2001); Piirainen, Ilpo Tapani: *Das Rechtsbuch der XI. Zipser Städte* (Verlag Polypress, Levoča/Leutschau, 2003)
- ⁶ Piirainen, Ilpo Tapani–Meier, Jörg: *Das Stadtbuch von Schwedler/Svedlár*. Texte und Untersuchungen zum entstehenden Neuhochdeutsch in der Slowakei (Leutschau/Levoča, 1993)
- ⁷ Piirainen, Ilpo Tapani–Ziegler, Arne: *Collectane alerlay nützlicher vnnnd nothwendiger Regeln des Rechts*. Ein deutsches Rechtsbuch aus dem Jahre 1628 aus der Slowakei (Leutschau/Levoča, 1985)

- ⁸ Piirainen, Ilpo Tapani–Ziegler, Arne: *Das älteste Gerichtsbuch der Stadt Käsmark/Kezmarok aus den Jahren 1533–1553* (Leutschau/Levoča, 1998)
- ⁹ Derschka, Harald Rainer: *Der Schwabenspiegel*. Übertragungen in heutiges Deutsch mit Illustrationen aus alten Handschriften (München, 2002, 5. p.; a továbbiakban: Derschka, 2002)
- ¹⁰ Derschka, 2002, 6–7. p.
- ¹¹ Johaneck, Peter s. v.: *Schwabenspiegel*. In: *Die deutsche Literatur des Mittelalters*. Verfasserlexikon 8. (Berlin–New York, 1992, 896–907. p.)
- ¹² Uo.
- ¹³ Derschka 2002, 1–2. p.
- ¹⁴ Hauser Sándor: *Tanulmányok Pásztor történetéből* (Pásztori Füzetek 17., 30. jegyz.); Repgow, Eike von: *A Szász tükör*. Közreadja: Blazovich László, Schmidt József (Szeged, 2005, 74. p.)
- ¹⁵ *Az Altenbergerfile codex nagyszombeni kéziratának szövegkiomtatása*. Kiadja: Dr. Lindner Gusztáv (Kolozsavárt, 1885, IV.); *Der Codex Altenberger*. Textabdruck der Hermannstädter Handschrift. Hrsg. Dr. Gustav Lindner (Klausenberg 1885. IV.)
- ¹⁶ Meier, Jörg–Piirainen, Ilpo Tapani: *Der Schwabenspiegel aus Kaschau* (Weidler Buchverlag, Berlin, 2000, 27. p., 5. sz.)
- ¹⁷ Blazovich László–Schmidt József: *Buda város jogkönyve*. II. (Szeged, 2001, 479. p., 313. sz.)
- ¹⁸ Blazovich, László: *Spíšské právo s saské zrbaldo*. In: *Z Bardejova do Prešporku. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v 13.–17. storočí* (Bártfői Pószonyig. Városok a 13–17. században). Eds. Csukovits, Enikő, Lengyelová, Tünde (Presov–Bratislava, 2005, 90–98. p.)

A Magyar Jogászegylet célja és programja

Föglein Gizella

Az 1879-ben alapított Magyar Jogászegylet célja a jogtudomány művelése és a hazai jogélet fejlesztése volt. A cél elérésére különösen a jogirodalom, az igazságszolgáltatás és a jogi törvényhozás fontosabb mozzanatainak kritikai vagy ismertető méltatása, előadások és viták rendezése, jogtudományi munkák kiadása szolgált.

A második világháború után, 1946-ban újjáalakult Magyar Jogászegylet – elvi és politikai felfogásuktól függetlenül – egyesíteni törekedett az elméleti jogtudomány művelőit és a gyakorlati jogélet szakembereit; tagjait a közös jogi kultúra és a magyar jogtudomány ismerete fűzte össze. A tisztikart és az igazgatóválasztmányt az elméleti és gyakorlati jogélet prominens személyiségei alkották. Ezt egyértelműen bizonyítja a Magyar Jogászegylet Tisztikara és Igazgatóválasztmánya gazdag névsorának tanulmányozása.¹

A Magyar Jogászegylet Tisztikara és Igazgatóválasztmánya, sőt a Magyar Jogászegylet tagjai között sem lehet nőket találni, ami nem véletlen. Bár a második világháború után a nők és a férfiak egyenlő jogokkal rendelkeztek (pl. a választójog tekintetében), a továbbtanulásnál azonban 1946 augusztusáig a nők elől még el voltak zárva a jogi, a mérnöki, az állatorvosi és egyes közgazdaság-tudományi fakultások, illetve az ügyvédi, ügyészi, bírói és rendőri pályák. Az 1946:22. törvénycikk² következtében – a hittudományi és a katonatiszti főiskolák kivételével – minden felsőoktatási intézmény megnyitotta kapuit a női hallgatók előtt. Az 1948:43. törvénycikk³ pedig – a papi hivatás kivételével – lényegében minden munkakörben lehetővé tette a nők munkavállalását. Ez volt az oka annak, hogy a nők ekkor még hiányoztak a patinás intézmény soraiból.

A Magyar Jogászegylet működése és fórumai

A Magyar Jogászegylet székhelye és irodája a Parlament közelében, Budapest, V., Kossuth Lajos-tér 12., I. em. 9. szám alatt volt. A Jogászegylet ügyeit Dr. Móra Mihály ügyvezető titkár, a Magyar Kúria elnöki tanácsosa, egyetemi magántanár⁴ intézte. A Magyar Jogászegylet a Budapesti Ügyvédi Kamara (Budapest, V., Szemere u. 10., I. em.) helyiségeiben péntekenként tartotta *üléseit*,⁶ amelyekről tagjainak külön értesítést küldött. A jogászegyleti tagdíj az 1946/47. évre fővárosi tagoknak évi 20 Ft, vidékieknek 12 Ft; az 1947/48. évre fővárosi tagoknak évi 40 Ft, vidékieknek 24 Ft volt.

Az egyesületben megtartott *előadásokat* és a magyar jogtudomány fontosabb kérdéseiről szóló *tájékoztatókat* a Magyar Jogászegylet folyóirata, az évente négy alkalommal megjelent *Jogászegyleti Szemle* publikálta, amelyet a Magyar Jogászegylet tagjai a tagdíj fejében tagilletményként kaptak meg. A folyóirat előfizetési díja nem tagoknak évi 60 Ft, jogi személyeknek, intézményeknek, vállalatoknak, könyvtáraknak évi 100 Ft volt.

A Magyar Jogászegylet a békeszerződés jogi vonatkozásairól 1947-ben

A *Magyar Jogászegylet Könyvtára* című sorozat köteteket jelentetett meg, amelyek közül 1947-ben egy a békeszerződéssel foglalkozott. Emellett, ugyancsak ebben az évben, más önálló kiadvány is napvilágot látott a békeszerződésről, szintén neves szerzőktől, de nem – vagy nem tisztségviselő – jogászegyleti tagoktól. A könyvekről szóló ismertetéseket a *Jogászegyleti Szemle* közölte.

Előadások a békeszerződésről

a Magyar Jogászegylet szakosztályaiban

A Magyar Jogászegylet életében az 1947-es esztendő – a békeszerződés következtében – különlegesen fontossá vált. Az 1947. február 10-én aláírt, és szeptember 15-én életbe lépett békeszerződés⁷ jogi vonatkozásai központi helyet foglaltak el a szervezet egész éves programjában. A békeszerződés egyes témáiról a Magyar Jogászegylet rendezvények sorozatát szervezte; különböző szakosztályainak ülésein ankétokat, tanácskozásokat, értekezleteket tartottak, s előadások hangzottak el neves elméleti jogtudósoktól és a gyakorlati jogélet szakembereitől.

A Magánjogi szakosztály 1947. április 25-ei ülésén⁸ dr. Beck Salamon ügyvéd, egyetemi rk. tanár, a Civiljogi szeminárium elnöke tartott előadást *A békeszerződés és az eszmei javak*⁹ címmel. Az előadáshoz dr. Alföldy Dezső, a budapesti ítélőtábla ny. elnöke, a Magyar Jogászegylet társelnöke és dr. Trebits Herbert ügyvéd, jogászegyleti tag szolt hozzá.

A Közjogi szakosztály 1947. május 2-ai ülésén¹⁰ dr. Sömlén László kúriai bírő, a Magyar Jogászegylet Igazgatóválasztmányának tagja adott elő *A békeszerződés és az állampolgársági jog* címmel. Az előadáshoz hozzászolt dr. Karcsay Sándor, a Belügyminisztérium miniszteri osztálytanácsosa, a Magyar Jogászegylet Közjogi szakosztályának titkára.

A Nemzetközi jogi szakosztály 1947. május 16-ai ülésén¹¹ dr. Szabó Imre igazságügyi miniszteri tanácsos, a Jogászegylet tagja *A békeszerződés és a kisebbségek* címmel tartott előadást, amelyhez dr. Flacbart Ernő egyetemi ny. r. tanár (Debrecen), jogászegyleti tag szolt hozzá.

A Nemzetközi jogi szakosztály 1947. október 10-ei ülésén¹² dr. Sebestyén Pál rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, a Nemzetközi jogi szakosztály he-

A Magyar Jogászegylet Tisztikara

Elnök: dr. Szladits Károly ny. egyet. ny. r. tanár
Tiszteleti tag: dr. Angyal Pál ny. egyet. ny. r. tanár, dr. Baranyai Lipót, a Magyar Nemzeti Bank volt elnöke, dr. Finkey Ferenc ny. koronaügyész, dr. Lengyel Aurél ny. min. tanácsos, dr. Sándorfalvi Pap István ny. kúriai tanácselnök, dr. Lévy Béla nemzetközi jogtanácsos, dr. Neumann Károly ny. min. tanácsos, dr. Polner Ödön ny. egyet. ny. r. tanár, dr. Schwarz A. Bertalan egyet. tanár, dr. Vámbéry Rusztem egyet. tanár

Társelnök: dr. Alföldi Dezső, a budapesti ítélőtábla ny. elnöke, dr. Kálnoky-Bedő Sándor ügyvéd, dr. Kerekess István, a Magyar Kúria elnöke, dr. Kolosváry Bálint egyet. ny. r. tanár, dr. Nyulászi János ügyvéd, a TÉBE² ny. igazgatója

Ügyvezető elnök: dr. Vincenti Gusztáv a budapesti ítélőtábla elnöke

Alelnök: dr. Auer György főállamügyész, egyet. ny. rk. tanár, dr. Bíró Balázs közig. bírósági tanácselnök, dr. Krenner Zoltán, a Közjogi Kamara elnöke, dr. Ladányi Ármin, a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke, dr. Moór Gyula egyet. ny. r. tanár, dékán

Ügyvezető titkár: dr. Móra Mihály, a Magyar Kúria elnöki tanácsosa, egyet. m. tanár

Titkár: dr. Nyulászi Alajos ügyvéd, dr. Jencs Árpád min. o. tanácsos. egyet. m. tanár, dr. Szirmai Zsolt ügyvéd, dr. Mikos Ferenc ítélőtáblabíró, dr. Harmathy Attila törvényszéki tanácselnök, dr. Pacsi Jenő ítélőtáblabíró

Ügyész: dr. Konkoly Elemér ügyvéd

Főpénztáros: dr. Nyárádi Miklós pénzügyminiszter

Pénztáros: Szilágyi Imre rt. igazgató

Ellenőr: dr. Zsakó György törvényszéki tanácselnök

Könyvtáros: dr. Ruber József ítélőtáblai tanácselnök

Magánjogi szakosztály:

Elnök: dr. Nizsalovszky Endre egyet. ny. r. tanár

Helyettes elnök: dr. Bacsó Ferenc min. osztályfőnök, dr. Szokolay Leó árvaszéki elnök, egyet. m. tanár, dr. Virágh Gyula ügyvéd

Jegyző: dr. Eőrsi Gyula ügyvédjelölt, dr. Fráter Endre min. s. titkár, dr. Németh Andor törvényszéki titkár

Hiteljogi szakosztály:

Elnök: dr. Galla Béla ny. kúriai tanácselnök

Helyettes elnök: dr. Glatz Ede ítélőtáblai tanácselnök, dr. Glücksthal Andor ügyvéd, dr. Sándorfy Kamil kúriai tanácselnök

Titkár: dr. Klivényi Lajos min. tanácsos, dr. Sebestyén Péter ügyvéd, a Tőzsde titkára

Jegyzők: dr. Kún György törvényszéki bíró, dr. Bede Béla törvényszéki bíró

Perjogi szakosztály:

Elnök: dr. Sárffy Andor egyet. ny. r. tanár

Helyettes elnök: dr. Basch Lóránt ügyvéd, dr. Ruhmann Emil kúriai bíró

Titkár: dr. Zajtay Imre min. tanácsos

Büntetőjogi szakosztály:

Elnök: dr. Németh Péter kúriai bíró

Helyettes elnök: dr. Havas Károly ügyvéd, dr. Schultheisz Emil egyet. ny. r. tanár

Titkár: dr. Pusztakovács Egon törvényszéki bíró, dr. Szabó Imre min. tanácsos

Jegyző: dr. Jármay Zsigmond ügyvéd, dr. Keserű Sándor hadbíró-őrnagy

Közjogi szakosztály:

Elnök: dr. Molnár Kálmán egyet. ny. r. tanár

Helyettes elnök: dr. Bibó István egyet. ny. r. tanár, dr. Egyed István egyet. ny. r. tanár

Titkár: dr. Karcsey Sándor min. o. tanácsos

Jegyző: dr. Csór András táblabíró

Közigazgatási jogi szakosztály:

Elnök: dr. Harrer Ferenc rk. követ és meghat. miniszter, c. ny. r. egyet. tanár

Helyettes elnök: dr. Mártonffy Károly egyet. ny. r. tanár

Titkár: dr. Valló József min. o. tan., egyet. m. tanár

Jegyző: dr. Szekeres Károly népügyész

Pénzügyi jogi szakosztály:

Elnök: dr. Navratil Ákos egyet. ny. r. tanár

Helyettes elnök: dr. Takács György min. tanácsos, egyet. m. tanár

Jegyző: dr. Benkő András p. ü. főtanácsos, Szilágyi Imre igazgató

Nemzetközi jogi szakosztály:

Elnök: dr. Gajzágó László rk. követ és meghat. miniszter, egyet. ny. r. tanár

Helyettes elnök: dr. Kertész István rk. követ és meghat. miniszter, egyet. m. tanár, dr. Sebestyén Pál rk. követ és meghat. miniszter, dr. Váli Ferenc ügyvéd, egyet. m. tanár

Titkár: dr. Harmathy Attila törvényszéki tanácselnök

Jegyző: dr. Sárffy Zoltán bírósági jegyző

Összehasonlító jogtudományi és nemzetközi magánjogi szakosztály:

Elnök: dr. Szász István egyet. ny. r. tanár

Helyettes elnök: ifj. dr. Szladits Károly ügyvéd, egyet. m. tanár, dr. Ujlaki Miklós ügyvéd, egyet. rk. tanár

Titkár: dr. Buday Kálmán min. o. tanácsos

Egyházjogi szakosztály:

Elnök: dr. Baranyay Jusztin egyet. ny. r. tanár

Helyettes elnök: dr. Móra Mihály, a Magyar Kúria elnöki tanácsosa, egyet. m. tanár

lyettes elnöke adott elő *A Békeszerződés nemzetközi jogi vonatkozásai* témában.

Az elhangzott előadások és hozzászólások szerkesztett változatait a *Jogászegyleti Szemle* 1947. évi 3. száma a szakma és az érdeklődő olvasók számára egyaránt hozzáférhetővé tette.

A Magyar Jogászegylet Könyvtára a békeszerződésről

A békeszerződés jogi vonatkozásai kiemelkedő helyet kaptak a *Magyar Jogászegylet Könyvtára* sorozatban is. A Magyar Jogászegylet tehát nemcsak előadáso-

Jogtörténeti és római jogi szakosztály:

Elnök: dr. Eckhart Ferenc egyet. ny. r. tanár, dr. Marton Géza egyet. ny. r. tanár

Titkár: dr. Márky Tamás miniszterelnökségi s. titkár

Munkajogi szakosztály:

Elnök: dr. Turi Sándor Kornél egyet. ny. r. tanár

Helyettes elnök: dr. Hébelt Ede egyet. ny. r. tanár, dr. Perneczky Béla miniszteri o. főnök, egyet. m. tanár

Titkár: dr. Szilágyi László keresk. és iparkamarai titkár, dr. Weltner Andor ügyvéd

Civiljogi szeminárium:

Elnök: dr. Beck Salamon egyet. rk. tanár, ügyvéd

Helyettes elnök: ifj. dr. Nagy Dezső ügyvéd, dr. Vági József ügyvéd

Jegyző: dr. Csanády György ügyvéd, Medvigy Endre törvénytudományi titkár, dr. Világhy Miklós min. tan.

Gazdaságjogi intézet:

Elnök: dr. Kuncz Ödön egyet. ny. r. tanár

Helyettes elnök: dr. Doroghi Ervin ügyvéd, egyet. m. tanár, dr. György Ernő ügyvéd, egyet. m. tanár, TÉBE jogtanácsos-igazgató

Titkár: dr. Meznerics Iván, a Magyar Nemzeti Bank h.-igazg.-ja, dr. Patakfalvy László ügyvéd, egyet. m. tanár

Jegyző: dr. Friedmann Endre ügyvéd, dr. Glatz Olivér ügyvéd

Számvizsgáló bizottság:

Dr. Czeyda-Pommersheim László, a Magyar Általános Hitelbank jogtanácsosa, ügyvéd, dr. Gellért György miniszteri tanácsos, dr. Raj Ferenc ügyvéd.

Könyvkiadó bizottság:

Elnök: dr. György Ernő ügyvéd, egyet. m. tanár, TÉBE jogtanácsos-igazgató.

A Magyar Jogászegylet Igazgatóválasztmánya:

Dr. Antalfy Mihály kúriai tanácselnök

Dr. Auer Pál rk. követ és megh. miniszter

Dr. Balás P. Elemér egyetemi ny. r. tanár

Dr. Balogh Győző igazságügymin. o.főnök

Dr. Beér János székesfőv. tiszt. főügyész

Dr. Berend Béla ügyvéd, egyet. m. tanár

Dr. Berecztozsy Miklós min. osztályfőnök

Dr. Benedek Jenő min. osztályfőnök

Dr. Berger Miksa ügyvéd

Dr. Búza László egyetemi ny. r. tanár

Dr. Csekey István egyetemi ny. r. tanár

Dr. Csorba János, a Közig. Bíróság elnöke

Dr. Deseő Gyula egyetemi ny. r. tanár

Dr. Domokos József legfőbb államügyész

Dr. Egry Aurél ügyvéd

Dr. Faragó György belügyi államtitkár

Dr. Faragó László, a Pénzügyi Központ vezérigazgatója

Dr. Földes István ügyvéd

Dr. Görög Frigyes ügyvéd

Dr. Hargitay Gyula, a szabadalmi bíróság alelnöke

Dr. Heller Erik egyetemi ny. r. tanár

Dr. Hetényi József kúriai bíró

Dr. Horváth Barna egyetemi ny. r. tanár

Dr. Irk Albert egyetemi ny. r. tanár

Dr. Kádár Miklós ügyvéd

Dr. Kauser Lipót egyet. ny. r. tanár

Dr. Karay Pál kúriai tanácselnök

Dr. Kemény Gábor rendőrvédelmi főnök

Dr. Keszthelyi Nándor külügyi sajtófőnök

Dr. Komarniczky Román ügyvéd

Dr. Kovácsy Dénes ügyvéd

Dr. Lányi Márton ny. főispán

Dr. Nagy Dezső Bálint közigazgatási bíró, egyet. m. tanár

Dr. Nagy Lóránt, a budapesti központi járásbíróság elnöke

Dr. Nagy Miklós min. osztályfőnök

Dr. Névai László ügyvéd

Dr. Niamessny Mihály ügyvéd

Dr. Oppler Emil ügyvéd

Dr. Óriás Nándor egyetemi ny. r. tanár

Dr. Rapoch Jenő vezérigazgató

Dr. Rassay Gyula ny. min. tanácsos, rt. vezérigazgató

Dr. Reitzer Béla ügyvéd

Dr. Révész Gusztáv kúriai bíró

Dr. Ries István igazságügy-miniszter

Dr. Simándy Tamás kúriai bíró

Dr. Simon Jenő min. osztályfőnök

Dr. Sömlyén László kúriai bíró

Dr. Szandtner Pál egyetemi ny. r. tanár

Dr. Szebenyi Endre belügyi államtitkár

Dr. Székely Miklós népjóléti államtitkár

Dr. Sztítás Jenő min. osztályfőnök

Dr. Szűcs János igazságügyi államtitkár

Dr. Takács Endre, a Magyar Nemzeti Bank igazgatója

Dr. Teller Miksa ügyvéd

Dr. Valentiny Ágoston ny. igazságügy-miniszter, ügyvéd

Dr. Varannay István ügyvéd

Dr. Vinkler János egyetemi ny. r. tanár

Dr. Villányi Pál ügyvéd

Dr. Zalán Kornél min. osztályfőnök

Dr. Zöldy Miklós legfőbb államügyész-helyettes, egyetemi m. tanár

kat szervezett a békeszerződésről 1947-ben, de könyvet is jegyzett a témáról.

A Magyar Jogászegylet Könyvtára 25. kötetként jelent meg Beck Salamon,¹³ Doroghi Ervin,¹⁴ György Ernő,¹⁵ Nizsalovszky Endre,¹⁶ Szirmai Zsolt¹⁷ és Ujlaki Miklós¹⁸ munkája: *A békeszerződés magán- és gazdaságjogi vonat-*

kozásai. Szerk.: György Ernő¹⁹ és Móra Mihály²⁰ (Magyar Jogászegylet Könyvtára. Budapest, 1947, 110 p.). A kötet kritikai méltatása dr. Meznerics Iván, a Magyar Nemzeti Bank helyettes igazgatója, egyetemi magántanár, a Magyar Jogászegylet Gazdaságjogi Intézete titkárának személyéhez fűződik a *Jogászegyleti Szemlében*.²¹

A recenzió újraközlése hat évtized távlatából is tanulságos lehet.

Könyvszemle

„A békeszerződés késedelmes életbelépésének előnyös oldalához tartozik, hogy az aláírástól eltelt több mint hét hónap alatt máris olyan irodalom keletkezett körülötte, amely az alkalmazás során igen jelentős segítséget fog nyújtani. Ennek az irodalomnak terjedelmében és tartalmában legjelentősebb terméke a címben említett kiadvány, amely kiváló civiljogászainknak a jogászegyleti ankéton elhangzott, a békeszerződésnek a magánosok jogai szempontjából legjelentősebb rendelkezéseit elemző előadásait tartalmazza.

Az a körülmény, hogy Nizsalovszynak a magyar állampolgárok békeszerződésbeli magánjogairól szóló értekezése a kötet felét tölti be (s közel háromszorosára terjed ama fejtegetéseknek, amelyekben Doroghi a külföldiek békeszerződés adta magánjogait elemzi), sajnos nem szolgáltathat következtetési alapul egyrészt a magyar, másrészt a külföldi állampolgárokat illető jogok arányára nézve, hanem abban leli magyarázatát, hogy az ő fejtegetései kiterjednek az alanyi magánjogokat hátrányosan érintő rendelkezésekre is. Így a magyar állampolgárok rovására jogszünetítő hatályú, *joglemondó* jellegű rendelkezésekre, mint amilyenek a háborús események során elszenvedett kár miatt az egyesült nemzetek ellen támasztható igényekről (32. cikk), vagy a Németországgal és a német állampolgárokkal szemben fennálló követelésekről (30. cikk) való lemondás, továbbá a 29. cikknek a külföldi magyar vagyon likvidálását és a szövetségesek, ill. azok állampolgárai követeléseinek kielégítésére való felhasználhatóságát szabályozó rendelkezések.

E súlyos jogvesztő szabályok mellett elenyésző a száma a magyar állampolgárok részére *új jogot adó* szabályoknak. Ezek is javarészt csak a magyar állam kártalanítási kötelezettségét kimondó, szankció nélküli rendelkezések, így a hadikárok megtérítésére (32. cikk 2. pont), a likvidált külföldi javak magyar tulajdonosainak kártalanítására (29. c. 3. p.), végül a faji származás vagy vallás miatti üldözések során történt vagyonelkobzásokért járó méltányos kártalanításra vonatkozó rendelkezések. (Az utóbbi, már a fegyverszüneti szerződésben is megállapított kötelezettség teljesítésére irányul az 1946:25. tc.²²) A külföld felől vajmi kevés a követelnivalónk, bár Nizsalovszky alapos boncolgatással a legrejtettebb lehetőségek feltárásával is igyekszik enyhíteni a kép egyoldalúságát. Így a szövetségesek zsákmánybírószági határozatainak Magyarország részéről történő elismerésében (32. c.) a magyar állampolgárok javára is szóló szabályt lát – ha ti. a határozat kedvező volt. A német vonatkozásban való joglemondást (30. c.) pedig ő sem tekinti véglegesnek. Németország javára is szólónak, s véleménye szerint a német »csőd« lebonnyolítása után lehet még keresnivalónk. A magyar és a szövetséges állampolgárok közti pénztartozások kölcsönös fennmaradását biztosító rendelkezés (31. c.) szintén előnyösnek látszik magyar szempont-

ból, bár hatását erősen lerontja a külföldi magyar javak likvidálására módot adó 29. cikk. A 31. cikkben inkább a negatívum figyelemreméltó: a trianoni békeszerződés 231. cikkével ellentétben nem mond ki valorizálási kötelezettséget.

Természetszerűleg nem ilyen gyérek és bizonytalanok a *külföldiek részére megállapított jogok*, amelyeknek elemzése Doroghitól származik. A magyar joglemondásból külföldiek javára eredő, fentebb már említett jogokon kívül e tekintetben az idehurcolt ingók visszaszolgáltatásáról szóló 24., és még inkább a külföldiek (oly egyesült nemzetek tagjai, illetve állampolgárai, akikkel a diplomáciai viszonyunk megszakadt) háború előtt is itt volt javainak és jogainak visszaadására, helyreállítására, illetőleg kétharmad erejéig való kártalanítására vonatkozó 26. cikk bír nagy jelentőséggel. Mindkettő a magyar állam számára állapít meg a magánfél eredeti kötelezettségétől független, önálló kötelezettséget. A 26. cikk súlyos rendelkezéseit jelentősen enyhíti az, hogy az állam által fizetendő pénzbeli kártérítés forintban, a devizarendelkezéseknek alávetve teljesítendő. Az igényjogosultak körének békeszerződésbeli meghatározása alapján (»akik a háború alatt Magyarországon érvényben volt jogszabályok szerint ellenségként kezeltettek«) Doroghi nem tartja kizártnak az olyan értelmezést, hogy a Magyarországon lakó, a háború alatt hozott diszkriminatorius jellegű jogszabályok szerint zsidóknak minősített személyek felléphetnek a magyar állam ellen a 26. cikk alapján is, ami a 27. cikkkel több jogot ad. (Véleményem szerint a 27. cikk kizárja a 26. cikk említett vonatkozásban való alkalmazását.) Rendkívül érdekesek és gyakorlati jelentőségűek azok a fejtegetések, amelyekben Doroghi a békeszerződés vagyoni jogi rendelkezéseinek a nemzetközi jog és az általános magánjog szabályaihoz való viszonyát elemzi, figyelembe véve a régi, Páris környéki békeszerződések alapján kifejlődött bírósági gyakorlatot. Hogy e körből csak példát említsünk: az állami felelősség elbírálásánál, mint exculpáló vagy a felelősség mértékét csökkentő körülmény veendő figyelembe magának az igényjogosultnak a magatartása.

Két, elméletileg és gyakorlatilag egyaránt rendkívül jelentős kérdésre hívja fel a figyelmet György Ernő. A restitució kötelezettséget megállapító, előbb már említett 24. és 26. cikkek a *jóhiszemű szerzés védelmének nemzetközi jogi elvével szakítanak*, de az elhurcolt javak visszaszolgáltatása tekintetében ugyanez a felfogás tört magának utat a győzteseknek a semleges államokhoz való viszonyában is, amint ezt a vonatkozó *svájci jogszabály* is bizonyítja. A svájci jogszabálynak György által elemzett rendelkezései annál inkább figyelmet érdemelnek, mert a békeszerződés a belső szabályozásra váró kérdések egész sorát hagyja nyitva. (Visszaadásra kötelezett jóhiszemű birtokos esetleges igényei ugyancsak jóhiszemű előzője vagy az állammal kapott ellenérték visszatérítésének a kérdése stb.) Nem kevésbé fontos magánjogi elvnek (és egyben a mi K. T.-énk 163. §-ának!) az áttörését jelenti az ugyancsak 26. cikknek az a

rendelkezése (4. b. pont), amely a jogi személy egységes elbírálásának addig általános szabályaival szakítva, a kártalanítás tekintetében közvetlen igényérvényesítési lehetőséget biztosít a belföldi honosságú társaság külföldi részvényese számára. Ezzel tehát még tovább ment az első világháborúban és az azt követő időkben érvényesülő ún. kontrollelméletnél, amely már szintén szakított a klasszikus székhelyelmélettel, de még nem bontotta meg a jogi személy egységét.

A 26. cikk körül egyébként nyilván még a jövőben is sok vita fog lefolyni. Ilyenre ad okot a szüksézszerűség, a pontatlan kifejezések használata és az angolszász és magyar jogintézmények különböző természetéből folyó félreértések, fordítási nehézségek is. Szirmai Zsolt szerint pl. a »property«-nek a magyarban helyesen megfelelő fogalom a »dologi és más abszolút jogok« volna (szemben a hivatalos fordításban szereplő »javak«-kal), míg a »legal rights and interests«-en minden egyéb jogosultság értendő. Nem logikus szerinte az sem, hogy a kötelmi jogi viszonyokat az 1939. szeptember 1-jei állapotnak megfelelően kell visszaállítani, ugyanakkor a dologi jogok csak korlátozott védelemben részesülnek. Különben úgy látja, hogy a 26. cikk kapcsán a jóhiszemű szerzés szabályai megvédendek.

Beck Salamon a szellemi javakra vonatkozó rendelkezések (IV. Á melléklet) elemzése során a problémákat nem ezen, lényegileg a külföldi prioritások utólagos igénybevételi lehetőségét biztosító jogszabályok kapcsán látja, hanem inkább a magyarországi német vagyonnak – ideértve az eszmei javakat is – a Szovjetunióra való átszállását rendelő 28. cikk kapcsán. Ha nem is vitathatjuk azt, hogy a Magyarországon német vállalat javára lajstromozott szabadalmi jog (s a gyökérjoghhoz fűződő más jog, mint pl. a szabadalom átruházására vagy a szabadalomra vonatkozó licencia megadására vonatkozó jog) átszáll a Szovjetunióra, a védjegyjognál ki kell tartani a mellett az álláspont mellett, hogy az a vállalatától elkülönítetten nem szállhat át akkor sem, ha Magyarországon van lajstromozva. Német állampolgárnak magyarországi fordításra átengedett szerzői joga sem tekinthető »Magyarországon levő«-nek, de ha a Potsdam előtti megállapodás alapján német szerzői jogosultnak magyarországi követelése van, ez már átszáll. – A likvidációs cikk (29.) szempontjából gyakorlati jelentőséggel a magyar állampolgár külföldi szabadalmi bírnak. Ezek csak akkor esnek likvidálás alá, ha külföldi kényszerkezelés alá vonattak.

Ujlaki Miklós a békeszerződésnek a pénzügyi jogot közvetlenül vagy közvetve érintő rendelkezéseit összefoglaló tanulmányában kiemeli azt a szembetűnő különbséget, hogy míg az egyesült nemzetekkel és azok állampolgáraival szemben a magyar állam részéről vállalt visszaállításnak, ill. kártalanításnak (26. cikk) mindennemű háborús teherrel mentesen és újabb megterhelés mellőzésével kell történnie, addig a 27. cikk alá eső személyek javait és jogait a békeszerződés nem minősíti minden megterhelés mellőzésével visszaállítandónak és nem zárja ki a kártalanítás megadóztatását. Ennek ellenére az 1946:25. tc. rendelkezései arra mutatnak,

hogy a magyar kormány a kérdés rendezésénél nagy méltányossággal jár el.”

Más jogi fórumok a békeszerződésről

Neves szakjogászok, ám ekkor a Magyar Jogászegylet nem tisztségviselő tagjai jegyezték, és nem a Magyar Jogászegylet Könyvtára sorozatban jelent meg Baracs János, Csánk Béla, Czebe Jenő, Fay Béla, Snyder Árpád, Szabó Imre és Virágh Zoltán *A párisi magyar békeszerződés és magyarázata* (Documenta Danubiana. Értekezések a dunai és a nemzetközi jogi kérdések köréből. 3. Gergely Rt., Budapest, 1947, 82 p.) című könyve, amelyről dr. Kovács Mihálynak, a Jogászegylet tagjának ismertető méltatását szintén a *Jogászegyleti Szemle* közölte.²³

Könyvszemle

„Alig néhány hónapja annak, hogy életbeléptek a békeszerződések, s máris komoly interpretációs törekvések indultak meg azok nyomán. Magyar viszonylatban igen termékeny munkát végeztek annak az anknak az előadói és felszólalói, melyet a Magyar Jogászegylet rendezett a magyar békeszerződés jogi vonatkozásainak megvitatása céljából. Emellett azonban számos önálló kiadvány is jelent meg békeszerződésünk jogi és gazdasági rendelkezéseinek magyarázatáról. Ezek közül a békeszerződés valamennyi cikkével a címben szereplő könyv foglalkozik legáltalánosabban.

A munka felöleli a párisi magyar békeszerződésnek és mellékleteinek, valamint az atlanti-óceáni alapokmálynak és a moszkvai magyar fegyverszüneti egyezménynek egész anyagát. Az alapokmálynak és a fegyverszüneti egyezménynek csak a szövegét közli hivatalos magyar fordításban, a békeszerződés egyes cikkeihez azonban magyarázatot is fűz.

A békeszerződés 8 részből áll és 6 melléklet tartozik hozzá. Az egyes részek cikkekre oszlanak, úgy azonban, hogy a cikkek folytatólagosan és nem minden résznél újból kezdődően vannak sorszámmal ellátva. Összesen 42 cikkre tagozódik a szerződés.

Az I. rész Magyarország határait, a II. rész a politikai rendelkezéseket, a III. rész a katonai rendelkezéseket, a IV. rész a szövetséges haderők visszavonásának kérdését, az V. rész a jóvátétel és visszaszolgáltatás kérdését, a VI. rész a gazdasági rendelkezéseket, a VII. rész a Dunára vonatkozó rendelkezéseket, a VIII. rész a záró rendelkezéseket tartalmazza.

Az I. melléklet viszont, mely a térképet ábrázolja – mint a szerzők írják –, technikai okokból nem volt közölhető. A II. melléklet, mely a katonai és katonai légi kiképzés meghatározásáról szól, a békeszerződés 4. cikkéhez, a III. melléklet pedig, mely a hadianyagok meghatározását és felsorolását tárgyalja, a békeszerződés 17. cikkéhez tartozik. A IV. melléklet az ipari, irodalmi és művészeti tulajdonról, valamint a biztosítási ügyről, az V. melléklet a szerződésekről, elévülési

időkről és a forgatható értékpapírokról, végül a VI. melléklet a bírói határozmányokról rendelkezik.

A szerzők által az egyes cikkekhez fűzött magyarázatok inkább nemzetközi és államjogi adalékok, mint önálló tudományos fejtegetések. A munka mégis becsesnek mondható, mert az egyes cikkekhez fűzött magyarázatok hasznos útmutatóul szolgálnak azok számára, akik a nemzetközi jogszabályok útvesztőjében eligazodást keresnek. Szerkezeti értéke a könyvnek, hogy a magyarázatokban hivatkozott utalások felhívják az olvasó figyelmét az egymással kapcsolatban álló joganyagra és összefüggésekre. Amellett a szerzők megkönnyítik a munka áttekinthetőségét is azért, hogy a magyarázati részt technikailag elkülönítették a szerződés szövegrészétől.

A neves szerzők e tanulságos könyve használható forrásul fog szolgálni a nemzetközi jogi munkák feldolgozásra váró elméleti és gyakorlati anyagának."

* * *

A Magyar Jogászegylet tisztségviselő, vagy ekkor épp nem tisztségviselő tagjai a *Jogászegyleti Szemlén* kívül 1947-ben egyéb szakfolyóiratokban, így a *Jogtudományi Közönyben*, vagy a *Pénzügy és Igazgatásban* további tanulmányokat publikáltak a békeszerződés különböző, többnyire gazdasági aspektusairól. Például:

Hernád Miklós *A békeszerződés rendelkezései, különös tekintettel a gazdasági határozmányokra*²⁴ címmel írt a *Pénzügy és Közigazgatásban*;

Váli Ferenc ügyvéd, egyetemi magántanár a Magyar Jogászegylet Nemzetközi jogi szakosztályának helyettes elnöke *A békeszerződés jóvátételi és gazdasági rendelkezései*²⁵ témájában publikált a *Jogtudományi Közönyben*;

Pál Lajos *Békeszerződés és jóvátétel*²⁶ címmel írt a *Jogtudományi Közönyben*;

Harmathy Attila törvényszéki tanácselnök, a Magyar Jogászegylet Nemzetközi jogi szakosztályának titkára *A békeszerződés és a nemzetközi bírászkodás*²⁷ tárgyában ugyancsak a *Jogtudományi Közönyben* tett közzé tanulmányt.

Összegzés

A Magyar Jogászegylet megalakulásától kezdve pezsgő szellemi, tudományos életében az 1947-es esztendő mindössze egyetlen év volt. Egyedi sajátosságát az adta, hogy ekkor írták alá és lépett életbe a Magyarország második világháború utáni nemzetközi jogi-politikai státusát történelmi távlatokban, de jure meghatározó békeszerződés. A Magyar Jogászegylet és a jogtörténet társadalom az esemény fajsúlyához méltó módon „naprakészen” – aktuális politikától és elfogultságoktól mentesen, nemzetközi szintű igényességgel –, a jogtörténet-tudomány fórumainak sokaságán elemezte és értékelte a békeszerződés jogi vonatkozásait.

A békeszerződés hatodik évtizede ugyanakkor arra is különleges alkalmat adhat, hogy a Magyar Jogászegylet-re és tagjaira tisztelettel, nagyrabecsüléssel gondoljunk.

Jegyzetek

¹ A Magyar Jogászegylet Tisztikarát és Igazgatóválasztmányát lásd: *Jogászegyleti Szemle*, 1947, 3. sz. (az első borítólapon belső p., hátsó borítólapon belső p.)

² TEBE: Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete.

³ 1946: XXII. törvénycikk a nőknek az egyetemekre és főiskolákra való felvétele tárgyában (*Magyar Törvénytár*, 1946. évi törvénycikkek. Franklin Társulat Kiadása, Budapest, é. n., 96–97. p.)

⁴ 1948: XLIII. törvénycikk a nőkre nézve a közszolgálat körében és más életpályákon fennálló hátrányos helyzet megszüntetéséről. In: 1948. évi hatályos jogszabályai (Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1949. 90–91. p.)

⁵ Dr. Móra Mihály egyébként a Magyar Jogászegylet Egyházjogi szakosztályának helyettes elnöke is volt.

⁶ A Magyar Jogászegylet tevékenysége részhez lásd ugyancsak: *Jogászegyleti Szemle*, 1947, 3. sz. (hátsó borítólapon külső p.)

⁷ 1947: XVIII. törvénycikk a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában (*Magyar Törvénytár*, 1947. évi törvénycikkek. Franklin Társulat Kiadása, Budapest, é. n., 142–178. p.)

⁸ *Jogászegyleti Szemle*, 1947, 3. sz., 15–19. p.

⁹ Egész terjedelemben megjelent a *Magyar Jogászegylet Könyvtára* (Szerk.: dr. György Ernő és dr. Móra Mihály) új sorozatának *A békeszerződés magán- és gazdaságjogi vonatkozásai* című (25. sz.) kötetében (Budapest, 1947, 93–110. p.)

¹⁰ *Jogászegyleti Szemle*, 1947, 3. sz., 20–40. p.

¹¹ *Jogászegyleti Szemle*, 1947, 3. sz., 41–55. p.

¹² *Jogászegyleti Szemle*, 1947, 3. sz., 1–14. p.

¹³ Dr. Beck Salamon egyet. rk. tanár, ügyvéd, a Civiljogi szeminárium elnöke.

¹⁴ Dr. Doroghi Ervin ügyvéd, egyet. m. tanár, a Gazdaságjogi intézet helyettes elnöke.

¹⁵ Dr. György Ernő ügyvéd, egyet. m. tanár, a TEBE jogtanácsos-igazgatója, a Gazdaságjogi Intézet helyettes elnöke és a Könyvkiadó Bizottság elnöke.

¹⁶ Dr. Nizsalovszky Endre egyet. ny. r. tanár, a Magánjogi szakosztály elnöke.

¹⁷ Dr. Szirmai Zsolt ügyvéd, a Magyar Jogászegylet Tisztikarának titkára.

¹⁸ Dr. Ujlaki Miklós ügyvéd, egyet. rk. tanár, az Összehasonlító jogtudományi és nemzetközi magánjogi szakosztály helyettes elnöke.

¹⁹ Dr. György Ernő ügyvéd, egyet. m. tanár, a TEBE jogtanácsos-igazgatója, a Gazdaságjogi Intézet helyettes elnöke és a Könyvkiadó Bizottság elnöke.

²⁰ Dr. Móra Mihály a Magyar Kúria elnöki tanácsosa, egyet. m. tanár, a Magyar Jogászegylet ügyvezető titkára és az Egyházjogi szakosztály helyettes elnöke.

²¹ *Jogászegyleti Szemle*, 1947, 3. sz., 80–82. p.

²² 1946. évi XXV. törvénycikk a magyar zsidóságot ért üldözés megfékezéséről és következményeinek enyhítéséről. In: *Két év hatályos jogszabályai 1945–1946* (Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1947, 95–97. p.). Utólagos kiegészítés – F. G.

²³ *Jogászegyleti Szemle*, 1947, 3. sz., 84. p.

²⁴ *Pénzügy és Közigazgatás*, 1947, 1. sz., 9. p.

²⁵ *Jogtudományi Közöny*, 1947, 65. p.

²⁶ *Jogtudományi Közöny*, 1947, 223., 251. p.

²⁷ *Jogtudományi Közöny*, 1947, 219. p.

Buchinger Manó (1875–1953),¹ miután iskolai tanulmányait anyagi okok miatt meg kellett szakítania, családjával Nyitráról Budapestre költözött, ahol könyvkötő munkásként helyezkedett el. Igen fiatalon került kapcsolatba a szakszervezeti és a szociáldemokrata mozgalommal. Tizenkilenc éves korában lépett be a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba (MSZDP), amelynek – kényszerű megszakításokkal – több mint fél évszázadon keresztül volt meghatározó alakja.² 1904 áprilisában, az MSZDP XI. kongresszusán az országos vezetőség tagjává választották,³ 1905. november 15-én pedig a párt központi titkára lett, amely tisztséget két évig ideiglenesen, majd véglegesítve egészen 1919. március 21-én bekövetkezett lemondásáig folyamatosan ellátta.

Bár nem volt jogvégzett ember, mint kiváló jogérzéssel rendelkező, rendkívül jó képességű politikus, őt is igen élénken foglalkoztatta az általános választójog kérdése.⁴ A darabontkormány idején részt vett a kisebbségi kormány és a parlamenten kívüli ellenzék közötti politikai egyezség, a Kristóffy–Garami-paktum⁵ előkészítésében. 1905. szeptember 15-én egyik szervezője volt a „vörös péntek”-ként ismertté vált demonstrációnak, amikor a tüntetők parlamentbe küldött delegációjának tagjaként Garami Ernő felháborodottan jelentette ki a parlamenten belüliek előtt is ismert igazságot: „milliónyian vagyunk az országban az alkotmányon kívül”.⁶

1905-től a *Népszava*, 1908-tól pedig az újság német variánsa, a *Volksstimme*⁷ felelős szerkesztője volt. Rendszeresen írt tudósításokat a németajkú testvérpártok lapjai (*Die Neue Zeit*, *Der Kampf*) számára is. Kiváló németnyelv-tudásának köszönhetően a századelőtől tevékeny szerepet játszott a nemzetközi szociáldemokrata mozgalomban és képviselte az MSZDP-t külföldi rendezvényeken (így már 1903-ban megjelent a német szociáldemokraták híres drezdai pártkongresszusán⁸). Mivel előadásaiban és publikációiban meglehetősen kritikus hangot ütött meg a kormányzattal szemben, már a század elején többször összeütközésbe került a hatóságokkal.⁹

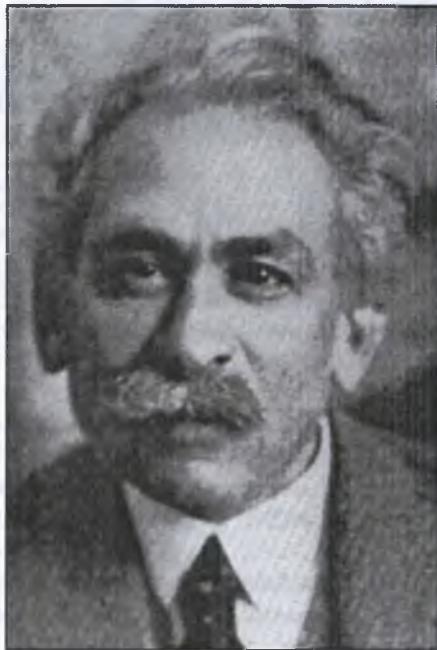
1907. április 4-étől december 4-éig „nyomtatvány útján elkövetett 1 r. izgatás vétsége miatt” a Budapesti Királyi Törvényszék ítélete alapján nyolc hónapig a váci államfogházban raboskodott.¹⁰ Minderről 1919 júniusában, az angol Munkáspárt részére küldött leveléhez mellékelte önéletrajzában, a tőle megszokott finom íróniával a következőket mondta: „1907-ben nyolc hónapot töltöttem államfogházban (ez volt eddig az egyetlen büntetésem), amiért hálával tartozom hazám régi rend-

Képes György

Buchinger Manó kegyelmezési ügye

szerének, mivel itt nem csak pihenésre kínálkozik alkalom, hanem az ember tudományosan is tovább tud fejlődni”.¹¹

Az 1910-es évek elején érdeklődése egyre inkább a nemzetközi politika felé fordult. Meggyőződéses béke-

Buchinger Manó (forrás: Buchinger szaktársunk tiszteletére. Bibliográfia. Világosság Rt., 1940; PI Levéltár. 696. f. 1. ö.e. 16. és 16/a. lap)

pártiként már a háborús készülődés időszakában részt vett különféle háborúellenes nemzetközi tiltakozó gyűléseken, így a II. Internacionálé 1912. novemberi bázeli kongresszusán is, amely elkeseredett hangú nyilatkozatban próbálta felhívni a figyelmet a közelgő háború veszélyeire.¹² 1917 májusában, az antanthatalmak által bojkottált stockholmi nemzetközi szocialista békekonferencián, a magyar küldöttség tagjaként a skandináv és holland szocialistákkal közösen alkotott bizottságban tevékenykedett. A közös bizottsági ülésről francia nyelvű kommunikét adtak ki, amely a népek önrendelkezési jogának elismerése és a vesztes államok elleni gazdasági szankciók elkerülése mellett foglalt állást.¹³

1918-ban (az oroszországi forradalom és az Osztrák–Magyar Monarchia tragikus háborús helyzete együttes hatására) politikai irányváltásra került sor az MSZDP sora-

iban. Garami Ernő erről a következőképpen emlékezett: „Azelőtt az ilyen embereknek a politikai irányváltása a párton belül alapjában véve minden hatás nélkül maradt volna. [...] A tömegek nyomása alatt sokszor hajlandóságaikat, másszor terveiket követve haladtak balfelé és, kölcsönhatásként, vitték viszont még balrább a tömegeket. Így történt, hogy lassacskán úgyszólván egészen magamra maradtam a párton belül. Már csak Peidl Gyula és Buchinger Manó voltak azok, akik velem egyformán ítélték meg a helyzetet és akikre állásfoglalásomnál számíthattam”.¹⁴

Az 1918. októberi „őszirózsás” forradalom még a polgári demokratikus erők, így a Károlyi-párt, Jásziék és a hagyományos szociáldemokrácia átmeneti sikerét hozta; Garami kereskedelmi miniszteri tárcát kapott, Buchinger pedig konkrét kormányzati megbízatás nélkül lett tagja a Nemzeti Tanácsnak. Amint már a szociáldemokrata párton belül is tette, az új politikai hatalom szolgálatában is elsősorban diplomáciai, külügyi kérdésekkel foglalkozott.¹⁵

1919. február 3–10. között, huszonhat ország közel száz küldöttének részvételével került sor Bernben az első világháború utáni nemzetközi szocialista konferenciára, melyen az MSZDP képviselőjében Buchinger is megjelent.¹⁶ Az értekezleten kifejtette, hogy a magyar szociáldemokraták mindvégig a „hadisarc és annexió nélküli békét” támogatták, és soha nem osztották a német testvérpárt háborúpárti nézeteit.¹⁷ Érvelésével sikerült elérnie, hogy a kongresszus a következő álláspontra helyezkedjen: „a Csehszlovák Köztársasághoz semmiféle tiszta magyar területeket, a magyar közigazgatáshoz pedig semmiféle tiszta szlovák területeket ne csatoljanak”.¹⁸ Minden bizonnyal ennek is köszönhető, hogy 1919. március 9-én a Külügyi Tanács tagjává nevezték ki, melynek legfontosabb feladata a béketárgyalások előkészítése lett volna.

Március 20-án azonban bekövetkezett a tragikus fordulat: Fernand Vix alezredes jegyzékének átadása a magyar kormány részére. Maga Buchinger – átlátva az erőviszonyokat, és talán könnyelműen bízva abban, hogy a „demarkációs vonalak” meghúzása nem egyenlő az új országhatárok megállapításával – a többieket meglepve úgy foglalt állást, hogy a koalíciós kormánynak a helyén kellene maradnia, és el kellene fogadnia a Vix-jegyzéket.¹⁹ Garami Ernő három év távlatából így írt minderről: „Teljesen egyedül maradt a javaslatával; az akkori helyzetben valóban nem is lehetett gondolni az ilyen magatartásra. [...] Persze, ma már, amikor az akkor reánk diktált határvonalak a békeszerződésben is be vannak iktatva, [...] amikor mindannyian látjuk, hogy az akkori dacos magatartás milyen súlyos következményekkel járt, ma már több megértésre találva Buchinger akkori javaslatát.”²⁰

A szociáldemokrata párt vezetősége 1919. március 21-én délelőtt a jegyzék elutasításáról, s egyben a KMP-vel való közös kormányzásról fogadott el határozatot. A döntésre, amely ellen csak Garami Ernő, Peidl Gyula, Propper Sándor és Buchinger Manó szavazott,²¹ Garami a következőképpen emlékezett: „Hiába volt minden tiltakozás, hiába próbáltunk hárman, Peidl Gyula, Buchinger és én, szembehelyezkedni az áradattal [...]. A kocka el volt vetve. Felkeltem az asztaltól azzal, hogy 'most temettük el a magyarországi szociáldemokrata pártot’.”²²

Buchinger Manó 1919. március 21-én minden párttisztviségéről lemondott, és visszavonult a politizálástól. Előbb a szociáldemokrata mozgalomhoz ezer szállal kötődő Általános Fogyasztási Szövetkezetnél vállalt – saját szavait idézve: tisztán gazdasági jellegű²³ – állást, majd 1919. július

24-én emigrált, követve az április óta külföldön élő Garami Ernő példáját.²⁴ A kommun bukása után, 1919. augusztus 1-jén, Peidl Gyula vezetésével szociáldemokrata kormány alakult, ami igen nagy reményeket keltett a párt régi vezetőiben. Garami újra miniszteri megbízatást vállalt (igazságügy-miniszter lett), és hamarosan Buchinger Manó

Buchinger Manó (balról a második) az 1917. május 29–30-i stockholmi nemzetközi szocialista békekonferencián

is hazatért. A „szakszervezeti” kormány azonban igen rövid életű volt.

A szociáldemokraták az augusztus 6-án, román katonai segítséggel hatalomra került Friedrich-kormány legitimitását az első pillanattól kétségbe vonták, politikáját élesen elleneztek, és minden fórumon követelték a miniszterelnök távozását. Augusztus 24-ei értekezletükön elhatározták a Magyarországi Szociáldemokrata Párt újjáalakítását és az 1903. évi pártprogramhoz való visszatérést. Buchinger ismét a pártvezetőség tagja lett,²⁵ s a kongresszuson Garamival együtt ő tartott tájékoztatót a Friedrich-kormánnyal szemben követendő politikáról.²⁶

A november 24-én alakult, a nagyhatalmak által is elismert Huszár-kormányban a szociáldemokraták Peyer Károly népjóléti és munkaügyi miniszter révén ismét szerepet vállaltak. Az 1919. és az 1920. év fordulóján ugyanakkor jól látszott, hogy a konszolidációnak még nem jött el az ideje. A megtorlások, az idegen katonai hatalmak jelenléte és a hazai félkatonai szervezetek kegyetlenkedései miatt Garami már 1919. december 27-én, a bécsi *Arbeiter Zeitung*-ban megjelent cikkében követelte a szociáldemokraták kilépését a kormányból, amire végül – az MSZDP határozata alapján – 1920. január 16-án került sor.²⁷ A szociáldemokraták bejelentették, hogy bojkottálják a január–februári nemzetgyűlési választásokat.

Buchinger 1920 elején meghatározatlan időre ismét Bécsbe távozott. Itt érte a lesújtó hír, hogy barátját, a *Népszava* újságíróját, Somogyi Bélát (akivel korábban együtt tervezték a kiutazást) február 17-én az Ostenburg-különítmény tagjai bestiális módon meggyilkolták. Könyvében így emlékezik erről: „Somogyit,

szegényt, nem engedték elutazni. Egy ideig a rendőrségen tartották, azután szabadon engedték. »Bárcsak benntartottam volna évekig, akkor még ma is élne...« – így szenteskedett előttem évekkel később Andréka helyettes főkapitány”.²⁸

Az emigráció évei

Buchinger Manó 1920 tavaszán Bécsben a Garami Ernő vezette csoporthoz csatlakozott. Érdemes ennek kapcsán ismét idézni Garami *Forrongó Magyarország* című, 1922-ben kiadott könyvéből: „Nyilvánvaló lett [...], hogy a terror nem is elsősorban az amúgyis ártalmatlanná tett bolsevisták és a bolsevizmus ellen irányul, hanem mindenki ellen, akiről tudják, hogy ellenesége a fehérterror kurzusának és híve a demokráciának. Így jelent meg emigránsként egy szép napon bécsi körünkben Buchinger Manó is. Miután Peidl Gyula még énelőttem emigrált, [...] együtt voltunk a száműzetésben mind a hárman, akiről mindenki tudta, hogy annak idején magunkra maradtan szavaztunk az ellen a pártvezetőségi határozat ellen, amely, ha nem is szándékosan, de végső eredményében a bolsevizmushoz vezetett.”²⁹

A Garami-féle csoport különféle bécsi kávéházakban, majd egyre inkább a Kaffee Akademieben gyülekezett. Ők jelentették az átmenetet a Magyarországon maradt, Peyer vezette jobbszárny³⁰ és a Kunfi Zsigmond, Böhm Vilmos nevéhez kötődő centristák, az úgynevezett Világosság-csoport között. 1921 februárjában indult meg napilapjuk, a *Jövő*, melyet Garami Ernő Lovász Márton volt függetlenségi párti politikussal együtt alapított,³¹ pénzügyi háttérét pedig Hatvany Lajos báró biztosította, akiről Buchinger tréfásan jegyzi meg: „nem volt ivó ember, nem volt kártyás, cigarettázni is csak nagyon keveset cigarettázott, miért ne költötte volna a pénzt éppen a Jövőre?”³²

Eközben Magyarországon a Nemzetgyűlés elfogadta az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921.3. tc.-et, amely elsődlegesen az államrend elleni erőszakos szervezkedést tiltotta, de büntetendő cselekménynek minősítette azt is, ha valaki „olyan valótlan tényt állít vagy terjeszt, amely alkalmas arra, hogy a magyar állam vagy a magyar nemzet megbecsülését csorbítsa vagy hitelét sértse” (7. §). Buchinger a *Jövő* külpolitikai rovatvezetője lett, így kevesebb lehetősége volt a magyarországi fejleményekkel foglalkozni. Ahogy emlékirataiban a rá oly jellemző iróniával megjegyezte: „úgy érzem, tehetségemet nagyon elnyomták... Mégis elértem, hogy írásaimat Horthyék nem kevesebb, mint hét sajtóperrel tisztelték meg...”³³

A hatóságok figyelmét elsőként a lap 1921. augusztus 24-ei számában megjelent, *Országvesztés* című vezércikke keltette fel, amelyben a következőket írta: „A magyar politikának már régebben, de az utóbbi két esztendő óta kizárólagosan a munkásságtól való irtózat lett a lényege. [...] 'Népítéletek' és különítmények útján a másvilágra küldött emberéletek sírdombjainak hektombáira ezért volt szükség, [...] ezért kellett Magyar-

országot egyetlen nagy börtönné átalakítani [...]. Akik a nagy világrengésből csak ennyit tanultak, azok – országvesztők! Az országot letaszították a legfenekeltebb mélységbe és el is fogják veszíteni!”³⁴

A hazai szociáldemokrata pártvezetés és a Bethlen-féle kormányzat kapcsolatában ugyanakkor 1921. december 21-én, kéthetes tárgyalások eredményeképpen, fordulat történt, a miniszterelnök titkos megállapodást kötött az MSZDP vezetőivel.³⁵ A „paktumot” sokan, sokszor kritizálták (a bécsi emigráció tagjai sem értettek vele egyet), azonban kétségtelenül ennek köszönhető, hogy az 1919 után ismét „alkotmányon kívülivé” vált szociáldemokrácia némi lélegzetvételhez jutott.³⁶ A párt az 1922. évi választásokon minden nehézség ellenére igen jó eredményt ért el: országos összesítésben a második helyen végzett, huszonöt mandátumhoz jutott, amelyekből ötöt ráadásul nyílt választókerületben nyert el.³⁷

Az MSZDP és a szakszervezetek „legalizálása” a választásokon való részvétel mellett a pártvezetés és az emigráció közötti kapcsolatfelvételt is lehetővé tette.³⁸ A parlamenti frakció már 1922-ben szorgalmazta, hogy a „Garami-csoport Garamival együtt hazajöjjen”.³⁹ Egyfajta politikai kötélhúzás kezdődött – az akkor még nem nyilvános paktumban foglaltakra is figyelemmel – a párt vezetői és a kormány között. Bethlen a parlamenti ellenzék konstruktív magatartását kérte a gazdasági konszolidációt elősegítő törvényhozásban, az MSZDP viszont ragaszkodott az emigránsokkal szembeni teljes körű amnesztiához.

Utóbbi követelés nem teljesült, de az igazságügy-miniszter 1924. április 18-ai keltezéssel kiadta az „emigránsrendelet”-ként ismertté vált 21906/1924. IM IV. számú bizalmas körrendeletét, amely „valóban lehetővé tette néhány emigráns hazatérését”.⁴⁰ A rendelet alapján elvileg a Weltner Jakab ellen folyamatban lévő büntetőeljárásokat meg kellett volna szüntetni, ami – elévülésre hivatkozva – 1924. május 17-én, a vádtanács végzésével meg is történt,⁴¹ azonban július elején kiderült, hogy mindez nem érinti a legsúlyosabb vádat: Weltner ugyanis, a kommunistákkal 1919 márciusában kötött egyesülési szerződés aláírása miatt, felségsértéssel és lázadással vádolták, és már 1924. július 7-én sor is került kihallgatására.⁴²

A szociáldemokrata vezetők azonnali közbenjárása eredményeképpen a miniszter 1925. február 18-án bizalmas utasításban elrendelte: olyan ügyekben, amelyekben „a terhelt ily irányú kérelme alapján a nyomozólevél visszavonatot, megfelelő módon eszközöljék ki, hogy a bíróság főtárgyalást további rendelkezésemig ne tartsa meg, ill. a már esetleg kitűzött tárgyalást napolja el”.⁴³ Tekintettel arra, hogy az ügyészség az 1871:33. tc. óta „közvetlenül az igazságügyminiszternek van alárendelve” (5. §), a bünvádi eljárás megszüntetése különösebb gondot nem okozott volna, ehelyett azonban Damoklész kardjaként lebegett Weltner feje felett a miniszter „további rendelkezéséig” az ügyészség útján elnapolt felségsértési (és lázadási) ügy.⁴⁴

Ez, a terhelt politikai sakkban tartását lehetővé tevő, a kormány számára igen kényelmes fenyegetettségi helyzet egészen 1929-ig fennállt. A Weltnerrel történtek több szempontból is tanulságot szolgáltatnak az emigráció tagjainak; a kormány nem hajlandó az emigráns szociáldemokratákra vonatkozó általános amnesztia kieszközlésére, hanem eseti jelleggel, néhány kiválasztott személy hazatérését támogatja csupán, és még e kivételezettek sem lehetnek biztonságban, hiszen a még el nem évült cselekményeikért bármikor eljárást indíthatnak ellenük.

A Garami, Buchinger és társaik elleni bűnvádi eljárás

Az emigrációban élő szociáldemokrata, valamint az októberi forradalomhoz kötődő polgári radikális politikusokkal szemben az 1921:3. tc. alapján már 1922-ben megindult a nyomozás (az 1878:5. tc. 7. §-a és az 1921:3. tc. 11. §-a értelmében ez lehetséges volt, függetlenül attól, hogy az elkövetés helye külföldön volt, és attól is, hogy e lapok a sajtóról szóló 1914:14. tc. hatálya alá tartoztak-e vagy sem).

A bűnvádi perrendtartásról szóló 1896:33. tc. (Bp.) 469. §-a értelmében „bűntett vagy vétség esetén a nyomozás akkor is teljesítendő, ha a tettes, illetőleg a részes ismeretlen vagy távol van”. Ugyanakkor a Bp. eredeti rendelkezései szerint „a bíróság elé nem állítható távollévő ellen sem vád alá helyezésnek, sem ítélet hozásának nincs helye” (Bp. 472. § első fordulata). Természetesen az 1921:3. tc. ezt a szabályt sem hagyta érintetlenül, és kimondta: „a jelen törvényben meghatározott bűntettek és vétségek eseteiben a terhelt távolléte sem a vád alá helyezést, sem a főtárgyalást, sem az ítélethozatalt nem gátolja” (12. § második fordulata). Semmi akadálya nem volt tehát annak, hogy a „szökevényekkel” szemben a törvény legteljesebb szigorával lépjenek fel.

A kezdeti időszakban a kormányzat igen nagy figyelmet szentelt az eljárásnak, ami a nyomozóhatóság szándékaival is egybeesett. A budapesti királyi főügyész 1922. december 16-án, az igazságügyminiszternek az ügyről tett 11323/1922. f.ü. számú jelentésében sürgős eljárás engedélyezését kérte.⁴⁵ Az igazságügyminisztériumban a jelentést T 63646/1922. számon érkezettették,⁴⁶ és igen tanulságos kézírásos feljegyzésekkel látták el.

Ekkor még nem volt eldöntött, hogy a külföldön megjelent sajtóorgánokban publikált cikkek kapcsán alkalmazni kell-e az 1914:14. tc. szabályait, különös tekintettel az elévülési időre, amely időszaki lap esetén ráadásul a megjelenéstől számított hat hónap lett volna (márpedig 1922 decemberéig már több mint fél év eltelt a cikkek jelentős részének megjelenésétől). A minisztérium sajátos jogi álláspontja ezzel kapcsolatban az volt, hogy a külföldön kiadott lapok a sajtótörvény alkalmazása szempontjából nem az időszaki lapok, hanem „általában a sajtótermék fogalma” alá esnek, mivel velük szemben a különleges sajtórendészeti intézkedések lehetősége ki van zárva.

Mindezek után Daruváry Géza miniszter „a bűnvádi eljárás szorgalmazásával szemben nem tett észrevételt. Az eljárást azonban Ő Exc[ellenci]ájára utasítása szerint nem szükséges gyors menetben lefolytatni”.⁴⁷ Ezt minden bizonnyal komolyan is vette a királyi főügyész úr, mivel 1923. június 19-én az éppen hivatalba lépett új igazságügy-miniszter, Nagy Emil újabb jelentést kért tőle az ügy állásáról. Az igen terjedelmes, 49 oldalas vádirat tervezete valószínűleg ennek hatására készült el, és 1923. július 14-én terjesztették az igazságügy-miniszter elé.⁴⁸

A miniszter a vádirattal kapcsolatban észrevételt nem tett,⁴⁹ így az 1923. augusztus 30-án, 62037/1923. k.ü. számon, végleges változatban is elkészült, dr. Strache Gusztáv királyi főügyész, a Budapesti Királyi Ügyészség elnöke aláírásával. Buchinger Manó az ügy másodrendű terheltje volt, az elsőrendű terhelt Garami Ernő, rajtuk kívül az ügyészség hasonló bűncselekményekkel vádolta még báró Hatvany Lajost, Jászi Oskárt, Hock Jánost, dr. Lovászy Mártont, gróf Károlyi Mihályt, Linder Bélát és dr. Szende Pált.⁵⁰

Buchingert a *Jövő* című újságban megjelent írásai alapján az 1921:3. tc. 7. §-ába ütköző („a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló”) hét rendbeli bűncselekménnyel vádolták. Az ügyészség álláspontja szerint e cselekmények mindegyike a törvény 7. § 2. bekezdésének első fordulata szerint minősül, vagyis a cikkek megírásával és közzétételével Buchinger célja az volt, hogy „valamely külföldi állam vagy szervezet a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen elenséges cselekményre indíttassék”.

„Bűnlajstromát” a vádirat D. pontjában, annak 10–13. oldalán olvashatjuk. Ez nem más, mint kivonatos idézése annak a hét cikknek, amely a *Jövőben* megjelent, és amely a hatóság rosszállását váltotta ki. Az első, mint ő maga is utalt rá emlékirataiban, az 1921. augusztus 24-én megjelent, *Országvesztés* című írás, amely a nemzeti hadsereg egyes tagjai által elkövetett erőszakos cselekményekre, a különítményesek által végrehajtott gyilkosságokra, a fehérterrorra hívta fel a figyelmet. A második cikkben (*A fehér diktatúra*, 1921. december 15.)⁵¹ Buchinger Horthyt „véreskezű kalandor”-nak nevezte, és azt mondta: „az országot a fehér diktatúra nyomorékká pusztítja”.⁵²

Az 1922. február 8-án megjelent, *Konszolidációs államcsíny* című írásában a választójogi anomáliákkal foglalkozott. Ugyanezen év augusztus 2-án a *Bethlen és a marxizmus* című cikkben Bethlent a „Horthy–Héjjas és társai” cég „főprokuristája”-ként határozta meg, „választási machinációkkal” vádolta, és azon véleményének adott hangot, hogy „a polgári ellenzéket azért tartja Bethlen a modern radikalizmus és a rejtett republikanizmus bűnébe esettnek, mert az jogrendet akar, mert demokráciára törekszik, mert nem akarja Héjjast és Francia Kiss Mihályt, és nem akarja, hogy Magyarország kormányzója a gyilkosok patrónusa legyen”.⁵³

Szintén Bethlent támadta az 1922. szeptember 30-án megjelent, *Bethlen tudja, de nem mondja* című cikkében, amelyben tagadta a rendszer legitimációs alapját

(„Ha a kurzus Budaörs előtt megmarad királyhűsége mellett, akkor Horthy kormányzósága már régen csak véres emlék volna”), és ismételten a választójog „elsikkasztásával” vádolta gróf Bethlen Istvánt, akinek tevékenységét Gömbös Gyula, mint „a választások diktátora botos csapatok és véres választási atrocitások sorozatával tetézte”.

Az eredeti nyomozati anyaghoz képest két további cikket is a vádirat tárgyává tett a királyi főügyész, amelyeket így hosszabban idézett. Az egyik a *Jövő* 1922. december 13-ai számában, az MSZDP kongresszusa alkalmából írt, *Szocialista kongresszus Kurzusmagyarországon* című írás, a másik pedig az 1923. január 5-ei, mely a „Keresztény pártok” a szocialisták ellen címet viselte. Buchinger mindkettőben a szociáldemokrata párt sajátos helyzetével foglalkozott.

Az elsőben egyebek mellett a következőkre mutatott rá: „Két esztendőn keresztül a véres banditaságnak kormányzati rendszere politikai passzivitásra szorította a magyar szociáldemokrata pártot. Mikor Horthyék az első úgynevezett nemzetgyűlésüket »választották«, a szociáldemokrata párt a véres választási komédia láttára a parlament bojkottálását határozta el. [...] Ahol közismert gyilkosoknak a hajuk szála sem görbül, ahol ezek a Horthytól favorizált »istennyilák« még a törvényhozók házába is becsaphatnak [...], parlamentáris és legális eszközökkel megvívandó harcnak ott még nem szereztek területet. Ezt kell világgá hirdetnie a kongresszusnak, hogy meghallják nemcsak a bel-, hanem a külföldön is. Akkor talán majd megtanulják még Magyarországon is, hogy nem Stolypin-féle cári дума kell, amely a parlamentarizmus teljes csődjével jár, [...] hanem demokratikus jogrend és valóban szuverén parlament. Horthy és minden véres pereputtya nélkül”. Érdemes megjegyezni, hogy itt szerepel először egyáltalán utalás a külföldre, mindenféle célzat, pláne intervenció iránti kérelem nélkül.

Az 1923. január 5-ei cikk már a pártkongresszus óvatosságát, puhányságát kritizálta: „A szociáldemokrata párt kongresszusán a rendőr-uralom bulldogja csak láncraverten csattogtathatta fogait (tekintettel a külföldi vendégek jelenlétére), mégis hallgatni kellett a Horthy-kormányzatról és annak hírhedt módszereiről. Olyan fajta urakkal szemben, mint akik ma kormányoznak odahaza és mint akik ma kalózkodnak a valláserkölcsei világnézet lobogója alatt, akárcsak egy szemérményi jóhiszeműséget is föltételezni vétek és kárbaveszett fáradság. Ami véres atrocitás és csalás csak kigondolható volt, azt az úgynevezett 'keresztény' vezér urak az igazi ellenzéki párti jelöltek ellen kíméletlenül, szemérmetlenül alkalmazták.”

Kemény szavak ezek. Egy olyan ember szavai, akinek barátja, Somogyi Béla a fehérterror áldozata lett. Olyan emberé, aki maga is a fizikai megtorlástól való félelmében menekült el az országból, holott kezéhez nemhogy vér nem tapadt soha, hanem még csak politikai közösséget, szolidaritást sem vállalt az 1919. március 21-e utáni proletárdiktatúrával. Mindezen tények ismeretében nem meglepő, hogy nem viszonyult túlzott

szimpátiával az ellenforradalmi rendszer iránt, s e véleményének lehetőség szerint hangot is adott. Az 1921:3. tc. 7. §-a azonban nem általában a politikai véleménynyilvánítást tiltotta, hanem olyan „valótlan tény” állítását vagy terjesztését, amely „alkalmas arra, hogy a magyar állam vagy a magyar nemzet megbecsülését csorbítsa vagy hitelét sértse”.

A vádirat természetesen evidenciaként kezelte, hogy amit Buchinger a cikkeiben állított, az mind hazugság (a katonai megtorlás áldozataitól a választás befolyásolásáig). Még ha magunkévá is tesszük ezt a koncepciózus előfeltevést, akkor is nehéz belátni, hogy a *Jövő* című, kis példányszámú, magyar nyelvű emigrációs lapban hogyan lehetett olyan „célzattal” megrágalmazni a magyar államot és nemzetet, hogy „valamely külföldi állam vagy szervezet a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen ellenséges cselekményre indíttassék”. Holott e minősítésnek (1921:3. tc. 7. § 2. bekezdés első fordulata) igen nagy jelentősége volt a nyomozhatóság számára; a cselekmény alapesetben csak vétségnek minősült volna, és öt évig terjedő fogházzal lett volna büntethető, így viszont máris büntettnek számított, s tíz év fegyházzal fenyegette a törvény, az ebből fakadó eljárásjogi következményekről nem is beszélve.

Természetesen semmilyen (közvetlen vagy akár közvetett) bizonyíték nem állt rendelkezésre a hazaáruló célzat alátámasztására. A Garami-csoporthoz tartozó mérsékelt szociáldemokraták szándéka valóban az ország demokratikus átalakulása, az októberi forradalom eredményeihez történő visszatérés volt, azonban ezt politikai eszközökkel, meggyőzéssel, a parlamentarizmus helyreállításával, nem pedig külső hatalmak segítségével hívásával kívánták megvalósítani.

A vádirat indokolásában⁵⁴ a főügyész leszögezte, hogy a külföldi államok még „eleve bizalmatlanok” Magyarország iránt, és az ellenséges sajtópropaganda „nyilvánvalóan” azt a célt szolgálja, hogy „ezt a magyar nemzet és magyar kormány önhibáján kívül keltett bizalmatlanságot csak még jobban szítsák”, „valamely külföldi állam vagy szervezet a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen ellenséges cselekményre indíttassék” (a bizonyítatlanságot tehát a „nyilvánvalóan” szó használatával és a törvényi tényállás minősítő elemének szó szerinti megismétlésével igyekezett a főügyész ellensúlyozni).

Ugyanakkor a *Jövő* című lap bemutatása kapcsán a vádirat későbbi részében megjegyzi, hogy Garami Ernő (ahogy nevezi: „Garami [Grünbaum] Ernő”) köre a mérsékelt irányzatot jelentette az emigrációban. A lap „színezete mérsékelt szociáldemokrata” – írja, majd hozzáteszi: „a népköztársasági uralom [azaz az 1918. októberi polgári demokratikus forradalom] dicsőítésével. Programja a mostani uralmi rendszer megdöntése, Magyarország politikai közéletének politikai aknamezőkre való irányítása, az itt található felforgató elemeknek vagy az ezekkel rokonszenvezőknek megnyerése az »emigráció« céljaira. A kormányzó személyének alantas gyalázásában, a magyar intézmények és hatóságok szüntelen rágalmazásában semmivel sem marad

[...] Jászi Oszkár lapja, a Bécsi Magyar Újság mögött. [...] [1923.] május havában a lap megszüntette megjelenését, bizonyára anyagi zavarok miatt. Ebből azonban végleges kimúlásra még nem lehet következtetni, mert hasonló eset több laptárral is megtörtént”.⁵⁵

A vádirat az 1918–1919. évi forradalmi eseményekkel kapcsolatos, a hatalom által sem megvetett sztereotípiák ellenére sokáig kerüli, hogy a terheltek származását, vallását a terhükre rótt „nemzetellenes” cselekedetekkel összefüggésbe hozza. Jászit például korrektül és helyesen református vallásúként tünteti fel, az izraelita terhelteknél (mint pl. Garami Ernő, Buchinger Manó) is csak mint kötelező személyi adatot tünteti fel a felekezeti hovatartozást (Garami esetében a 35. oldalon eredeti családi neve, a Grünbaum zárójeles megjelölésével némiképp túlhangsúlyozva).

A dokumentum vége felé azonban, miután hosszasan taglalta az emigrációs sajtó szörnyűséges gaztetteit, a főügyészen olyannyira eluralkodtak az érzelmek, hogy az alábbi, zsidó világuralmi törekvésre utaló szélsőjobb oldali kiszólásra ragadtatta magát: „Bizonyos [...], hogy méltán kijelenthetnék valamennyien: »Mi nem vagyunk magyarok többé, szívünkben nem is voltunk azok soha, de azért szeretnénk uralkodni a magyarokon«”.⁵⁶ Bárkiről azt állítani politikai nézetkülönbségek miatt, hogy „nem magyar többé”, elfogadhatatlan és védhetetlen emocionális kirohanás (főképp egy ügyészszégi vezető részéről), ugyanakkor azt is sejtjük, hogy az adott korban – egy ilyesmire fogékony olvasót feltételezve – semmiképp sem volt ügyetlen retorikai fogás.

A főügyész 1923. október 27-én büszkén jelenthette az igazságügy-miniszternek, hogy „a kir. ügyészség az átdolgozott vádiratot a bírósághoz benyújtotta”.⁵⁷ A B. XXXV. 12008/1923. számú ügy azonban igen lassan haladt előre. Részben hátráltatta a terheltek távolléte is, de a vádirat is folyamatosan duzzadt (utoljára éppen Garami Ernő *Forrongó Magyarország* című könyve miatt kellett azt módosítani⁵⁸).

Buchinger Manó ellen 1927. december 31-én, tehát több mint négy esztendővel a vádirat benyújtása után bocsátották ki a nyomozólevelet, amely a Bp. 470. § 1. bekezdése értelmében nem mást jelentett, mint hogy az elfogatása iránt intézkedtek. Itt nyert többek között eljárásjogi értelemben jelentőséget az elkövetett cselekmény súlyosabb, büntetési alakzattá történő minősítése (külföldi állam vagy szervezet magyar állam és nemzet elleni cselekedetre buzdítása, mint célzat), ugyanis a Bp. 470. §-a szerint nyomozólevelet csak büntett elkövetésével terhelt személlyel szemben lehetett kibocsátani.

A megkegyelmezés

A nyomozólevél eredményre nem vezetett, sőt, alig másfél évvel később az ügy nem várt, kedvező politikai fordulatot vett. 1929. május 30-án a brit parlamenti választásokon a Ramsay MacDonald vezette Munkáspárt (Labour Party) szerezte meg a legtöbb mandátumot.⁵⁹

Bethlen kormánya számára rendkívül fontos volt a Lloyd George liberálisai által kívülről támogatott új munkáspárti kabinettel való kapcsolatfelvétel, amihez szüksége volt az angol elvtársakkal, személy szerint MacDonalddal is⁶⁰ jó kapcsolatot ápoló magyar szociáldemokraták együttműködésére is. A nemzetközi politikában leginkább járatos két vezető, Garami Ernő és Buchinger Manó azonban ekkor még Ausztriában tartózkodott, hazatérésüket az 1923 óta folyamatban lévő bűnvádi eljárás (és az 1927 decemberében kibocsátott nyomozólevél) akadályozta.

Elérkezett hát a megfelelő pillanat, amikor bizonyos tekintetben ismét egybeestek a kormányzat és az MSZDP érdekei. Ahogy Nemes Dezső fogalmazott (természetesen rosszállóan): Bethlen „elhatározta, hogy újabb paktumot köt a szociáldemokratákkal”.⁶¹ A bizalmas tárgyalások, amelyeken az MSZDP részéről a két legbefolyásosabb hazai szocdem vezető, Peyer Károly és a volt miniszterelnök, Peidl Gyula is részt vett, már 1929 nyarán megkezdődtek.⁶² Az „újabb paktum” lényege Erényi Tibor szerint nem volt más, mint hogy a szociáldemokrata párt vidéken „nagyobb mozgási lehetőségeket kapott”, a pártvezetőség „bevonhatta munkájába a bécsi emigrációban élő mérsékelt vezetőket” (értsd: Buchingert és Garamit), cserébe „lojálisnak és segítőkésznek mutatkozott a kormány külpolitikai törekvései iránt”.⁶³

A kormányt a tárgyalásokon elsősorban Walko Lajos külügyminiszter képviselte, de természetesen Zsitvay Tibor igazságügy-miniszter és maga gróf Bethlen István is komoly szerepet vállalt az egyezség megkötésében. Az 1929. július 4-én, a külügyminisztériumban a miniszter és „a szociáldemokrata párt küldöttei közt folyt eszmecseréről” fennmaradt egy gépirásos feljegyzés; az irat utolsó lapjának hátoldalára valaki utóbb fontosnak tartotta kézzel, igen nagyméretű betűkkel rávezetni az alábbi szöveget: „Walkó⁶⁴ külügymin. javasolta, a pévé [pártvezetőség] visszautasította”.⁶⁵ A megbeszélésen azokról a kérdésekről esett szó, „amelyekben a magyar szociáldemokrata párt külföldi felvilágosító és másirányú tevékenységét a magyar külpolitika céljaival és törekvéseivel összhangba lehet hozni”.⁶⁶

A gépirat szerint alapvetően két, külpolitikai tárgyú kérdésben lehetséges egyeztetés és további együttműködés a kormányzat és az MSZDP között. Az egyik rögtön a kor magyar külpolitikája számára legfontosabb: a trianoni békeszerződés ügye, amivel kapcsolatban rögzítették, hogy az elszakított területeken élő lakosság jogosult dönteni arról, „hogy milyen állam keretében kíván élni”, a szerződés mielőbbi revízióját pedig „az általános béke fenntartása érdekében is követelni kell”. Addig is, amíg erre sor kerülhet, a szociáldemokrata párt a határainkon kívül rekedt magyar lakosság kisebbségi jogainak, elsősorban az anyanyelvi oktatás, a bíróság és hatóság előtti nyelvhasználat, valamint a kulturális, gazdasági és önkormányzati szervezkedés joga érdekében emelhetne szót.

A másik ügy az első világháborús jóvátétel volt, amelynek a külügyminiszter bizalmas kezelését kérte:

„a nyilvánosság előtt lehetőleg egyáltalában ne essék szó róla”. A kormány azt szeretne volna elérni, hogy a népszövetségi kölcsön felvételekor vállalt, 1943-ig fizetendő reparáción túl ne kelljen további jóvátételt fizetni (hiszen „a magyar állam a békeszerződéssel elcsatolt területeken levő volt magyar állami javakban több milliárd aranykorona értéket szolgáltatott az ún. utódállamoknak”), továbbá, hogy megszűnjön az a helyzet, hogy „a Magyar Állam csupán a Jóvátételi Bizottság hozzájárulása mellett vehet fel külföldi kölcsönöket”.

A külügyminiszter meglátása szerint a szociáldemokrata párt „értékes szolgálatokat” tehet a fenti ügyekben, ha nemzetközi kapcsolatrendszerét megfelelően mozgósítja: nemzetközi összejöveteleken közvetlenül szóba hozza azt, vagy hasonló tárgyú elvi kérdések megvitatásánál lehetőleg mindig kidomborítja ezen ügyek speciális magyar vonatkozásait, és a külföldi szocialista sajtóban is igyekszik a magyar külpolitika számára kedvező cikkeket megjelentetni. Mindehhez még azt is hozzátették, hogy a szociáldemokrata vezetők „magánbeszélgetéseik és tárgyalásaik során” is szóba hozhatnák ezeket a fontos kérdéseket.

A gépirásos feljegyzés tanúsága szerint „az eszmecsere eredményeként az az általános felfogás alakult ki, hogy nincsen akadálya annak, hogy a szociáldemokrata párt a fentiekben körvonalazott keretek közt a magyar külpolitika céljainak előbbrevitelében harmonikusan közreműködjék. Ennek érdekében a külügyminiszter érintkezést fog fenntartani a párt kiküldötteivel, hogy nekik vagy maga, vagy annak útján, akit a külügyminisztérium tisztviselői közül erre kijelöl, a kellő külpolitikai tájékoztatást esetről esetre megadja, és tőlük viszont a párt tevékenységével összefüggő, fent körvonalazott kérdésekről információkat kapjon; nemzetközi összejöveteleket megelőzőleg, vagy más adott esetben a szociáldemokrata párt kiküldöttei fogják a külügyminiszterrel az aktuális kérdések kellő átbeszélése végett az érintkezést keresni”.⁶⁷

Mónus Illés Garami Ernőhöz írt, 1929. július 24-én kelt levelének tanúsága szerint a kormánnyal való, a fentiek szerinti együttműködést és a kapcsolódó referátumot „Kis Jenő, Milók Sándor és Kisnek még két párt-szervezeti híve” kivételével minden választmányi tag támogatta. Kis Jenő úgy nyilatkozott, hogy elvi ellenvetése nincs. „de attól fél, hogy ez egy aktív revíziós politika kezdetét jelenti; ha ez így van, akkor ellenzése erősebb”.⁶⁸ A pártválasztmány július 23-ai ülésén „elítélte a békeszerződés minden olyan rendszabályát, amely nem az önrendelkezési jog alapján született”.⁶⁹

Garami a II. Internacionálé Végrehajtó Bizottságának 1929. július 28–29-ei zürichi tanácskozásán a pártvezetőség megbízásából⁷⁰ valóban „előterjesztést tett a nemzeti kisebbségek védelme és a trianoni béke revíziója ügyében. Az Internacionálé többi pártjai – elsősorban a csehszlovák és az osztrák pártok képviselői – ezt elutasították, s határozatukban megbélyegezték az ellenforradalmi Magyarországot”. Minderről Vass József népjóléti és munkaügyi miniszter 1929. augusztus 3-án Bethlenhez írott levelében megjegyez-

te: „Az a benyomásom, hogy a mieink becsületesen és korrektül jártak el”.⁷¹

Mónus Illés 1929. július 24-ei, már idézett levelében kitért az emigráns vezetők hazatérésének kérdésére is, amely tehát a külpolitikai tárgyú ügyekben való közeledéssel egyidejűleg került ismét napirendre: „Györki tegnap Ángyánnal tárgyalt⁷² a lebonyolítás kérdésében. A miniszter a jövő hét elején hazajön, addig elő kell készítenie az aktát. Azt a formát fogadták el, hogy a párt az emigrációban élők ügyeire kér pertörlést, de egy külön bekezdésben több nevet sorol fel és ők a felsoroltak közül fogják kivenni azokat, akiknek pertörölését elrendelik. Ennek a beadványnak az alapján készít az igazságügy-miniszter legfelsőbb helyre előterjesztést pertörlésre. A beadványt Györki fogja megcsinálni és szövegét előzetesen meg fogja mutatni Önnek.”

A szociáldemokraták elképzelése tehát továbbra is az volt, hogy a teljes emigráció számára „amnesztiát”⁷³ (valójában pertörlést, abolíciót) kérnek. A tárgyalások előrehaladtával azonban látható volt, hogy ennek nem jött el az ideje, így csupán a Buchingerrel és Garamival, valamint a már hazatért, de továbbra is (ráadásul vádlotti minőségben) bűnvádi eljárás alatt álló Weltner Jakabbal szembeni egyéni kegyelemre nyílt lehetőség. Rendkívül érdekes eredeti források alapján végigkövetni, hogy a teljes amnesztia követelésétől (amelyet már 1924-ben is láthattunk) hogyan jutottak el – meglehetősen hamar – ahhoz, hogy már csak Garami Ernő, Buchinger Manó és Weltner Jakab nevét lehetett a Zsitvay Tibor igazságügyminiszternek küldendő, pertörlést kérő levél szövegében hagyni.

A levél feltehetőleg első (vagy egyik első) szövegváltozatában még Hock János, Dovcsák Antal, Rónai Zoltán, Kunfi Zsigmond, Böhm Vilmos, sőt, Garbai Sándor is szerepelt, kiegészítve a sokat sejtető „és mások” kifejezéssel.⁷⁴ Rendelkezésünkre áll egy olyan gépirásos piszkozat is, ahol Buchingeren és Garamin kívül a többi felsorolt név kézzel át van húzva.⁷⁵ A szöveget párhuzamosan egyeztetették a két emigráns vezetővel (Mónus Illés közbenjárásával⁷⁶), majd 1929. szeptember 10-én nyújtották be Zsitvay Tibor igazságügy-miniszter részére. Peidl Gyula, Peyer Károly, Farkas István, Györki Imre és Propper Sándor aláírásával.⁷⁷

Ebben a gépelt változatban Hock, Dovcsák, Rónai, Kunfi, Böhm, Garbai neve már nem szerepelt, kiemelték viszont Garamit és Buchingert („az olyan politikusok hazajövele, mint Garami Ernő és Buchinger Manó, minden tekintetben előbbre vinné a normális politikai élet kialakulását, és különösen sokat jelentene az ország külső megítélése szempontjából”), valamint pár sorral később a változatlanul büntetőeljárás fenyegettség alatt álló Weltner Jakabot: „ezeknek az ügyeknek az elintézésére, mint a likvidálás legalkalmasabb módját, a pertörlést kérjük. Ez alkalmazandó [...] úgy az emigrációban élők, mint azokra nézve, akik az emigrációból időközben hazatértek és ellenük eljárás van folyamatban. Így pl. a többek között Weltner Jakab ügyében is.”⁷⁸

A párt nem mondott le véglegesen a többi emigráns hazatéréséről sem, és a már említett névkihúzások (illetve az „és mások” szavak törlése) ellenére bízott a kormány és az államfő jóindulatában: „amikor Nagyméltóságodat a Szociáldemokrata Párt nevében arra kérjük, hogy méltóztassék pertörlésre vonatkozó előterjesztést tenni a Kormányzó Úr főméltóságának, ismételten hangsúlyozzuk, hogy különösen külpolitikai, de belpolitikai szempontokból is az emigráció teljes likvidálását kérjük”.⁷⁹

A beadványt az igazságügy-miniszternek kellett felterjesztetnie Horthy kormányzóhoz, amihez a miniszterelnök, illetve a minisztertanács jóváhagyására is szükség volt. A miniszter ehhez egy apróbb korrekciót kért a szövegen a kérelmezőktől. A levél első oldalán az alábbiakkal próbálták magyarázni az emigránsok tevékenységét: „Politikai cikkek megítélésénél és mérlegelésénél egyébként sem szabad azon körülményeket figyelmen kívül hagyni, amelyek között azok íródtak. Ezeknek a közleményeknek jórésze válságos és izgalmas idők légkörében született, és hangjuk ennél fogva nem mindenkor lehetett teljesen lemerített és tárgyilagos.”⁸⁰ A kormányzó elé viszont csak egy ehhez képest is finomított szöveget lehetett terjesztetni, amelyben a „hangjuk ennél fogva nem mindenkor volt teljesen lemerített és tárgyilagos” szerepelt.⁸¹

Az adott politikai helyzetben egyetlen szónak („lehetett”) is ekkora jelentősége volt. 1929. szeptember 21-én, egyidejűleg a levél újbóli beadásával, Mónus természetesen ez utóbbi változásról is értesítette Garamiékát: „nem mindenkor lehetett teljesen lemerített helyett nem mindenkor volt stb. stop rendben nyolc nap. Mónus” (a nyolc nap természetesen az úgy elintézési határidejére utal a távirat szövegében).⁸² Három nappal később, Buchingernek írott levelében bővebben is megindokolta a módosítást: „az igazságügy-miniszter közölte, hogy a miniszterelnöknek az a kívánsága, hogy a harmadik bekezdés utolsó mondatában [...] egy szót cseréljünk ki, éspedig »lehetett« helyett »szót« szót írjunk.”⁸³

A „gyors elintézés”, amelyben Mónus fent idézett levele szerint a szociáldemokraták reménykedtek, meg is valósult: Zsitvay Tibor a kormányzónak szóló, Bi. 965/1. számú kegyelmi felterjesztését⁸⁴ már 1929. szeptember 26-án aláírta. Ebben mindenekelőtt felsorolja mindazon ügyeket, melyekben az érintettek ellen bünvádi eljárás volt folyamatban. Buchingerről – a vádirat rá vonatkozó részének kivonatolása előtt – a következőképpen ír: „Mindig a szocialista párt legmérsékeltebb szárnyához tartozott.” Az „októberi forradalom alatt Garami Ernővel együtt vezető szerepe volt, bár semmiféle tisztséget nem vállalt. Egyike volt azoknak, akik az 1919. év január és február havában Kun Béla és társai ellen erőyes fellépést követeltek. A proletárdiktatúra alatt teljes visszavonultságban élt, szerepet nem vállalt. A kommün bukása után ellene bünvádi eljárás nem indult s az 1920. évi január haváig Budapesten is maradt. Ekkor esetleges kellemetlenségektől tartva, Bécsbe távozott.”⁸⁵

Ezután röviden ismerteti a vádirat Buchingerre vonatkozó részét. A *Jövőben* megjelent cikkeiről szólva kiemeli, hogy „ez újságközlemények rendkívül durva hangon bírálják a magyarországi eseményeket.” Ezt a vádiratból vett néhány példával indokolja („Magyarországot egyetlen nagy börtönnek nevezi, ahol népítéletek és különítmények útján a másvilágra küldött emberéletek hekatombái vannak napirenden. A Kormányzó Úr főméltóságát véres kezű kalandornak mondja, akit az egész ország utál [...]”), majd jelzi, hogy a hatóság álláspontja szerint e valótlan tényállítások célzatos terjesztésének célja nyilván az volt, hogy a jelenlegi Magyarország ellen ellenséges külföldi beavatkozást provokáljon”. Végezetül rámutat, hogy a *Jövő* megszűnt, „Buchinger Manó évek óta távol tartja magát a szökevények nemzetgyalázó politikai tevékenységétől. Bécsben él és a Budapesten megjelenő Népszavának ottani munkatársa”⁸⁶.

E felvezetés után nehéz elképzelni (főleg, ha a kegyelmezési ügy mögött húzódó politikai háttéralkutól eltekintünk), mivel indokolhatta a miniszter a Buchinger Manó által „véres kezű kalandornak” nevezett Horthy felé a bünvádi eljárás megszüntetésére irányuló előterjesztést. Érdemes az okirat erre vonatkozó néhány sorát szó szerint idézni: „Ha mégis, ennek ellenére, érdekükben Főméltóságod legfelsőbb kegyelmi elhatározásának a kieszközlése iránt teszek tiszteletteljes előterjesztést, a magyar állam és a magyar nemzet legmagasabb rendű közérdekeinek szem előtt tartásával cselekszem, amelyekkel szemben az állam büntető hatalmának a példaadó megtorlás szempontjából még oly kívánatos érvényesüléséhez fűződő közérdeknek is háttérbe kell szorulnia.

Mind a három terhelt a magyarországi szociáldemokrata párt régi, oszlopos, párthíveik előtt nagy tekintélyben álló, népszerű vezető tagja. Pártjuk számú követőinél tehát megkegyelmezésük ténye mindenestre kedvező hatást váltana ki, ami a magyarországi szociáldemokrata párt és a polgári pártok közötti éles ellentétek csökkentésére és mérséklésére is kihatással lehet. Ez az enyhülés pedig nemcsak belpolitikai szempontokból lenne előnyös, hanem a szociáldemokrata párt nemzetközi összeköttetéseiire való figyelemmel, az ország jövő fejlődését és nemzetközi jogállását a legközelebből érintő külpolitikai érdekeink szempontjából is”⁸⁷.

Mindebben az igazságügy-miniszter szerint a három érintettnek személy szerint is meghatározó szerepe lehet, ugyanis „Garami Ernőnek, Buchinger Manónak és Weltner Jakabnak a nevezett párt mostani vezetői politikai és értelmi fajsúlyát messze túlhaladó képességei és szélesebb látóköre feltehetően a felelősségérzetnek fokozottabb mértékét fogják belevinni a párt vezetésébe s ennél fogva remélhetően, hogy ott jövőre az ország egyetemes érdekeivel szemben a megértés és méltánylás szelleme az eddiginél hatékonyabban fog érvényesülést találni”⁸⁸. Nem tudni, Peyerek mit éreztek, amikor a fentieket olvasták, mindenestre nem vitás, hogy az emigráció kényszerűen a „második vonalat” hozta

felszínre a hazai pártvezetésben, bármilyen tehetségesnek bizonyultak ők is utóbb.

Zsitvay fenti, kormányzati oldalról meglehetősen nyomósnak tűnő érveit másnap, a Minisztertanács ülésén szóban is kifejtette, és kérte a Minisztertanács hozzájárulását ahhoz, hogy „Weltner Jakab, Buchinger Manó és Garami Ernő érdekében a Főméltóságú Kormányzó Úrhoz a folyamatba tett bűnvádi eljárásoknak kegyelemből megszüntetése iránt kegyelmi előterjesztést tehessen”. A minisztertanácsi ülésről készült jegyzőkönyv tanúsága szerint ezután felolvasta az MSZDP vezetőinek a kegyelmezés vonatkozásában írt nyilatkozatát, majd Walko Lajos külügyminiszter is felszólalt, aki „utalt ezen ügy külpolitikai vonatkozásaira”, vagyis arra, hogy „a szociáldemokrata párt a revízió, a nemzeti kisebbségek és a reparáció kérdésében aktíve képviselné a magyar álláspontot”. A Minisztertanács a felterjesztés megtételéhez hozzájárult.⁸⁹

Természetesen a hazai közvéleményt is foglalkoztatta az ügy. Olyan hírek is lábra kaptak, hogy a két emigráns vezető hazatérő politikai alku tárgya volt – maga Bethlen gróf is igyekezett ezt a látszatot keltetni.⁹⁰ A miniszterelnök 1929. szeptember 30-ai sajtónyilatkozata igen nagy vihart kavart, és az itthoni szociáldemokrata vezetők Garamiék felé is magyarázkodásra kényszerültek: „E sorok írásakor Ön már ismeri az esti lapokat. Reggel válaszolunk. Erőtlenül. Megírjuk, hogy a miniszterelnökkel való megbeszélésünk alkalmával kifejezetten és világosan követeléseket állítottunk föl az ország demokratizálására: választójog, szabadságjogok, amnesztia (bebörtönzöttekre) és teljes likvidáció (emigráció). [...] Ugyancsak válaszolunk a kormányzónak is. A válasz érdemi részét megbeszéljük. Több kérdésre még vissza fogunk térni.”⁹¹

A *Népszava* már 1929. október 2-ai vezércikkében cáfolta a „második paktum” megkötését: „Megegyezésről szó sem volt s nem is lehetett, mert a Szociáldemokrata Párt képviselői sem a belpolitikai harc dolgában, sem a külföldi összeköttetések felhasználása tekintetében semmiféle kötelezettséget nem vállaltak”.⁹² Garami és Buchinger nyilatkozata pedig október 4-én jelent meg, szintén a *Népszavában*: „A Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak a külpolitikai kérdésekben vallott felfogása és álláspontja szerint az ország csak akkor remélheti külpolitikai helyzetének a mainál kedvezőbb

alakulását, ha ezt sorrendben a belső demokratikus átalakulás előzi meg. [...] Esetleges hazatérésünknek természetes előfeltétele az, hogy politikai magatartásunknak és működésünknek senki és semmi nem lehet ura, csak a párt fórumainak teljes szabadsággal hozott határozatai.”⁹³

A kormányzó az igazságügy-miniszter felterjesztése alapján 1929. október 10-én írta alá a kegyelmi elhatározást,⁹⁴ amely miniszteri ellenjegyzéssel ellátva azt jelentette, hogy az ellenük folyamatban lévő büntetőeljárásokat megszüntetik. A történetírás ezt – téves szóhasználattal – gyakran amnesztiának nevezi,⁹⁵ maga Buchinger Manó emlékiratában viszont több helyen is (helyesen) a „pertörlés” (abolitio) kifejezést használja,⁹⁶ ami a korabeli jogi szaknyelv szerint az egyéni, eljárási kegyelem mai fogalmának felelt meg.⁹⁷

A második világháború utáni történettudománynak a szociáldemokraták „jobbrotódásával” (valójában: a kormánnyal folytatott párbeszédével, a munkások érdekei védelmében a békés kompromisszumok keresésével) kapcsolatos, a politika által elvárt negatív hozzáállását jól példázza Nemes Dezső megjegyzése: „Nem érdektelen egyébként, hogy Garamiék pertörlési okmányát ugyanakkor írja alá [Horthy], amikor Gömbös Gyulát honvédelmi miniszterré nevezi ki”.⁹⁸ Nehéz megmagyarázni, hogy e két esemény között mi a logikai összefüggés azon kívül, hogy a kormányzó nyilván több okiratot egyszerre írt alá, ha már egyszer kezébe vette a tollat.

Az egyéni, eljárási kegyelemből adódóan, a hatályos büntetőeljárás-jogi szabályok értelmében az eljárás megszüntetésének volt helye (az igazságügyminisztérium ez ügyben október 14-én intézkedett⁹⁹). A kérdés érzékenységet jelzi, hogy Zsitvay miniszter közölte Györkivel: „Miután én és Bethlen is megtagadtuk ebben a kérdésben való nyilatkozatokat, az a megállapodásunk, hogyha én a kabinetirodából megkapom az aláírt aktát, ma, vagy holnap, akkor a sajtófőnökkel megállapodok egy hivatalos közlés szövegében, és ebben jelentjük be a pertörlést.”¹⁰⁰ Az eseményről a *Népszava* 1929. október 13-ai számában adott hírt.¹⁰¹

Zsitvay Tibor a kérelmezőket október 14-én értesítette a jó hírről: „Főméltóságú nagybányai Horthy Miklós úr, Magyarország kormányzója a folyó évi október

Közjegyzői okirat, a kegyelmezésről értesítő miniszteri leirat hiteles másolata (Zsitvay Tibor igazságügyminiszter 1929. október 14-én kelt, Bi. 965/2. iktatási számú levele; PI Levéltár. 696. f. 29. ö.e. I. l.)

hó 10. napján kelt legfelsőbb elhatározásával kegyelemből megengedni méltóztatott, hogy a budapesti kir. büntető törvényszék előtt Weltner Jakab ellen felség-sértés és lázadás büntette miatt, Buchinger Manó ellen a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló hatrendbeli büntett miatt, végül Garami Ernő ellen a magyar állam és nemzet megbecsülése ellen irányuló tizenhét és további egy rendbeli büntett miatt, valamint az állami és társadalmi rend felforgatására és megsemmisítésére irányuló vétség miatt folyamatba tett bűnvádi eljárás megszüntettség. Erről a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot Peidl Gyula, Peyer Károly, Farkas István, dr. Györki Imre és Propper Sándor útján előterjesztett kérelmére értesítem. Budapest, 1929. évi október hó 14-én, dr. Zsitvay s.k.”¹⁰²

Mónus Illés ezt követően az alábbi levelet írta Garaminak: „Sokkal gyorsabban, mint gondoltuk, íme, át-nyújtjuk Önnek a pertörlelési okiratot. Györki elvtárs hét-főn délelőtt szerezte meg. Ebből kitűnik, hogy noha Ön nagyon kitűnő társaságban van, mégis 19 bűncselekménnyel vezet. Ennyire bizonytalannal nem gondolt. Igaz, Buchinger sem gondolt arra, hogy neki 6 rendbeli büntette van.”¹⁰³ Ebből az okiratról kitűnik, hogy maradéktalanul intézték el minden peres ügyüket. Az eredeti okirat kezeink között van, amelynek az idemellékel példánya betű szerint hitelesített másolata. Egy példányt betekintés végett átadtam Vámbéry Ruzstemnek. Ezzel az Ön kívánságának is eleget tettem.”¹⁰⁴

A levelet az alábbi sorokkal zárta: „Györkinek most az a további teendője, hogy a külügyminisztérium és a belügyminisztérium útján a hatóságokat értesíteti, hogy az útlevelek kiadására a követséget és a köröz-levelek hatálytalanításáról a hatóságokat értesítse.” Buchinger a gyors és hatékony intézkedést 1929. október 17-én írt levelében köszönte meg: „Kedves Mónus elvtárs! A végzésről szóló másolatokat megkaptuk, és nagyon jól esik látnunk, hogy Györki és Ön milyen erős tempóban dolgoznak az ügyünkön.”¹⁰⁵

Hazatérés

Néhány napon belül valóban minden akadály elhárult a két emigráns szociáldemokrata vezető hazatérése előtt, amire végül 1929. november 7-én került sor. Mónus Illés, Peyer Károly, Farkas István és Pajor Rudolf kísérték őket haza, és – Varga Lajos szavaival – „hazatérésük alkalmából sok szervezet melegen köszöntötte őket”.¹⁰⁶ A köszöntők közül kiemelkedik az MSZDP szegedi titkárságának üdvözlése, amely az ilyenkor szokásos nagy szavak helyett önkritikus politikai elemzéssel szolgál: „Tagadhatatlan, hogy történtek hibák [...], melyeknek káros visszahatásuk volt a mozgalomra. Mégis úgy véljük, az ellenforradalom által legyőzött szociáldemokrata mozgalom vezetőinek jóhiszeműsége és az a becsületes szándék nem lehet kétséges, hogy tévedéseikkel, taktikai hibáikkal is mindenkor a munkássztyáru javát akarták szolgálni. Mentségük, hogy egy legyőzött sereg vezetői voltak, akik tehetetlenül álltak, mert nemcsak a seregnak csak magva maradt meg,

mely a harc folytatását nem vállalta, de a forradalmi sereg százezrei nem csupán dezertáltak, hanem át is pártoltak az ellenséghez [...]. A mi megítélésünk szerint Elvtársaink hazatérése olyan kritikus időre esett, amittől már nem lehet messze olyan kényszerű politikai változás, mely újabb megpróbáltatásokat vagy a munkássztyáru szenvedéseinek enyhülését rejtheti magában.”¹⁰⁷

Buchinger és Garami már a hazatérésüket követő napon közzétették a *Népszava* hasábjain „a magyar dolgozókhoz intézett üdvözlőket”.¹⁰⁸ A cikkben, amelyet Garami Ernő jegyzett, ismét kinyilvánították, hogy hazatérésük érdekében semmilyen „paktumot” nem kötöttek, elveiket fel nem adták, „reverzalist alá nem írtak”.¹⁰⁹ Ismételten állást foglaltak amellet, hogy a kormány külpolitikai törekvéseit abban az esetben tudják támogatni, amennyiben a polgári demokrácia intézményei – mindenekelőtt az általános és titkos választójog – helyreállítására sor kerül: „amíg Magyarországon fennáll az antidemokratikus rendszer, az ország bajain – beleértve a revíziót is – nem lehet segíteni.” E gondolatokat az MSZDP választmányának tiszteletükre összehívott, 1929. november 15-i ülésen is megismételték.¹¹⁰

Ami a Buchinger Manó emlékirataiban is említett „reverzalist” illeti, illet minden bizonytalannal egyikük sem írt alá, azonban az igazságügy-minisztériumi iratanyagból (elnöki bizalmas iratok) tudjuk, hogy – legalábbis tervezeti formában – készült ilyen dokumentum.¹¹¹ Ebben ki kellett volna jelenteniük, hogy újságcikkeik „azoknak a válságos és végzetes időknél az izgalmas légkörében születtek, amikor az ország politikai és gazdasági összeomlása után az állami élet reorganizálásának alapvető kérdéseiben végletesen elkeseredett és ki nem egyenlíthető politikai harcban állottunk azokkal, akik a közhatalom birtokában az ország sorsát irányították [...]”.

Be kellett volna ismerniük, hogy megtévedtek: „Most, amikor ebből az izzó légkörből kikapcsolva a higgadtabb és tárgyilagosabb szemlélet távlatában áll előttünk a le-tűnt évek története [...], nem zárkozzhatunk el annak elismerése előtt, hogy az az értékítélet, amelyet az akkori idők közviszonyairól s vezető egyéniségeinek magatartásáról alkottunk, súlyosan torzított volt [...], s hogy [...] méltatlanul részesítettük sértő és bántó támadásban oly tényezőket, akiknek jóhiszeműsége és jószándéka az összeomlott ország talpraállítását célzó s tagadhatatlanul érdemes és eredményes munkásságukban immár a mai felismerésünk szerint is kétségtelen volt.”

Együttal – és ettől reverzális a reverzális – ígéretet kellett volna tenniük a kormányzó számára a következőkre: „amennyiben az államfő legfelsőbb elhatározása az ellenünk folyamatba tett eljárások törlésével megnyitná előttünk az útját annak, hogy hazatérve a közéletbe cselekvőleg ismét bekapcsolódhassunk [...], az állam alkotmányos és törvényes rendjével szemben minden állampolgárt egyaránt terhelő köteleességek lo-jális szem előtt tartásával kizárólag parlamentáris és törvényes eszközökkel fogunk küzdeni politikai eszményeinkért az ország demokratikus haladása és fejlőd-

dése érdekében.” A töredelmes beismerést, megbánást és bocsánatkérést tartalmazó levél tervezete az MSZDP és a kormány közötti tárgyalások kezdeti szakában, 1929 júliusában készült,¹¹² és a hazai szociáldemokraták becsületére vall, hogy végül ennek aláíratását az emigráns vezetők hazatérésének feltételeként nem fogadták el.

Buchingerék hazaérkezésük után tevékenységükkel is rácafoltak a hatalommal való megalkuvásukkal kapcsolatos híresztelésekre. A szociáldemokraták 1930. május 1-jén, tizenegy év óta először hirdettek ismét nyilvános rendezvényt, felvonulást.¹¹³ Buchinger Manó emlékirataiban ezzel összefüggésben megjegyzi: „Évek óta először történt, hogy a munkásság május elsején kivonult az utcára. Nagy örömmel állapítottuk meg, hogy Bethlen nem látta célszerűnek, hogy ezt a szokatlan tüntetést a szokott eszközeivel elfojtsa.”¹¹⁴

1930. augusztus 11-én választmányi ülést tartott a Magyarországi Szakszervezeti Tanács, ahol Peyer Károly bejelentette, hogy a kormánnyal folytatott bértárgyalások és a munkanélküliség kérdésével kapcsolatos egyeztetések sikertelenül végződtek. A szakszervezetek szeptember 1-jére tüntetést hirdettek, amelynek előkészítésekként a *Népszava* augusztus 17-ei számában megjelent Garami Ernő kiáltványának is felérő, híres cikke, a *Ki az utcára!*, amelyet röpiratként is terjesztettek. A tüntetésen hatalmas, százezres tömeg gyűlt össze az Andrássy út környékén, és összetűzésre is sor került a tüntetők és a rendőrök között. A karhatalom tűzparancsot kapott, a rendőrök a tömegbe lőttek. Az eseménynek sajnos halálos áldozata is volt (Darnyik János nap számos személyében), és többen megsérültek.¹¹⁵

A demonstrációt országszerte tiltakozó megmozdulások, a hatóság részéről pedig letartóztatások követték. Alig több mint egy héttel később, szeptember 7–9. között került sor az MSZDP XXVII. kongresszusára, amely – természetesen emellett, hogy értékelte az elmúlt napok történéseit – földosztást sürgetett, és átfogó mezőgazdasági modernizációs programot fogadott el. Ugyanezen a gyűlésen Garami Ernőt és Buchinger Manót ismét vezetőségi taggá választották.¹¹⁶

Buchinger a *Szocializmus* című folyóirat 1930. októberi számában szeptember elsejét úgy értékelte, mint egyfajta „perújítást” a magyarországi munkásmozgalm történetében, azaz a jogokért folytatott küzdelem újraindítását: „Ez a pör tizenegy évig csak szünetelt, de a döntést ohajtja és várva-várja az élnivágyó ország. [...] A magyar munkásság szeptember elsejei megmozdulását úgy fogja feljegyezni a magyar história, mint a nagy pör újrafelvételének napját. Ez viszont azt bizonyítja, hogy a döntés sem késheket nagyon soká.”¹¹⁷

Mint láthattuk, Buchinger Manó a régi lelkesedéssel és elszántsággal kapcsolódott be ismét – közel tíz év emigráció után – a magyar politikai életbe. Az októberi forradalom időszakában teljesített diplomáciai küldetéseit leszámítva, ekkor nyílt először alkalma a hivatalos politikában is részt venni. Már 1930 decemberében, Budapesten mandátumot szerzett az általános törvényhatósági választásokon,¹¹⁸ ezt azonban nem tarthatta meg, ugyanis utóbb kiderült, hogy a Budapest székesfőváros közigazgatásáról szóló 1930:18. tc. 13–14. §-ai értelmében (a megkívánt hat év helybenlakás hiányában) nem volt választásra jogosult, és így nem is lett volna választható (tévedésből vették fel a választók névjegyzékébe, ez viszont nem mentesíthette őt a törvényi kritériumoknak való megfelelés alól¹¹⁹).

Az országgyűlési képviselővé választásnak azonban nem volt feltétele hatévi helybenlakás (az 1925:26. tc. 9. § 1. bekezdése ez esetben még az aktív választójoghoz előírt két évtől is eltekintett). Buchinger Manó az 1931. júniusi parlamenti választásokon a dél-pesti (listás) választókerületben mandátumot szerzett,¹²⁰ így tagja lett a Szociáldemokrata Párt frakciójának.¹²¹ 1933-ban az MSZDP külügyi titkára (a „nemzetközi vonatkozású ügyek titkára”) lett, és ekkoriban vált a parlamentben is mind aktívabbá, a Gömbös-kormány politikájának kérlelhetetlen bírálójává. Varsányi Erikát idézve: a szociáldemokrata képviselők közül „Kéthly Anna után ő szerepelt legjobbat”.¹²²

Az 1935. március–áprilisi választásokon újraválasztották, így megszakítás nélkül 1939. májusig¹²³ volt országgyűlési képviselő. A zsidótörvények miatt 1939 után a párt vezetésében is háttérbe szorult, azonban ekkor is komoly elméleti munkát végzett. A német megszállást követően szinte azonnal elfogta a Gestapo¹²⁴ (egy előre elkészített lista alapján), és több társával, egyebek mellett Peyer Károllyal együtt a mauthauseni koncentrációs táborba (KLM) szállították, ahol tizen-négy hónapig raboskodott.

1945 nyarán kapcsolódhatott be ismét, immár öregen és a rabságtól elgyötörtén a magyar politikai életbe. Az ideiglenes nemzetgyűlés tagja lett, majd (1953. augusztus 18-án bekövetkezett haláláig) folyamatosan parlamenti képviselő volt. Tényleges hatalmat azonban többé nem kapott, a két munkáspárt egyesülését követően pedig teljesen háttérbe szorult. Míg nyugat- és észak-európai szociáldemokrata barátai, elvtársai Svédországtól a szomszédos Ausztriáig sikeres kormányok vezetőiként valószínűsíthették meg elképzeléseiket a munkásság érdekében, öneki (és hazánk) hasonló jó sors nem jutott. Ilyen volt a magyar huszadik század.

Jegyzetek

¹ A továbbiakban az életrajzi adatok forrása elsődlegesen: Baráth Magdolna–Gyarmati György–Kádár Zsuzsanna: *Buchinger Manó*. In: *Az 1947–49. évi Országgyűlés almanachja*. Szerk.: Marelyn Kiss József, Vida István (Magyar Köztársaság Országgyűlése, Budapest, 2005, 67–68. p.). A lábjegyzetekben a későbbiekben csak az egyéb biográfiákból, illetve levéltári forrásokból származó adatokat jelöljük meg.

² Buchingert Garami Ernővel és Weltner Jakabbal együtt az ún. „jobboldali szociáldemokraták” közé sorolja az 1945 utáni történetírás. Sándor Pál némi pejoratív éllel egyszerűen csak „triumvirátusnak” nevezi őket, és nem győzi hangsúlyozni, milyen súlyos elvi és gyakorlati hibákat követtek el, amikor a törvényesség és a parlamentarizmus talaján kívántak maradni (Sándor Pál: *A magyar filozófia története*. II. kötet. Magvető Kiadó, Budapest.

- 1973, 15–41. p.; a továbbiakban: Sándor: A magyar filozófia). Ugyanakkor Pintér István 1980-ban megjelent könyvében – s ez már az 1980-as évekre jellemző, árnyaltabb megítélést példázza – a harmincas évektől Buchinger Manót (Mónus Illéssel együtt) közéleti íróként nevezi (a Peyer-féle „jobboldal” és a negyvenes években Szakassits nevével fémjelzett „baloldal” között). Lásd Pintér István: *A Szociáldemokrata Párt története, 1933–1944* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980, 5. p.; a továbbiakban: Pintér: A Szociáldemokrata Párt). Ugyanő másutt már a „jobboldaliakhoz” sorolja Buchingert (lásd pl.: uo. 268. p.)
- ³ Varsányi Erika: *Buchinger Manó*. In: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Főszerk.: Varga Lajos (Napvilág Kiadó, Budapest, 1999, 361–362. p.; a továbbiakban: Varsányi: Buchinger)
- ⁴ Emlékiratai (Buchinger Manó: *Küzdelem a szocializmusért*. I–II. kötet. Népszava, Budapest, 1946–1947; a továbbiakban: Buchinger, *Küzdelem*) első kötetében külön fejezetet, mintegy hetven oldalt szentelt ennek a témakörnek, amelyben nagyfokú tájékozottságról és jogi műveltségről tett tanúbizonyságot; lásd: a *Harc az általános és titkos választójogért* című részt (Buchinger: *Küzdelem*, I., 141–211. p.). Az 1945 utáni szakirodalomban épp amiatt ítélték el őt igen élesen, mert „túlzott jelentőséget tulajdonított” a választójognak (s általában a polgári szabadságjogoknak), ahelyett, hogy az osztályharc és a proletárdiktatúra, azaz a polgári rendszer erőszakos megdöntése mellett foglalt volna állást. Sándor Pál szerint Buchinger életét és gondolkodását a „legális illúziók uralma” határozta meg (Sándor: A magyar filozófia, II., 36. p.). Emlékirataiban valóban sok helyen idézi Ferdinand Lassalle-t, aki „azt ajánlotta a német munkásoknak, hogy legyenek süketek és vakok minden iránt, ami nem az általános, egyenlő választójogot jelenti” (pl. Buchinger: *Küzdelem*, I., 152. p.; Buchinger Manó: *Találkozásom Európa szocialista vezetőivel*. Sajtó alá rend.: Kende János. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003, 124. p.; a továbbiakban: Buchinger: *Találkozásom*). Utóbbi művében kifejti, hogy Garami Ernő „nagyon helyesen a demokratikus választójogi reformban ismerte fel a magyar politika archimedesi pontját. [...] A választójogban látta [...] azt a lehetőséget, hogy általa a magyar munkáosztály a demokratikussá átalakult országban maga is fel tudjon emelkedni”.
- ⁵ Mucsi Ferenc: *A Kristóffy–Garami paktum. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt taktikája az 1905–1906. évi politikai válság időszakában* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970, 142. p.)
- ⁶ Buchinger Manó: *Küzdelem*, I., 157. p.
- ⁷ A *Népszava* német tükörfordítása (a szerző megjegyzése); a lap korábban a *Népszava* melléklete volt, majd annak német nyelvű változataként külön jelent meg. Buchinger a szerkesztői feladatokat 1919. február 6-áig látta el. Lásd: Szabó Dezső: *Die deutschsprachige Arbeiterpresse Ungarns in den ersten Dekaden des 20. Jahrhunderts*. In: *An der Schwelle der Europäischen Union* (Europa Institut, Budapest, 2000, 247. p.)
- ⁸ Buchinger: *Találkozásom*, 54. p.
- ⁹ Lásd pl.: Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (Politikatörténeti Intézet levéltára; a továbbiakban: PI Levéltár), 696. f. 11. ö.c. 1., 9., 10. l. – A szólás- és sajtószabadság korabeli állapotát érzékletesen jellemzi, hogy Grossmann Miksát egy alábbi, nyilvános rendezvényen elhangzott, az állami költségvetés bizonyos tételeit karikírozó tréfájáért ítélték tíz hónapra: „Ha a király kevesli a fizetését, talán lépjen sztrájkba, ez a sztrájk amúgysem okozna nagyobb üzemzavart”. (Buchinger: *Küzdelem*, I., 277. p.)
- ¹⁰ PI Levéltár, 696. f. 11. ö.c. 7. l.
- ¹¹ PI Levéltár, 696. f. 1. ö.c. 13. l. („Man konnte da im Gefängnis nicht nur ausruhen, sondern auch fleissig seiner Wissbegierde fröhnen”)
- ¹² *Manifesto of the International Socialist Congress at Basel*. In: *Extraordinary International Socialist Congress at Basel, November 24–25, 1912*. (Vorwärts Publishers, Berlin, 1912, 22–27. p.)
- ¹³ Buchinger ezt magyar változatban (tudomása szerint elsőként) teljes terjedelemben közölte emlékirataiban (Buchinger: *Küzdelem*, I., 236–242. p.). *Tanúvallomás* című könyvében utalt rá, hogy a nyilatkozatot még a Magyar Távirati Iroda is ismertette (Buchinger Manó: *Tanúvallomás. Az októberi forradalom tragédiája*. Népszava, Budapest, 1936, 38–40. p.).
- ¹⁴ Garami Ernő: *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulások* (Pegazus, Leipzig–Wien, 1922, 74. p.; a továbbiakban: Garami: A forrongó Magyarország)
- ¹⁵ Varsányi: Buchinger, 361. p.
- ¹⁶ Székely Gábor: *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetközi kapcsolatai*. In: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*, 321. p.
- ¹⁷ „A magyar szocialistákkal [...] az angol és francia szocialisták bátran kezét foghatnak, mert ehhez a kézhez nem tapadt a vérnek nyoma”. (Buchinger: *Küzdelem*, II., 65. p.)
- ¹⁸ Haas György: *A Felvidék és a párizsi békerendszer* (Magyar Szemle. Új Folyam, X. 11–12. szám. Bp. 2001. december.). Az idézet forrása: Buchinger: *Tanúvallomás*, 108. p.
- ¹⁹ A kérdéssről hosszasan értekezik Buchinger az októberi forradalomról írt könyvének *A március 21-i összeomlás* című fejezetében. (Lásd Buchinger: *Tanúvallomás*, 133–143. p.)
- ²⁰ Garami: *Forrongó Magyarország*, 112–113. p.
- ²¹ Hajdu Tibor: *A magyarországi tanácsköztársaság*. In: *Magyarország története. 8/1. kötet. 1918–1919, 1919–1945*. Főszerk.: Ránki György (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 193. p.). Lásd még: Erényi Tibor: *Szocializmus a századelőn* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979, 79–80. p.; a továbbiakban: Erényi: *Szocializmus a századelőn*)
- ²² Garami: *Forrongó Magyarország*, 112–113. p.
- ²³ Buchinger: *Tanúvallomás*, 145. p.
- ²⁴ Kiutazásának körülményeiről lásd: Buchinger: *Küzdelem*, II., 89–90. p.
- ²⁵ A magyar szociáldemokrácia kézikönyve, 577. p.
- ²⁶ Sipos Péter: *Legális és illegális munkásmozgalom, 1919–1944* (Gondolat Kiadó, Budapest, 1988, 19. p.; a továbbiakban: Sipos: *Legális és illegális munkásmozgalom*); A magyar szociáldemokrácia kézikönyve, 577. o.
- ²⁷ Sipos: *Legális és illegális munkásmozgalom*, 30. p.
- ²⁸ Buchinger: *Küzdelem*, II., 98. p. A terror első neves szociáldemokrata áldozata Cservenka Miklós, az MSZDP panaszirodájának vezetője volt 1920. január 16-án, ezt követte Somogyi Béla és az ifjú Bacsó Béla brutális meggyilkolása. Lásd pl.: Sipos: *Legális és illegális munkásmozgalom*, 34. p.
- ²⁹ Garami: *Forrongó Magyarország*, 204–205. p.
- ³⁰ Peyer Károly és Peidl Gyula már 1921-ben a hazatérés mellett döntött, és itthon komoly szerepet játszott a szociáldemokrata mozgalom elismertetésében, ami persze jelentős kompromisszumokkal járt. A témáról Buchinger emlékiratai második kötetében, *Az emigráció lemorzsolódása* című fejezetben elmélkedik (Buchinger: *Küzdelem*, II., 142–146. p.).
- ³¹ Erényi: *Szocializmus a századelőn*, 82. p.
- ³² Buchinger: *Küzdelem*, II., 127. p.
- ³³ Buchinger: *Küzdelem*, II., 133. p. Valójában ezek nem sajtóperek voltak, hanem összességében egy bűnvádi eljárás, amelyre ráadásul a vádirat szerint nem is volt alkalmazható a sajtóról szóló 1914.14. tc. (a Curia 1922. B.I. 6763. számú ítéletében foglaltak miatt, mivel külföldön megjelent sajtótermékről volt szó). Lásd: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 579 – T 1922 – 63646. (599. csomó); 62.037/1923. sz. irat, 49. p.
- ³⁴ Jövő, 1921. augusztus 24. Idézi: Buchinger: *Küzdelem*, II., 137–138. p.
- ³⁵ A „paktum” szövegét csak 1924. december 31-én hozta nyilvánosságra a pártvezetés, elsősorban a párt „balszárnyának” követelésére. Lásd: Pölöskei Ferenc: *Bethlen István törekvései az ellenforradalmi rendszer konszolidálására* (Párttörténeti Közlemények, 20, 1974, 3., 68. p.)
- ³⁶ Hosszú idő után az első tárgyilagos értékelés Sipos Péter nevéhez fűződik, aki a következőket írja a kérdéssről: „Az 1921. decemberi megegyezés – a nem teljesen alaptalan kételyek, fenntartások ellenére – tágabb mozgásteret biztosított a szakszervezetek számára, és lehetővé tette a pártszervezetek működésének újraindítását. Mindez megfelelő körülményeket teremtett ahhoz, hogy az MSZDP részt vegyen az 1922. évi nemzetgyűlési választásokon”. (Sipos: *Legális és illegális munkásmozgalom*, 68. p.)
- ³⁷ Országosan 277 530 fő szavazott a szociáldemokraták jelöltjeire, illetve listájára (Budapest három körzetében és a pestkörnyéki

- szavazóközrészben lajstromos választásra került sor). Lásd: Hubai László: *A szociáldemokrata párt a parlamenti választásokon, 1922–1947* (Múltunk, 42, 1997, 2., 119–145. p.). Sipos Péter az eredményt „győzelemmel felérőnek” nevezi, a kedvezőtlen politikai (és jogi) körülményekre figyelemmel (Sipos: Legális és illegális munkásmozgalom, 74. p.). A későbbiekben kiemeli, hogy a parlamenti jelenlét megszólalási, politikai véleménynyilvánítási lehetőséget biztosított az ebben egyébként erőteljesen korlátozott szociáldemokrata politikusok számára (uo., 175. p.).
- ³⁸ Erényi: Szocializmus a századelőn, 87. p.; Szabó Ágnes: *Az első emigráció*. In: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*, 187. p.
- ³⁹ Varsányi Erika: *Weltner Jakab hazatérése az emigrációból* (Párttörténeti Közlemények, 30, 1984, 3., 165. p.; a továbbiakban: Varsányi: Weltner)
- ⁴⁰ Varsányi: Weltner, 169. p.
- ⁴¹ Varsányi: Weltner, 172. p.
- ⁴² Varsányi: Weltner, 175. p.
- ⁴³ PI Levéltár, 653. f. 2./32. ó.e. 3. l. Idézi: Varsányi: Weltner, 183. p.
- ⁴⁴ A Büntető Törvénykönyv (1878:5. tc.) irányadó 129. és 152. §-a értelmében mindkét cselekmény külön-külön is tíztől tizenöt évig terjedő államfogsággal volt büntetendő, bűnhalmazat esetén (a 99. § alkalmazásával) a büntetés tétele akár húsz évre is emelhető lett volna.
- ⁴⁵ MOL K 579 – T 1922 – 63646. (599. csomó), 11323/1922. f.ü. sz. irat
- ⁴⁶ Ez az ügy hivatkozási száma a továbbiakban. MOL K 579 – T 1922 – 63646. (599. csomó)
- ⁴⁷ Lásd a kézírásos feljegyzést a 63646/1922. sz. iraton. MOL K 579 – T 1922 – 63646. (599. csomó)
- ⁴⁸ MOL K 579 – T 1922 – 63646. (599. csomó); 6645/1923. f.ü. sz. irat
- ⁴⁹ MOL K 579 – T 1922 – 63646. (599. csomó); T 36321/1923. sz. irat
- ⁵⁰ MOL K 579 – T 1922 – 63646. (599. csomó); 62037/1923. k.ü. sz. irat
- ⁵¹ Buchinger emlékiratai szerint a teljes cím: *A fehér diktatúra erőforrása* (Buchinger: Küzdelem, II., 138. p.)
- ⁵² Az idézetek forrása a vádirat, amely az eredeti cikkekben csak kivonatokat idéz, néha nem szó szerint. Tartalmilag azonban csak egy helyen van egy névelő beillesztése miatt lényeges eltérés (lásd később).
- ⁵³ Az eredeti szövegben: „[...] hogy Magyarország kormányzója gyilkosok patrónusa legyen”. A névelő beillesztése azt sugallja a vádirat szövegében, mintha Buchinger a cikkben Horthyt „a gyilkosok patrónusának” nevezte volna. Lásd: Buchinger: Küzdelem, II., 140. p.
- ⁵⁴ MOL K 579 – T 1922 – 63646. (599. csomó); 62037/1923. k.ü. sz. irat, 31. o-tól
- ⁵⁵ MOL K 579 – T 1922 – 63646. (599. csomó); 62037/1923. k.ü. sz. irat, 35. o.
- ⁵⁶ A szöveget idézőjellel teszi, természetesen forrás megjelölése nélkül, ugyanakkor ezzel a szerkesztési eszközzel arra engedve következtetni, mintha a terheltek közül valakitől származna e nem túl szimpatikus idézet (persze, ahogy szó szerint fogalmaz, amúgyis „mélán kijelenthetnék valamennyien”). Lásd: MOL K 579 – T 1922 – 63646. (599. csomó); 62037/1923. k.ü. sz. irat, 48. o.
- ⁵⁷ MOL K 579 – T 1922 – 63646. (599. csomó); 9568/1923. f.ü. sz. irat
- ⁵⁸ MOL K 579 – T 1922 – 63646. (599. csomó); 19727/1928. k.ü. sz. irat
- ⁵⁹ Mintegy kétszáz ezer szavazattal kevesebbet kaptak, mint a konzervatívok, de az angol választási rendszer miatt mégis 288 mandátumot szereztek, szemben a 260 konzervatív képviselői hellyel.
- ⁶⁰ Buchinger: Találkozásom, 89. p.
- ⁶¹ Nemes Dezső: *A Bethlen-kormány külpolitikája 1927–1931-ben. Az „aktív külpolitika” kifejlődése és kudarca* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964, 282. p.; a továbbiakban: Nemes: A Bethlen-kormány)
- ⁶² Szabó A.: *Az első emigráció*, 187. p.; Nemes: A Bethlen-kormány, 283. p.; Erényi: Szocializmus a századelőn, 89. p.
- ⁶³ Erényi: Szocializmus a századelőn, 90. p.; Lásd még: Varga Lajos: *Két emigrálás között. Garami Ernő itthon* (Múltunk, 40, 1990, 2. 44., 46–47. p.)
- ⁶⁴ A miniszter családnévét helyesen ékezet nélkül (Walko) kell írni.
- ⁶⁵ PI Levéltár, 658. f. 5./117. ó.e. 1–4. l. Lásd a 4. lap hátoldalán található kézírásos feljegyzést.
- ⁶⁶ PI Levéltár, 658. f. 5./117. ó.e. 1. l.
- ⁶⁷ Az idézet forrása a Politikátörténeti Intézet levéltárában fellelhető, említett gépirásos szöveg, 658. f. 5./117. ó.e. 1–4. l.
- ⁶⁸ PI Levéltár, 658. f. 5./117. ó.e. 26. l.
- ⁶⁹ Varga: *Két emigrálás között*, 44. p.
- ⁷⁰ Varga: *Két emigrálás között*, 44–45. p.
- ⁷¹ *Bethlen István titkos iratai*. Szerk.: Szinai Miklós, Szűcs László (Magyar Országos Levéltár–Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972, 358. p.)
- ⁷² Az MSZDP részéről dr. Györki Imre (1886–1958) és dr. Vámbéry Rusztem (1872–1948) ügyvédek foglalkoztak az ügy jogi képviselésével, az Igazságügyminisztérium részéről pedig dr. Ángyán Béla (1885–1945) államtitkár vett részt az előkészítésben. Ángyán Béla korábban maga is ügyvédként praktizált, 1922-től a miniszterelnökség sajtóosztályát vezette. 1927–1931 között igazságügyi államtitkár volt, s Bethlen István gróf bizalmasának számított (forrás: *Magyar Életrajzi Lexikon*, ill. Varga: *Két emigrálás között*, 47. p.).
- ⁷³ „Amnesziát az egész emigrációnak!” – lásd: Borsányi György: *Válságévek krónikája, 1929–1933*. (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986, 119. p.; a továbbiakban: Borsányi: *Válságévek*)
- ⁷⁴ PI Levéltár, 658. f. 5./117. ó.e. 8–9. l.
- ⁷⁵ PI Levéltár, 658. f. 5./117. ó.e. 12–13. l.
- ⁷⁶ Lásd Mónus Illés 1929. szeptember 9-én kelt kézírásos feljegyzését Koronya Jolán részére: „A Garamival és Buchingerrel átnézett és újból, véglegesen megállapított szöveget itt küldöm” (PI Levéltár, 658. f. 5./117. ó.e. 14. l.)
- ⁷⁷ Mónus Illés 1929. szeptember 10-én táviratban tájékoztatja Garamit és Buchingert: „Ma átadva, válasz pár nap múlva. Mónus” (PI Levéltár, 658. f. 5./117. ó.e. 34. l.). A témáról lásd még Nemes Dezső: *A Bethlen-kormány*, 290. p.; Varga: *Két emigrálás között*, 47. p.
- ⁷⁸ 1929. szeptember 9-ei szövegváltozatot lásd: PI Levéltár, 658. f. 5./117. ó.e. 5. l.
- ⁷⁹ PI Levéltár, 658. f. 5./117. ó.e. 5. l.
- ⁸⁰ PI Levéltár, 658. f. 5./117. ó.e. 5. l.
- ⁸¹ Végleges változatot lásd: PI Levéltár, 658. f. 5./117. ó.e. 6–7. l. és MOL K 578 – 653. fond – 2./45. ó.e. – 965. (98. doboz) 3–4. l. (indigós másolata: 5–6. l.)
- ⁸² PI Levéltár, 658. f. 5./117. ó.e. 38. l.
- ⁸³ PI Levéltár, 658. f. 5./117. ó.e. 39. l.
- ⁸⁴ Piszkozati példányt (kézzel több helyen bejavítva) lásd: MOL K 578 – 653. fond – 2./45. ó.e. – 965. (98. doboz) 7–15. l.; végleges szövegváltozat: MOL K 578 – 653. fond – 2./45. ó.e. – 965. (98. doboz) 17–25. l.
- ⁸⁵ MOL K 578 – 653. fond – 2./45. ó.e. – 965. (98. doboz) 20. l.
- ⁸⁶ MOL K 578 – 653. fond – 2./45. ó.e. – 965. (98. doboz) 21. l. Érdekesség, hogy az első gépelt szövegváltozatban még a „csendes munkatársa” kifejezés szerepel, lásd: MOL K 578 – 653. fond – 2./45. ó.e. – 965. (98. doboz) 11. l.
- ⁸⁷ MOL K 578 – 653. fond – 2./45. ó.e. – 965. (98. doboz) 23–24. l.
- ⁸⁸ MOL K 578 – 653. fond – 2./45. ó.e. – 965. (98. doboz) 24. l.; idézi Nemes: *A Bethlen-kormány*, 291. p.; Lásd még: Erényi: *Szocializmus a századelőn*, 88. p.; Kende János: *Adalékok Garami Ernő második emigrációjának történetéhez* (Párttörténeti Közlemények, 1967, 2. sz.)
- ⁸⁹ Az 1929. szeptember 27-ei minisztertanácsi ülés jegyzőkönyvét lásd: MOL Miniszterelnökségi Levéltár, 1867–1944. K 27. f. Közzéteszi Karsai Elek (szerk.): *A magyar ellenforradalmi rendszer belpolitikája és gazdasági helyzete, 1927. január–1931. augusztus 24.* Iratok az ellenforradalom történetéhez, 5. kötet (Magyar Országos Levéltár–Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976, 342. p.) Lásd még: MOL K 578 – 653. fond – 2./45. ó.e. – 965. (98. doboz) 15. l.
- ⁹⁰ Az Est, 1929. október 1. Lásd: Buchinger: Küzdelem, II., 190. p.
- ⁹¹ PI Levéltár, 658. f. 5./117. ó.e. 43. l.

- ⁹² Népszava, 1929. október 2. Idézi: Buchinger: *Küzdelem*, II., 191–192. p.
- ⁹³ Népszava, 1929. október 4. Idézi: Varga Lajos: *Két emigrálás között*, 47. p.; némiképp eltérő szöveggel: Buchinger: *Küzdelem*, II., 190–191. p.
- ⁹⁴ A kegyelmi elhatározás teljes szövege: „A magyar királyi igazságügyminiszter előterjesztésére kegyelemből megengedem, hogy a budapesti királyi büntető törvényszék előtt Weltner Jakab ellen felségsértés és lázadás bűntette miatt, Buchinger Manó ellen a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló hétrendbeli büntett miatt, végül Garami Ernő ellen a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló tizenhét és további egy rendbeli büntett miatt, valamint az állami és társadalmi rend felforgatására és megsemmisítésére irányuló vétség miatt folyamatba tett bünvádi eljárás megszüntetése.” (MOL K 578 – 653. fond – 2./45. ő.e. – 965. (98. doboz) 25. l. Lásd még: Zsitvay Tibor igazságügyminiszter 1929. október 14-én kelt, Bi. 965/2. iktatási számú levele. Közjegyzői másolatban: PI Levéltár, 696. f. 29. ő.e. I. l.; Varga Lajos: *Két emigrálás között*, 47. p.; Varsányi: Weltner, 184. p.
- ⁹⁵ Lásd pl.: Erényi: *Szocializmus a századelőn*, 88. p.: „Horthy 1929 őszén Garamit és Buchingert – [...] »a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen« irányuló »büntetettüket«, valamint az »állam és társadalmi rend felforgatására és megsemmisítésére irányuló vétségüket« megbocsátva – amnesztiában részesítette”; Borsányi: *Válságévek*, 119. p.: „A szociáldemokraták követeléséből – »Amnesztiát az egész emigrációnak!« – végül is csak annyit valósult meg, hogy amnesztiát kapott három ember: Garami, Buchinger és Weltner Jakab.”
- ⁹⁶ Buchinger: *Küzdelem*, II., 189. p.: „1929 októberében pertörleszt rendeltetett el az ügyünkben, amely nemcsak az én személyemre és Garamira vonatkozott, hanem Weltnerre is, aki már régebben otthon volt”; II., 194. p.: „Mint hogy a pertörleszt mégiscsak megtörtént, tehát 1929. november 7-én hazautazhattunk.”
- ⁹⁷ Lásd pl. Csekey István: *Magyarország alkotmánya* (Budapest, 1943): „A kegyelmezés jogán a király törölheti a büntető vagy fegyelmi eljárást megindítása előtt, vagy a per bármely szakában elengedheti (pertörleszt).”
- ⁹⁸ Nemes: *A Bethlen-kormány*, 291. p.
- ⁹⁹ Varga Lajos: *Két emigrálás között*, 47. p.
- ¹⁰⁰ PI Levéltár, 658. f. 5./117. ő.e. 47. l.
- ¹⁰¹ Varga Lajos: *Két emigrálás között*, 47. p.
- ¹⁰² Magyar királyi Igazságügyminisztérium. Bi. 965/2. iktatási szám. Dr. Lukács Izso királyi közjegyző által 774/1929. számon készített hiteles másolat (gépirat). PI Levéltár, 696. f. 29. ő.e. I. l.
- ¹⁰³ Valójában hétrendbeli büntett elkövetésével vádolták, de az igazságügyminiszter levelében valóban a „hatrendbeli” szó szerepelt (feltehetően Mónus is innen vette ezt a számot). Lásd: PI Levéltár, 696. f. 29. ő.e. I. l.
- ¹⁰⁴ PI Levéltár, 658. f. 5./117. ő.e. 49. l.
- ¹⁰⁵ PI Levéltár, 658. f. 5./117. ő.e. 51. l.
- ¹⁰⁶ Varga Lajos: *Két emigrálás között*, 47. p.
- ¹⁰⁷ Szegeden, 1929. november 14-én kelt levél. Egyik aláírója: dr. Valentiny Ágoston. PI Levéltár, 696. f. 132. ő.e. 29. l.
- ¹⁰⁸ Erényi: *Szocializmus a századelőn*, 89. p.
- ¹⁰⁹ Buchinger erről így ír emlékirataiban: „holmi reverzálist semmi körülmények között nem adtam volna. Inkább a bécsi Zentralfriedhofban temettettem volna el magam. S az otthoni elvtársak sem adtak hazabocsátásomért semmit. Erről különben külön is biztosítottak!” (Buchinger: *Küzdelem*, II., 187–188. p.)
- ¹¹⁰ Varga Lajos: *Két emigrálás között*, 47. p.
- ¹¹¹ MOL K 578 – 653. fond – 2./45. ő.e. – 965. (98. doboz) 29. l.; a kézzel írt tervezeti példányt lásd: MOL K 578 – 653. fond – 2./45. ő.e. – 965. (98. doboz) 30–31. l.
- ¹¹² Lásd a géppel írt szövegváltozatra felírt dátumot: MOL K 578 – 653. fond – 2./45. ő.e. – 965. (98. doboz) 29. l.
- ¹¹³ Garami Ernő: *Huszonöt év... negyven év* (Népszava, 1930. május 1. = *A Népszava szabadságharca. Szemelvények 75 év szocialista sajtójából*. Szerk. Szakasits Árpád, Pikay István, Vészi Endre. Népszava Könyvkiadó, Budapest, 1947, 187–192. p.)
- ¹¹⁴ Buchinger: *Küzdelem*, II., 200. p.
- ¹¹⁵ Sipos Péter: *Legális és illegális munkásmozgalom*, 201. p.
- ¹¹⁶ Erényi: *Szocializmus a századelőn*, 92. p.; Sipos Péter: *A parlamenti párt mozgástere 1919–1944 között*. In: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*, 74. p.; Lásd még: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*, 581. p.
- ¹¹⁷ Buchinger: *Küzdelem*, II., 199. p.
- ¹¹⁸ A választások körülményeiről bővebben lásd Schweitzer Gábor: *Autonómia – korrekatívumokkal. A fővárosi törvényhatósági bizottság jogállásának törvényi szabályozása 1920–1930 között*. Doktori értekezés (kézirat, Budapest, 2006, 304–306. p.); Ignác Károly: *A hatalom eszközei a választói akarat „korrigálására”. A törvényhatósági választási rendszer elvei és gyakorlata Budapesten a Horthy-korszakban*. (Múltunk, 50, 2005, 1., 210–237. p.)
- ¹¹⁹ A Közigazgatási Bíróság előtt 2311/1931. K. számon folyamatban volt ügy iratait lásd: PI Levéltár, 696. f. 11. ő.e. 12. l.
- ¹²⁰ Országgyűlési képviselői megbízólevelét lásd: PI Levéltár, 696. f. 7. ő.e. 30–31. l. A megbízólevél kelte: 1931. július 3.
- ¹²¹ Az MSZDP a nyílt választási rendszer sajátosságai és az ezzel kapcsolatos machinációk miatt 1922. évi kiváló eredményét a korszakban nem tudta többé megismételni. 1931-ben, hasonlóképpen az 1926. évi választásokhoz, 14 képviselői helyet szereztek amellett, hogy abszolút értékben növelni tudták „népi szavazataik” számát (a korábbi, nagyjából 127 ezer helyett immár mintegy 166 ezer választópolgár szavazott a szociáldemokrata jelöltekre, ami persze jelentősen elmaradt az 1922. évi 277 ezertől). Forrás: Hubai: *A szociáldemokrata párt a parlamenti választásokon*.
- ¹²² Varsányi: Buchinger, 361. p.
- ¹²³ Az 1939. májusi parlamenti választásokon a Szociáldemokrata Párt súlyos vereséget szenvedett. Mindössze öt szociáldemokrata jelölt jutott be a parlamentbe. Hubai László a katasztrofális választási eredmény kapcsán helyesen mutat rá a választójogi rendelkezések módosításának hatásaira: „Ha a korábbi módon történt volna a képviselői helyek elosztása, akkor az SZDP kilenc mandátumhoz jutott volna” (Hubai: *A szociáldemokrata párt a parlamenti választásokon*, 131. p.). Ugyanakkor igazat kell adnunk Pintér Istvánnak is, aki épp Buchinger Manó 1939. júliusában, egy központi ankéton készített feljegyzése kapcsán jegyzi meg, hogy a szociáldemokraták a munkásság számára az adott helyzetben nem tudtak olyan vonzó megoldást kínálni, mint a szociális demagógiával operáló (az 1939. évi választásokon mintegy hatszor annyi szavazatot szerző) szélsőjobboldal. Az SZDP tehát épp hagyományos szavazóbázisát, az élszegényedő városi munkásságot nem tudta kellőképpen megszólítani. Ezért jegyezte fel Buchinger magának az ankéton, hogy „a legfőbb cél: fennmaradni”, hatékonyabban harcolva a dolgozók érdekében „a közszabadságok visszaszerzéséért, [...] a kenyérért és szociálpolitikáért”. (Pintér: *A Szociáldemokrata Párt*, 211–212. p.)
- ¹²⁴ Mivel a razzia során nem találták otthon, házvezetőnőjét ejtették túszul, aminek hatására Buchinger önként feladta magát. Lásd: Szita Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon a német megszállás után* (Múltunk, 46, 2001, 62. p.)

I. Az állampolgárság fogalom-meghatározása és általános jogi jellemzői

A leggyakrabban előforduló jogi fogalom-meghatározás szerint az állampolgárság intézménye alatt meghatározott állam és polgár (természetes személy) közötti kölcsönös köz- és magánjogi jogosultságokkal és kötelezettségekkel járó kapcsolat értendő. A definíciókban gyakran előforduló *kölcsönösségi* elem egyfelől arról szól, hogy az állampolgársági jogviszony egyrészt az állam és az állampolgár közötti kölcsönös jogosultságokkal és kötelezettséggel jár, nem kötelezően egymást feltételező vagy korrelatív módon. Másfelől a kölcsönösség elvben és a jogállamban azt jelenti, hogy az állam az állampolgár iránt elvben nem szubordinált, fölérendelt, hanem koordinált, mellérendelt. Az állampolgársági kapcsolat tehát alapvetően *nem pusztán közigazgatási, államigazgatási jogviszony*. Megszerzése ugyanis rendszerint (pl. területen születés adott állam állampolgárságával rendelkező szülők esetén) *ex lege* alanyi jogon történik, tehát közvetlenül a törvényi rendelkezés alapján, államigazgatási eljárás beiktatása nélkül. Kivételesen, *honosítás* vagy visszahonosítás esetén, az állampolgárság megszerzése államigazgatási eljárás lefolytatása útján történik, amikor a közigazgatási jogviszony szükségszerűen létrejön, s ezáltal az államigazgatási eljárásra jellemző, „szubordinációs” – fölérendelési –, sőt, adott jogrendszerekben a diszkrecionális elv (szabad mérlegelés) is érvényre jut. Az eljárásban azonban rendszerint a törvényben megállapított honosítási vagy visszahonosítási feltételek tényszerű megállapításának van helye. Ebben az esetben a feltételek tényszerű teljesítése *alanyi jogon* biztosítja az állampolgárság megszerzését. Ha azonban a feltételek a törvényben általánosan meghatározottak, nincs kizárva a közigazgatási jogviszonyra jellemző *diszkrecionális elv* alkalmazása. A kölcsönösségi elem azt is jelenti, hogy a jogviszony mindkét alanyának (az absztrakt értelemben vett államnak, azaz a képviselőjében eljáró állami szerveknek egyik oldalról, s az állampolgárnak a másik oldalról) *kölcsönös jogai és kötelezettségei* vannak „egymás iránt”. Például a magyar jogszabályok értelmében ezek közé tartozik az állampolgár oldaláról az adófizetési kötelezettség (vagyis a közterhekhez való hozzájárulás),² a hadkötelezettség („a haza védelme”),³ azzal, hogy a magyar jog szerint, az ország (Magyar Köztársaság, MK) területén élő többes állampolgár nem kötelezhető, és nem is vállalkozhat szolgálatra (a polgári védelmi kötelezettség is csak a belföldi lakó- vagy tartózkodási hellyel rendelkező magyar állampolgárokról terjed ki).⁴ Maga az állam is szokásosan megfelelő *oltalmat és jogosultságokat* nyújt belföldön vagy külföldön élő állampolgárainak. Ezek közé tartozik a magyar Alkotmány és törvényi jogszabályok által szavatolt, belföldön tartózkodó magyar állampolgárok aktív és passzív vá-

Szalma József

Az állampolgárságról – Külföldi kitekintés¹

*lasztói jogosultsága,*⁵ külföldön a *diplomáciai és konzuli védelemhez való jog,*⁶ a *szociális biztonságra való jog,* valamint a *foglalkozás szabad megválasztásához való jog,*⁷ a legmagasabb szintű testi és lelki *egészséghez való jog,*⁸ a *nyugdíjbiztosítási jog* (megfelelő életkorral és szolgálattal rendelkezőknek szolgálati, rokkantsági, baleseti, hozzátartozói nyugellátás),⁹ az a jog, hogy külföldről bármikor *hazatérhet,*¹⁰ a *művelődéshez való jog.*¹¹ Ugyanakkor magyar állampolgár *kiadatására* csak kivételesen van lehetőség, abban az esetben, ha az illető többes állampolgár és lakóhelye külföldön van.¹²

A *demokratikus jogállamban* tehát az állam és az állampolgár közötti viszony elvben és döntően *mellérendelésű* jogviszony, amit kölcsönös jogosultságok és kötelezettségek szavatolnak. Az állampolgár jogai és kötelezettségei, ha nem is korrelatív típusúak, és ily módon közvetlenül egymással kölcsönösen nem feltételezettek, a kötelezettségek és jogosultságok egymást nem feltételezők – mindenesetre kölcsönösen jellemezhetők. Ezzel szemben a *szubordinatív* vagy *autoritárius* rendszerekben, amelyek Európában ma már háttérbe szorultak, az állampolgársági *jogviszonyban hangsúlyozottabbak az állampolgár (feltétlen) kötelezettségei,* mint az állampolgár számára az állam által biztosított jogosultságok.

Az állampolgársági kapcsolat következő közös jellemzője, hogy állampolgár kizárólag *természetes személy* lehet. Argumentum a contrario, a *jogi személyeknek* (pl. társadalmi szervezeteknek, vállalkozói szervezeteknek, polgárok egyesületeinek stb.) nincs állampolgársága. Jogi személyeknek vannak ugyan szervezeti céljaiknak, tevékenységüknek megfelelő illetőségük, mint pl. székhelyük, elnevezésük stb., amelyek legtöbbször tevékenységüket egy állam, vagy azon belül egy önkormányzat területéhez fűzik. Az állampolgársághoz kapcsolódó egyes sajátos magán- és közjogi jogosultságokat és kötelezettségeket, amelyek személyhez, *egyénnel* fűződnek, pl. a *választói jog,* a *személyi adófizetés* stb., azonban természetesen a jogi személyek „kollektív” módon nem gyakorolhatják. A természetes személy állampolgárságát rendszerint születésétől szerzi meg, az adott állam területén a születés alapján (*jus soli*), olyan szülőktől vagy felmenőktől, akik az adott állam állampolgárai (valamilyen származási alapon, *ius sanguinis*).¹³ Megszerezheti azonban visszaható hatállyal később is, élete során például nem a születése szerinti, másik állam honosítási vagy visszahonosítási szabályai szerint. Egyes állampolgársági jogosultságok már a születés időpontjától érvényre jutnak (pl. diplo-

máciai oltalom külföldön tartózkodás esetén), más állampolgársági jogosultságok és kötelezettségek pedig később, bizonyos *korhatár* elérésétől kezdődően, azaz a cselekvőképesség elérése után (pl. választói jog). Egyes állampolgársági kötelezettségek bizonyos törvényben előírányzott tényállás teljesülése esetén lépnek fel; pl. ingatlan tulajdonadó tulajdonszerzésének feltételével, nyereségi adó vállalkozási tevékenység feltételével stb.

Az összehasonlító jogtudományban hagyományosan az állampolgársági jogosultság *megszerzése* két alapvető elven alapul: az első a *területen születés elve*, a másik a *származási elv*.¹⁴ Ezeknek természetesen különböző kombinációi érvényesülnek a nemzeti törvényhozásokban. A kettő lehet együttes feltétel (mint a hatályos magyar jogban), van, ahol a területen születési elv és döntően a reális kapcsolódás (állandó lakhely az állam területén, nyelvismeret stb.) elve érvényesül, van ahol a „származási elv” is (a nyelvi, kulturális, nemzetiségi hovatartozás értelmében), bizonyos esetkörben (pl. a határon túli nemzetrészek tagjainak javára), a túlnyomó, döntő feltétel (mint amilyen a 2000. évi olasz törvény szerint a volt osztrák–magyar törvényben meghatározott területen, Dalmáciában és Isztriában élő határon túli olaszok esetében).

Az állampolgársághoz való jog ma már az alkotmánnyal szavatolt *alapjogok* körébe tartozik. Az Európa Tanács keretében, 1997. november 6-án kelt, az *Állampolgárságról Szóló Európai Egyezmény* (amelyet a magyar Országgyűlés a 2002. évi III. törvénnyel 2002. február 13-án hirdetett ki) *alapvető rendelkezéseiben*, a 4. cikkben (1. bek. a) albekezdés) kifejezésre juttatja, hogy *minden személynek joga van valamely állampolgársághoz*. Ugyanakkor nevesített szakasz b) albekezdés szerint a *hontalanságot* (apatriditást) *el kell kerülni*. A c) albekezdés szerint pedig *senkit sem lehet önkényesen megfosztani állampolgárságától*.¹⁵ Az állampolgársághoz való jog az alapjogok mellett, az alapvető emberi jogokhoz sorolható be,¹⁶ vagyis az egyetemes érvényű emberi jogokhoz, amelyek egyrészt az állami érvényű jogszabályok által jutnak kifejezésre, azaz általuk érvényesül, másrészt azonban a nemzetközi, többoldalú (multilaterális), illetve kétoldalú (bilaterális) egyezmények tárgya. Az állami érvényű állampolgári jogoknak a hordozója az egyes ember, a konkrét személyiség, miközben e jogok nagy része a *polgári jogban*, mint *személyiségi jog* jelenik meg.¹⁷ A MK Alkotmányának 70/A paragrafusa értelmében a MK biztosítja a területén tartózkodó minden személy számára az emberi, illetve az állampolgári jogokat, bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül.¹⁸ A MK Alkotmánya 69. paragrafusa (1) bekezdésének értelmében a *MK-ban senkit nem lehet magyar állampolgárságától önkényesen megfosztani*, vagy magyar állampolgárt a MK területéről *kiutasítani*.¹⁹

A szűkebb értelemben vett normatív elemek mellett az állampolgársági státuszban vannak *jogi jelentőséggel bíró morális elemek* is. Ezek a morális elemek az állampolgárnak az adott állam *nyelvéhez, kultúrájához, társadalmához való elkötelezettségét, kapcsolódását, kapcsolattartását* feltételezik. Gyakran a morális, kulturális, nyelvi és egyéb kötődést, a szó pozitív értelmében, lojalitásnak, állampolgársági hűségnek is nevezzük. Ezt a morális kapcsolatot, kötődést, a honosítással történő állampolgárság felvétele alkalmával az érintett gyakran állampolgársági *eskiüvel* vagy *fogadalommal* fejezi vagy nyilatkoztatja ki.²⁰ Ugyanakkor a honosítási esetben szükséges, hogy a kérelmező ismerje az adott állam *jogrendszerének alapnormáit, nyelvét és kultúráját* és erről tanúságot tegyen. A magyar jogban ez az alkotmányos alapismeretek elsajátítását igazoló vizsga által történik, amelyet a kérelmezőnek magyar nyelven kell eredményesen letennie a lakóhelye szerint illetékes megyei (fővárosi) közigazgatási hivatalban, a hivatal vezetője által kijelölt vizsgabizottság előtt. A magyar jog szerint nem köteles vizsgát tenni a cselekvőképtelen és korlátozottan cselekvőképes személy, továbbá az a személy, aki magyarországi felsőoktatási intézményben magyar nyelvű oktatásban diplomát szerzett, aki a kérelem benyújtáskor 65. életévét betöltötte, és aki igazolja, hogy egészségi állapotának tartós és visszafordíthatatlan romlása miatt képtelen a vizsga letételére.²¹ Különleges vagy meghatározott, tágabb körre vonatkozó esetekben, az állampolgárság ún. *nyilatkozat útján* történő megszerzése esetén nem szükséges az állampolgársági eskü vagy fogadalom. Ezt a módozatot előírányozzák például a magyar állampolgársági jogszabályok, de szűk, a Magyarország mai területén született személyek számára vonatkozó esetkörben²², újabban pedig például a 2000/379. sz. olasz állampolgársági törvény is, a határon túliakra vonatkozó leszármazottak ennél egyébként is jóval tágabb körére vonatkozóan.²³ A morális értelemben vett „lojalitás” kifejezés morális tartalmának jogi kifejezése abban a követelményben is meghatározható, hogy az állampolgár (vagy többes állampolgár) *köteles tiszteletben tartani az állampolgársága szerinti hatályos jogszabályokat*. Ellenkező bizonyításáig ez (megdönthetően) *vélelmezhető*, általában ilyen irányú külön nyilatkozási kötelezettségvállalás nélkül. (Nem számítva a honosításnál szokásos állampolgársági fogadalmat.) Kisebbségi jogi szempontból felhozható azon, Trianon utáni magyar „területeket nyerő” országok „példája”, amelyek ellenkezőleg, gyakorlatukban vagy normáikban vélelmezték a kisebbségbe került magyarok „hűséghiányát” – csupán annak alapján, hogy a kisebbségbe került magyarok igényelték iskoláik, köztájékoztatásuk és önkormányzatiságuk, emberi és kisebbségi jogaik megőrzését. Megmutatkozott ez a későbbi időszakokban is, pl. Szerbiában, a milosevici érában, különböző szemmel látható, közvetlen és közvetett megszorító intézkedések útján, amelyek a „lojalitás” bizonyítását „pluszkövetelmé-

nyek” teljesítésével kívánták érvényre juttatni, pl. a szerbiai (dél-szláv) háborúkban (1990–1999) való aránytalan és jogtalan behívások és a civil szolgálat megtagadása által.

A *határmódosítások* – a *kettős kötődés*, a *kettős állampolgárság lehetősége biztosításának hiányában*²⁴ – súlyos emberi jogi következménnyel jártak a kisebbségbe került lakosság egyéneire nézve, s hátrányosan érintették alapvető jogaik megvalósítását, személyi és vagyoni szempontból egyaránt. Az ún. trianoni „utód-államok” (Cseh-Szlovákia, a királyi Jugoszlávia), visszaélvén területi fennhatóságuk lehetőségével, tervezték és részben megvalósították a *magyar lakosság kitelepítését*, optaltatását (lakosságcsere útján), miközben erre nem volt kölcsönösségi jogalap, ugyanakkor a negatív állampolgársági intézkedésekhez számos egyéb kedvezőtlen, hátrányos intézkedés járult, pl. a kisebbség vagyonának térítés nélküli kisajátítása, nacionalizációja, a kisebbségbe kerültek iskoláinak megszüntetése stb. E tekintetben az I. világháború után legsúlyosabb helyzetbe a több országba és különböző, gyakran nem európai jogkörnyezetbe került magyar nemzeti kisebbségek kerültek, a magyar területek kényszerű elcsatolása útján, bárminemű önrendelkezés biztosítása nélkül. Hasonló helyzet azonban máshol is előfordult.

Elzász-Lotaringia, a korábbi német felségterülethez tartozó (vegyes, német–francia lakosságú) tartomány 1918 után Franciaországhoz került. Franciaország ugyan a csatolás után megadta a kisebbségbe került német lakosságnak a francia állampolgárságot, a jogosultságok megvalósítása (pl. az anyanyelvű iskoláztatás terén) azonban a német kisebbség számára kezdetben akadályozott volt. Ugyanakkor a francia csapatok az I. világháború során számottevő német tulajdont koboztak el.²⁵

Apatridek, hontalanok azok a személyek, akik önkaratukon kívül, valamely számukra külső társadalmi változás miatt (határmódosítás, két különböző állampolgárságú házastárs házasságbontása, kedvezőtlen vagy diszkriminatív belső törvényhozás stb.) okán állampolgárság nélkül maradtak. Az apatriditás jelensége különösen az I. világháború után terjedt el, főképpen a közép-európai térségben beálló „szuverenitásváltás” után. Habár a trianoni békeszerződés megszüntette a határon túlra került magyarok számára a magyar állampolgárságot, és ugyanakkor kötelezte az „utódállamokat” az állampolgárság megadására, azok ezt késleltették, s ennek folytán sok, különböző jogi kultúrájú, sokszor nem európai hagyományú jogi kultúrát követő államban alapvető állampolgári jogaikat sem érvényesíthették, lévén, hogy *alieni iuris* helyzetbe kerültek. Létrejött ugyan az I. világháború után az UNIDROIT, a párizsi székhelyű Nemzetek Szövetsége által alapított tudományos szervezet, amelynek feladta volt a békeegyezmények megvalósításának kontrollja, továbbá a modelltörvények kidolgozása – többek között a nők és a gyermekek apatriditásának áthidalása, kiküszöbölése céljából –, ame-

lyek példaként szolgálhattak a belső törvényhozásnak. Ennek a tudományos szervezetnek a keretében jött létre a Zebalos görög jogtudós által preferált doktrína, mely kinyilatkoztatta az állampolgársághoz való jogot, s meghirdette az egy állampolgár–egy állam elvet. Zebalos 12 elvet szabott meg követendőként a belső törvényhozásban; ezek közül legfontosabb a *kettős állampolgárság és az apatriditás kizárása*. Az utódállamok belső törvényhozása ezeket az elveket – mondhatnánk visszaélő módon – úgy fogalmazta meg, hogy a korábbi állampolgársággal rendelkezőknek (pl. korábbi magyar állampolgároknak) kifejezetten *le kell mondaniuk előbbi állampolgárságukról* ahhoz, hogy felvegyék az új állam állampolgárságát. Emellett, a trianoni kötelezettségekkel szemben, az új állampolgárság felvételéhez a területörökös országok többletkövetelményeket támasztottak a határon túl maradt kisebbségek terhére. Így történt meg, hogy a határon túli magyarokat a trianoni szerződés akaratuk ellenére megfosztotta magyar állampolgárságuktól, de az utódállamok vonakodtak nekik megadni az új állampolgárságot, s ennek folytán apatrit helyzetbe kerültek. Ilyen helyzetben velük szemben könnyen érvényesíthetők voltak más intézkedések, mint a térítés nélküli vagyonelkobzások, a kollektív ki- és betelepítések az etnikai arányok erőszakos megvalósítása céljából,²⁶ iskoláik megszüntetése; mindezen intézkedések mind egyéni, mind kollektív jogaik csorbítását, ellehetetlenítését célozták meg. Előfordult (mint pl. az ún. királyi Jugoszláviában), hogy a magyarok közül nagyon kevesen kívánták felvenni az új ország állampolgárságát azzal a feltétellel, hogy a magyarról lemondjanak, így sokan az alapvető állampolgársági jogot és ezzel alapvető jogaikat sem gyakorolhatták, például nem volt választói joguk. Nem lehetett tehát érvényesíteni az ún. *kettős kötődés* elvét. Történt ez annak ellenére, hogy a trianoni békediktátumok kötelezték a területhódító államokat a kisebbségi és állampolgársági jogok betartására.²⁷ Az apatriditást gyakran az ún. utódállami állampolgársági törvények hozták meg, nyilván a Zebalos-doktrínával való visszaélés útján. Az „egy állampolgár – egy állampolgárság” doktrínája maradt a II. világháború után is az uralkodó elv a kelet-európai, de részben a nyugat-európai országokban is. Ez az álláspont ugyanis kifejezésre jutott az Európa Tanács által tető alá hozott, a *többes állampolgárság elkerülését célzó 1963. évi Egyezményben*. (Ezt a felfogást váltotta fel az 1993. évi Maastrichti Alapszerződés és az 1997. évi Európai Állampolgársági Egyezmény, amelyek a kettős és többes állampolgárságot immáron egyértelműen, nemcsak bilaterális, hanem európai szinten is elismerik.) Ennek folytán jóformán a 20. század utolsó évtizedéig az a nézet jutott túlsúlyba – a magyar doktrínában és jogi szabályozásban is –, hogy a határon túli magyarság számára az a helyes, ha a *magyar kisebbség tagjainak csupán annak az országnak az állampolgárságát kell felvenniük, amelyben élnek*.

Sajnos a „trianoni utódállamok” a II. világháború után is gyakran bizalmatlanságot és türelmetlenséget tanúsítottak a magyar kisebbségi közösségek tagjai iránt, állampolgárságukat ismét megkérdőjelezve tervezték, s megvalósították kitelepítésüket, gyakran egyéb diszkriminatív intézkedéseket tettek, pl. térítés nélkül kisajátították vagyonukat, nyelvüket betiltották, iskoláikat redukálták, magyarokat továbbra is ki-, többségiakat pedig betelepítettek, hagyományosan a magyarok által lakott területekre. (Például a II. világháború idején a tisói Szlovákiában egy 1945. február 21-én kiadott rendelet értelmében minden magyarnak, aki 50 holdon felüli földbirtokkal rendelkezett, államosították a vagyonát, és az ily módon nyert mezőgazdasági földterületeket térítésmentesen szlovák telepeseknek adták.²⁸ Ugyanez volt tapasztalható a „királyi”, majd a „titói” Jugoszláviában végrehajtott földreformok során. Az első intézkedés a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 1922. évi törvényhozásában az volt, hogy az 1000 holdnál nagyobb földbirtokokat 500 holdra csökkentették, és a „fölös” földeket ingyenesen a Délvidékre tömegesen betelepített szerb „önkénteseknek” (dobrovoljácoknak) adták. (1945 után hasonló célzattal hozták meg az agrárreformról és a kolonizációról szóló törvényt.²⁹) Az „intézkedések” minden „területörökös” országban hasonlóak, ugyanakkor más szemszögből is „szinkronban” voltak, s nemcsak az állampolgárság megtagadására, hanem a magyar közösségek népességi, gazdasági és szellemi ellehetetlenítésére, tehát pl. iskoláik megszüntetésére is irányultak.

Magyarországnak a II. világháborút követően meghozott állampolgársági törvényei, kényszerpályán ugyan, s tisztes kivételeket nem számítva, tudomást sem vettek a határon túli magyarokról, azokat mint „románokat”, „cseh-szlovákokat” és „jugoszlávokat” tartották számon. Ez a hozzáállás kifejezésre jutott a nyugat-európai országokban is. Például Olaszországnak az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után, ha nem is hasonló lélekszámú, de jelentős kisebbsége maradt a határon túl. A Monarchia felbomlása után a határon túlra, főleg Jugoszláviába (különösen Szlovéniába és Horvátországba) került olaszok száma meghaladta a 400 000-et. A jugoszláv partizánok, valamint az őket támogató kormány türelmetlen, üldöző magatartása miatt 1945–1960 között az olasz kisebbség tömegesen menekült Olaszországba. 1991-ben a Kvarner-öböl és az Isztriai-félsziget területén élő olasz kisebbség lélekszáma már nem érte el az azelőtti 1/10-ét sem. A kisszámúvá váló olasz kisebbség támogatása az 1990-es évek elején nem jelentett ellenérzést Olaszország és Szlovénia, valamint Horvátország között, így bilaterális (kétoldalú) egyezmények útján sor került a kisebbségvédelmi szabályozásra, valamint a kettős állampolgárságot előíró egyezményekre (1991–1993), ezen túlmenően a határon túli olaszok számára – a 2000 utáni törvénymódosítás, nyilatkozási és származási igazolás alapján, áttelepülési kötelezettség nélküli, belső törvény alapján megvalósítható – olasz állampolgárság lehetővé tételére.³⁰

II. Nemzetközi kitekintés és jogfejlődés közelebbről – különös tekintettel a magyar állampolgárságot érintő nemzetközi és belső jogszabályokra a múltban és jelenben

A trianoni békeszerződés, az apatriditás okai, az UNIDROIT és Zebalos doktrínája

Az I. világháborút követő területváltozások, határmódosítások különösen Közép-Kelet-Európa térségének lakosságát, azaz az immáron több országba került több millió magyar egyént érintették, de mint fentebb kifejtettük, érintettek más térségeket is, mint pl. Elzász-Lotaringiát, amely német fennhatóság után Franciaországhoz került.

A trianoni békeszerződés (amelyet Magyarországon az 1921:33. tc. cikkelyezett be) 61. cikke szerint „mindazok a személyek, akiknek illetősége oly területen van, amely azelőtt a volt Osztrák–Magyar Monarchia területéhez tartozott (megjegyezhető, a magyar lakosság megkérdezése nélkül, tagadván a wilsoni önrendelkezési elveket) a magyar állampolgárság kizárásával jogérvényesen annak az államnak az állampolgárságát szerzik meg, amely az említett területen a főhatalmat gyakorolja.” Ennek alapján a trianoni békeszerződés értelmében a magyar területeket megszerző országokba (Cseh-Szlovákia, Jugoszláv Királyság, Románia) utalt magyarok tömegei elvesztették magyar állampolgárságukat. (Igaz, biztosított volt az egyének számára a korábbi állampolgárság fenntartása, vagy egy választásuk szerinti új állampolgárság megszerzése. Azonban ennek feltétele volt annak az országnak a területére való áttelepülés, mégpedig egy éven belül, amelynek állampolgárságát választották, igényelték.) Ugyanakkor a trianoni békeszerződés 64. cikke állampolgárságtól és lakóhelytől függetlenül megadta a jogot azoknak, akiknek a volt birodalmi tanácsban és a tartományokban képviselőik voltak, és akik magyarok vagy magyar anyanyelvűek voltak, hogy a békeszerződés hatályba lépésétől (1921. július 26.) számított hat hónapon belül a magyar állampolgárság megszerzéséért opciót gyakorolhassanak. Ezen szándékukat optálási nyilatkozatban kellett kifejezésre juttatniuk. Az optálás áttelepülési kötelezettséggel járt. Meg kell jegyezni, hogy „optálás” esetén a vagyoni jogosultságok megvalósítása korlátozott volt. Mint már említettük, a szülőhelyükön maradt magyarok számára a probléma abban mutatkozott meg (mint pl. a „királyi” Jugoszláviában, de másutt is), hogy nem nyerték el azonnal és feltétel nélkül a „területörökös” ország állampolgárságát, miközben automatikusan, a trianoni egyezmény értelmében elvesztették magyar állampolgárságukat. Ily módon, gyakorlatilag állampolgárság nélkül maradtak: magyar állampolgárságukat elvesztették, de az új, területükön fennhatóságot gyakorló államok nem

adták meg (azonnal) az állampolgárságot. Ennek folyományaként tehát, hosszabb-rövidebb ideig, állampolgárság nélkül *nem gyakorolhatták alapvető jogait*, pl. az aktív és passzív választói jogot (pl. a „királyi” Jugoszláviában) és egyéb individuális és kollektív jogait: vagyoni, személyi jogosultságait, pl. a névhasználatot, az anyanyelv használatát, az anyanyelvi oktatáshoz való jogot stb. Az utódállamok sokszor indokolatlanul késlekedtek az állampolgársági törvényeikkel, és ha meg is hozták, a trianoni egyezményrel ellentétesen, külön feltételeket szabtak az állampolgárság megszerzéséhez. (Ennélfogva pl. az apatrid helyzetbe került délvidéki, felvidéki és erdélyi magyarok hosszabb ideig nem gyakorolhatták alapvető választói jogosultságukat.) Ugyanakkor minden országban voltak lakosságcsere- vagy kitelepítési szándékok, és ezek (a német lakosságot érintően jóformán teljes egészében, s részben a magyar lakosság tekintetében) meg is valósultak, pl. Cseh-Szlovákiában (az ún. beneši dekrétumok intézkedései alapján). A trianoni békediktátum tehát teljes egészében elutasította a kettős állampolgárság intézményét. A Népszövetség, amely a trianoni kisebbségvédelmi klauzulák betartását volt hivatott ellenőrizni, ebben a tekintetben sem állt feladata magaslatán.³¹

A *Népszövetség* (az antant-hatalmak által létrehozott Nemzetek Szövetsége, amely a békeszerződések betartásának ellenőrzésére lett volna hivatott) az 1930-as években létrehozta az UNIDROIT nevű, Párizsban székelő tudományos szervezetet, amely jelentős tevékenységet fejtett ki éppen az apatrid helyzetek elkerülése céljából. E vonatkozásban modelltörvényeket alkotott, melyek (nem kötelező) mintául szolgálhattak a „területörökös” államoknak. Ebben a tudományos tevékenységben a fent említett Zebalos görög jogtudós is részt vállalt. Az állampolgárságról szóló 12 tézise közül legfontosabb az volt, hogy *minden egyénnek joga van az állampolgársághoz*. Ugyanakkor az UNIDROIT akkori modelltörvényei különösen a nők és a gyermekek apatrid helyzetére összpontosítva kívántak jogi megoldásokat, ajánlásokat megfogalmazni. A nők és gyermekek apatriditásának elkerülését célzó modelltörvény, valamint az a tudományos álláspont, amely szerint mindenkinek joga van az állampolgársághoz, akkor tulajdonképpen *nem járt jogharmonizációs kötelezettséggel*, inkább a tudomány morális autoritásával hatott, sajnos nem azonnal, s ha az utódállamok végül, ha késlekedve is, elfogadták a tudományos ajánlásokat, ezt gyakran visszaélő módon tették, s így csak részben járultak hozzá az állampolgársági problémák enyhítéséhez. A határon túli magyarokat az új állampolgárság felvételekor akadályozták, különféle „lojalitási” feltételeket szabtak meg, többek között a magyar állampolgárságról valló lemondási nyilatkozatot is megkövetelték, amire sokan (pl. a Délvidéken és másutt is) nem voltak hajlandóak. A trianoni békeegyezmény értelmében (amely számukra ex lege szüntette meg a magyar állampolgárságot) ilyen nyilatkozat kifejezetten nem is volt megkövetelhető.

Az I. világháború utáni *apatrid helyzetek* tehát amiatt álltak elő, hogy a magyar területet és lakosságot bekebelező „utódállamok” olyan állampolgársági politikát és törvényhozást folytattak, amelyek ellentétesek voltak a békeegyezménnyel, miközben – ahogyan egyes szerzők joggal megállapították – „a terület kellett”, de a kisebbségi (magyar) lakosság nem.

A párizsi békeszerződés (1947) és a bécsi döntések (1938–1940)

A II. világháborút követően megkötött *párizsi békeszerződés* (1947. február 10.; becikkelyezve az 1947:18. tc. által) visszaállította az 1938. január 1-jei állapotot, és hatályon kívül helyezte az 1938. november 2-án hozott első bécsi döntést. A párizsi békeszerződés közvetlenül nem szabályozta az állampolgársági kérdéseket, amint azt a trianoni szerződés megtette, közvetetten azonban érintette azokat. Nevezetesen: a bécsi döntések értelmében a Magyarországhoz csatolt területeken élő személyek, akik magyar belső jogszabályok alapján magyar állampolgárságot szereztek (5070/ME sz. rendelet), ezt a státuszt elvesztették a visszacsatolási rendelkezés nyomán. Ugyanakkor a párizsi békeszerződés szentesítette a Magyarország és Cseh-Szlovákia közötti lakosságcserét (Budapest, 1946. február 27.).

A II. világháborút követően, habár az állampolgárságra nézve nem volt nemzetközi rendezés, a *bécsi döntések* alapján a visszacsatolt magyar területeken, belső magyar törvények által elnyert magyar állampolgárság – azon magyar polgárok számára, akik ismét az anyaország határain kívül maradtak – megszűnt a bécsi döntések semmissé nyilvánítása alapján. Az időközi rendezés a párizsi békeszerződésig a magyar belső jogviszonylatban oly módon történt meg, hogy azok a személyek, akik a magyar állampolgárságot a bécsi döntés alapján szereztek meg, s lakóhelyük az 1937. december 31. napján fennállt határain belül volt, a magyar állampolgárokkal egy tekintet alá estek a magyar hatóságok előtti eljárásban (5070/ME sz. rendelet). Mivel a párizsi békeszerződés kifejezetten nem rendelkezett az állampolgárságról, ez a tény úgy is értelmezhető, hogy az állampolgársági kérdés a belső magyar törvényhozás szabályozási hatáskörében maradt.

A Strasbourgi Egyezmény a kettős állampolgárság elkerüléséről (1963) és az ún. tényleges kapcsolat (Hágai Nemzetközi Bíróság), az ún. extraterritoriális hatály (Velencei Bizottság) kérdése

Az 1963. május 6-án a *kettős állampolgárság elkerüléséről és a kettős állampolgárság esetén a katonai szolgálatról* szóló, Strasbourgban aláírt egyezmény továbbra is nem kívánatosnak, elkerülendőnek tartotta a kettős állampolgárságot. Az egyezménynek az Euró-

pai Közösség 12 állama volt részese; az egyezmény előírta a részes államok azon törekvését, hogy a kettős állampolgárság eseteit kiküszöböljék. Ezen túlmenően részletes szabályokat tartalmazott a kettős állampolgársággal rendelkező személyek katonai szolgálatának kérdésére vonatkozóan.

Az ún. *tényleges kapcsolat problémája a Hágai Nemzetközi Bíróság esetjoga* (Nottebohm, 1953) szerint ahhoz, hogy a kettős állampolgár honosítással szerzett második állampolgárságát más országok is elismerjék (pl. a diplomáciai védelemnyújtás keretében), az szükséges, hogy az egyént tényleges kapcsolat fűzze az adott államhoz, azaz *lakóhelye, kultúrája, családi kapcsolatai* révén kötődjön ahhoz az országhoz, amelynek állampolgára. A tényleges kapcsolat, ami a területen tartózkodás oldalát illeti, a belső törvény ma már számos esetben mellőzi, pl. az említett 2000. évi olasz állampolgársági törvény a határon túli olasz kisebbségek javára. A „tényleges kapcsolat” fogalma *többé nem csupán a tartós területen tartózkodási és a megélhetési feltételhez* fűződik; e fogalom módosult, és az európai kisebbségvédelmi, valamint a helyi és regionális önkormányzatokat szabályozó európai egyezményekkel összhangban (mint az európai *Kisebbségvédelmi Egyezmény*, az *Európai Önkormányzati Charta*³²) a kulturális, tudományos, oktatási stb. jellegű, a kisebbségek anyaországi, a *határon átívelő kapcsolatainak* erősítését, *megkönnyítését* szolgálják. A tényleges kapcsolat követelménye tehát újabban inkább kulturális, nyelvi stb. jellegű, mintsem áttelepülést szorgalmazó, hosszantartó területen tartózkodást feltételező típusú.

A magyar kedvezménytörvény (2001)³³ kapcsán – amely iránt Románia és Szlovákia is kifogást emelt – eljáró *Velencei Bizottság* hosszas tárgyalás után jutott arra az álláspontra, hogy az állam külföldi állampolgárok vonatkozásában csak a saját területe vonatkozásában alkothat kötelező érvényű rendelkezéseket. Megjegyzendő, hogy a megállapítás az állampolgársági státuszt nem nyújtó kedvezménytörvényre vonatkozik. Ez tehát nem tekinthető kedvezőtlen praediudiciumnak a magyar állampolgársági törvény esetleges liberalizálására. Annál inkább, mert az állampolgársági jogosultságok hatálya (szemben a kedvezménytörvény területen kívüli hatályával), nem területen kívül érvényesül, hanem ellenkezőleg, területen tartózkodás esetén valósítható meg. Ma már számos olyan belső európai törvény van a teljes jogú, illetve társult tagországok, vagy az „Európába igyekvő” országok körében (pl. Horvátország, Szlovákia, Szlovénia, Olaszország, Románia, vagy akár Szerbia és Montenegró), amely kezdetben kétoldalú egyezményi alapon, újabban főszabályként belső törvény értelmében „egydialúan” megadja a határon túli kisebbségeknek, éppen nemzetiségre való tekintettel, tehát ún. származási, pontosabban nyelvi és kulturális hovatartozási alapon, a második állampolgárságot, anélkül azonban, hogy az érintettnek korábbi állampolgarsá-

gáról le kellene mondania. Ily módon a Velencei Bizottság jelentése nem tekinthető a „kettős” állampolgárság megadása akadályának, a bizottsági jelentés marasztaló része egész egyszerűen nem a kettős állampolgárságra vonatkozik. Annál inkább, mert az Európai Unió joga az állampolgárság megadását, feltételeinek megszabását belső jognak, és nem közösségi jognak tekinti. Ha másként lenne, a Velencei Bizottságnak nyilván más irányú (más országokban levő kettős állampolgársági jogszabályok iránti) kifogása is lett volna – de nem volt.

A Maastrichti Szerződés (1992) és az európai állampolgársági egyezmény (1997)

A *Maastrichti Szerződés* véglegesen más irányt vett, és alapvetően lemondott a Zebalos-doktrínáról, előírva a *nemzeti állampolgárság* mellett az *európai polgárság* intézményét, amely ily módon eleve elismeri a kettős állampolgárság létjogosultságát és az Unión belüli érvényét. A Maastrichti Szerződés kinyilatkoztatja, *hogy minden tagállam állampolgára egyben az Unió polgára is*, s megilletik az Alapszerződésben biztosított jogok, és terhelik az abban foglalt kötelezettségek. Az Európai Unió a *következő jogokat* biztosítja polgárainak: 1. *szabad mozgás és lakhatás* az EU bármely tagországának területén; 2. *diplomáciai védelem* harmadik állam területén és bármely tagállam külképviselete által; 3. *aktív és passzív választójog* az európai parlamenti választásokon, valamint a lakóhelye szerinti önkormányzati választásokon; 4. *petíció benyújtásának joga* az Európai Parlamenthez, illetve az európai ombudsmanhoz, továbbá az érintett írásban fordulhat az Unió bármely szervéhez vagy intézményéhez a közösség hivatalos nyelveinek bármelyikén; 5. *valamennyi egyéb jog és kötelezettség*, amely az Unió *elsődleges és másodlagos* joganyagából ered, pl. a *szabad munkavállalás* és a *szabad vállalkozás joga*, a letelepedettek számára pedig a *szociális ellátáshoz való jog*, amely azonos a „hazai” polgárok jogával. Az uniós polgárság az *egyes tagállamok állampolgársági jogszabályain alapul*. Mindezen *jogosultságok megilletik a kettős vagy többes állampolgárokat* is. Az Európai Unió Bíróságának joggyakorlata szerint (Micheletti, 1992) a kettős állampolgárt, aki egyidejűleg egy Európai Unió-tagállam és egy nem Európai Unió-tagállam polgára, *abban az esetben is* megilletik a fent említett jogosultságok, *ha állandó lakhelye nem az Európai Unió tagállamában van*. A Maastrichti Szerződés által kifejezésre jutó kettős állampolgárság egyik jelentős folyamánya a „Binnenmarkt” (közös gazdasági térség) követelményének, amely szavatolja az európai uniós térségben a személyek, a szolgáltatások, a munkaerő és a tőke szabad áramlását.

Az *Európai Állampolgársági Egyezmény* (1997) logikus folytatása a kettős állampolgárságot meghirdető maastrichti elveknek. Természetesen, a Maastrichti

Alapszerződés elsősorban az európai és a nemzeti állampolgárságról szól, az Európai Állampolgársági Egyezmény ezen túlmenően az Európai Unión belül a tagországok kettős állampolgársági státusát is érinti, azaz azokat a helyzeteket, amikor egy tagország állampolgára jogszerűen megszerzi másik tagország állampolgársági státusát is.

Az Európai Állampolgársági Egyezményt Strasbourgban, 1997. november 6-án írták alá. Magyarországon az Országgyűlés a 2002. évi III. törvénnyel hirdette ki.³⁴ Az Egyezménynek ma már hét tagállam a részese (Ausztria, Dánia, Hollandia, Portugália, Svédország, Magyarország, Szlovákia). A 28. cikk értelmében az Egyezmény hatálybalépése után az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága meghívhat bármely államot, amely nem tagja az Európa Tanácsnak, és amely nem vett részt az Egyezmény kidolgozásában, hogy ahhoz csatlakozzon. Az Egyezmény 29. cikkének értelmében az I., II. és VI. fejezetben foglaltakhoz nem fűzhető fenntartás, bármely más rendelkezéshez igen. (Magyarország élt bizonyos, különösen a katonai szolgálattételre vonatkozó rendelkezések iránti fenntartási jogával – helyeselhető módon).

Alapelvek. Az Európai Állampolgársági Egyezmény 4. cikkének értelmében minden részes állam állampolgárságára vonatkozó szabályainak az alábbi alapelveken kell alapulniuk: a) *minden személynek joga van valamely állampolgársághoz*, b) *a hontalanságot el kell kerülni*, c) *senkit sem lehet önkényesen megfosztani állampolgárságától*, d) *sem egy részes állam állampolgára és egy külföldi közötti házasság, sem a házasság felbontása, sem pedig a házasság alatt a házastársak egyike állampolgárságának megváltozása nem érinti automatikusan a másik házastárs állampolgárságát*.³⁵ Fontos alapelv a diszkrimináció tilalma, melyet az 5. cikk irányoz elő; ennek értelmében „(1) a részes államok nem tartalmazhatnak megkülönböztetést vagy nem foglalhatnak magukban semmilyen olyan gyakorlatot, amely kimeríti a nem, valláson, fajon, bőrszínen vagy nemzeti vagy etnikai származáson alapuló diszkriminációt. (2) Minden részes államot a diszkrimináció tilalmának elve vezérel állampolgárai tekintetében, függetlenül attól, hogy ők születésüknél fogva állampolgárok-e, vagy az állam állampolgárságát később szereztek meg” Egyes értelmezések szerint e rendelkezés akadálya a vajdasági magyar társadalmi szervezetek által a határon túli magyarok javára (2003 júniusában) kezdeményezett kedvezményes, áttelepülés nélküli magyar állampolgárság megadása iránti belső törvénymódosításnak. Más, szerintünk indokolt nézet szerint (Mádl Ferenc 2003. augusztus 9-ei *Csopaki Nyilatkozata*): „El kell választani a diszkriminációt az indokolt és az elfogadható különbségtételtől. Az államok kritériumokat állítanak fel az állampolgárság megnyerése feltételül. Ezek a kritériumok adott esetben kedvezőbb elbánáshoz vezethetnek. Az indokolt különbségtételnek vagy kedvezőbb elbánásnak gyakori példája a nemzeti nyelv és az alapvető alkotmányos szabályok

ismeretének megkövetelése a honosításhoz, valamint a leszármazás alapján az állampolgárság könnyített megszerzése.” Mádl akadémikus, a Magyar Köztársaság elnöke így folytatja: „A kérdés jelenleg tehát az, hogy jogilag *lehetséges és célszerű-e* az ilyen személyekre vonatkozóan további könnyítéseket bevezetni olyan módon, hogy a magyar jog teljes mértékben *eltekint a magyarországi letelepedésről*”. Mádl egyértelműen hozzáfűzi, hogy véleménye szerint „*a nemzetközi jog nem zárja ki egy ilyen módosítás lehetőségét*. A nemzetközi jognak ugyanis általánosan elfogadott szabálya, hogy minden állam saját maga határozza meg, hogy kik az ő állampolgárai.” Amint láttuk, az olasz jog élt ezzel a lehetőséggel a határon túli olaszok javára, de ugyanígy Horvátország, Szlovákia, Románia, Szerbia és más európai uniós társult vagy még nem társult állam is.

Az állampolgársági jog belső jog. Az Egyezmény egyik legjelentősebb elvi rendelkezése a 3. cikk 1. bekezdése szerint: „Minden állam saját joga szerint határozza meg, hogy kik az ő állampolgárai.” A 2. bekezdés értelmében „az ilyen jogszabályt más államok annyiban kötelesek elfogadni, amennyiben az összhangban áll a vonatkozó nemzetközi egyezményekkel, a nemzetközi szokásjoggal és az állampolgárság tekintetében általánosan elismert jogelvekkel.”

A többes állampolgárság. Az Európai Állampolgársági Egyezmény V. fejezetének 14. cikkében irányozza elő a *többes állampolgárság ex lege megszerzésének eseteit*. A 14. cikk 1. bekezdésének a) pontja kifejezetten előírja, hogy a *részes államok kötelesek engedélyezni, hogy a születésükkor automatikusan különböző állampolgárságokat megszerzett gyermekek ezeket az állampolgárságokat megtarthatják*. Ugyanakkor a 16. cikk kifejezetten megszabja, hogy „*valamely részes állam egy másik állampolgárságról való lemondást vagy annak elvesztését nem írhatja elő állampolgársága megszerzésének vagy megtartásának feltételül, amennyiben a lemondás vagy elvesztés nem lehetséges, vagy ésszerűen nem követelhető meg*.” Ez azt jelenti, hogy a teljes jogú tagországok, amelyek csatlakoztak az Egyezményhez, belső törvényeikben állampolgárságuk megszerzésének feltételül többé nem szabhatják meg a korábbi állampolgárságról való lemondást. (Ezt a követelményt a hatályos magyar állampolgársági törvény maradéktalanul tiszteletben tartja.). Az Egyezmény 17. cikke előírja a többes állampolgársághoz kapcsolódó jogokat és kötelezettségeket. Az első bekezdés szerint valamely részes állam egy másik állampolgársággal rendelkező állampolgárait ugyanazon jogok és kötelezettségek illetik meg a részes állam területén, ahol tartózkodnak, mint a részes állam bármely állampolgárát. A 2. bekezdés a) pontja értelmében e rendelkezések nem érintik a nemzetközi jognak valamely részes állam által egy olyan állampolgárnak nyújtandó diplomáciai vagy konzuli védelemre vonatkozó szabályait, aki egyidejűleg egy másik állampolgársággal is

rendelkezik, b) pontja szerint pedig e rendelkezések nem érintik a részes államok nemzetközi magánjogi szabályainak alkalmazását a többes állampolgárság esetében.

Többes állampolgárság és katonai kötelezettségek. Az Egyezmény 21. cikkének 1. pontja előírja, hogy két vagy több részes állam állampolgárságával rendelkező személyek csak az egyik ilyen részes állam vonatkozásában kötelesek katonai kötelezettségeket teljesíteni. Ennek módjait a részes államok közötti külön megállapodások határozhatják meg. A 21. szakasz 3. pontjának a) bekezdése szerint, ha nincs eltérő megállapodás a részes államok között, a kettős állampolgár azon részes állam vonatkozásában köteles katonai kötelezettségeit teljesíteni, amelynek a területén szokásosan tartózkodik. Mindazonáltal 19 éves korukig szabadon megválaszthatják, hogy önkéntesként bármely más olyan részes állam vonatkozásában teljesítsék katonai kötelezettségeiket, amelynek szintén állampolgárai, egy olyan időtartamra, amely összességében és ténylegesen megegyezik legalább az előbbi részes állam által megkövetelt aktív katonai szolgálati idővel. Azonos cikk b) bekezdése szerint azon személyek, akik szokásosan olyan részes államnak a területén tartózkodnak, amelynek nem állampolgárai, vagy olyan államnak a területén, amelyik nem részes állam, katonai kötelezettségeiket azon részes állam területén teljesíthetik, amelynek állampolgárai.³⁶ A 22. cikk szabályozza a katonai kötelezettségek alóli mentesítést, vagy az *alternatív katonai szolgálatot*. Aki olyan részes állam állampolgára, amely

nem teszi lehetővé a katonai szolgálatot, úgy kell tekinteni, hogy katonai kötelezettségét teljesítette, amikor ezen részes állam területén szokásosan tartózkodott. Ezen személyeket azonban úgy kell tekinteni, hogy nem teljesítették katonai kötelezettségeiket azon részes állam vagy államok vonatkozásában, amely(ek)nek szintén állampolgára(i), és amely(ek) kötelezővé teszi(k) a katonai szolgálatot, kivéve, ha az említett szokásos tartózkodás egy bizonyos korhatárig fennállt.³⁷ Államutódlás esetén a 18. cikk előírja, hogy a részes állam köteles tiszteletben tartani a jogállamiság alapelveit, az emberi jogokra vonatkozó szabályokat és a hontalanság elkerülésére vonatkozó alapelveket. Ugyanakkor szorgalmazza (19. cikkében) az érintett államok közötti megegyezést. Eközben szempontként figyelembe kell venni az érintett személyek Államhoz fűződő valódi és tényleges kapcsolatát, az érintett személy szokásos tartózkodási helyét az államutódlás időpontjában, az érintett személy akaratát, az érintett személy területi származását.

Együttműködés az állampolgársági ügyekben. Az Egyezmény 23. cikkének értelmében a részes államok illetékes hatóságai a részes államok közötti együttműködés elősegítése érdekében a) tájékoztatják az Európa Tanács főtitkárát az állampolgárságra vonatkozó belső jogokról, ideértve a hontalanság és a többes állampolgárság eseteit, valamint az Egyezmény alkalmazásával kapcsolatos fejleményekről, b) kérésre tájékoztatják egymást az állampolgársággal kapcsolatos belső jogokról, valamint a jelen Egyezmény alkalmazásával kapcsolatos fejleményekről.³⁸

Jegyzetek

¹ A budapesti ELTE ÁJK Határon Túli Magyar Joghallgatók számára megrendezett IX. Nyári Egyetemén 2004. július 9-én megtartott előadásnak a szerző által szerkesztett szövege. (A tanulmány másik része Az állampolgársági jogosultság jogi szabályozásának fejlődésmentele a magyar jogban címmel megjelent a Jogtörténeti Szemle 2005. évi 4. számában. – A szerkesztő)

² Lásd az adózás rendjéről szóló XC. tv. 2. §-át, amely szerint e törvény szabályai kiterjednek a Magyar Köztársaság területén lakóhellyel, szokásos tartózkodási hellyel rendelkező vagy egyébként itt tartózkodó személyekre. Az általános forgalmi adóról szóló 1992. évi LXXIV. törvény hatálya csak a belföldön teljesített termékértékesítésre, szolgáltatásnyújtásra, illetve a termékimportra terjed ki. A személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény alapján csak a belföldi illetőségű magánszemély jövedelemadó-köteles, a külföldi illetőségű csak a belföldről szerzett jövedelem vagy nemzetközi szerződés alapján. A vállalkozói adó esetében a vállalkozás gyakorlásához vállalkozói igazolvány kiváltása szükséges. A jövedéki adóról és a jövedéki termékek forgalmazásának különös szabályairól szóló 1997. évi CIII. tv. alapján az adókötelezettség belföldi termékforgalom vagy import alapján keletkezik. A helyi adókról szóló 1990. évi C. tv. 3. §-a alapján adóalany a külföldi magánszemély és szervezet, feltéve, hogy adómentességét nemzetközi egyezmény, vagy viszonyosság nem biztosítja. A 4. § alapján az adókötelezettség az önkormányzat illetékességi területére terjed ki. Az egyes helyi adók ingatlan tulajdonjogához, bérleti joghoz, vendégszáka eltöltéséhez és vállalkozási tevékenységhez kapcsolódnak. Magyarország számos egyezményt kötött, közöttük a szomszédos országokkal, a kettős adózás elkerülése céljából, figyelemmel a jövedelemszerzés eredetére.

³ Lásd a honvédelemről szóló 1993. évi CX. törvényt, valamint az Európai Tanács keretében meghozott, a MK által a 2002. évi III. tv. által, 2002. február 13-án kihirdetett, az 1997. november 6-án kelt Állampolgárságról Szóló Európai Egyezmény kettős állampolgár katonai szolgálatára vonatkozó rendelkezései iránt Magyarország által benyújtott fenntartásokat. In: Alkotmányjog. Jogszabálygyűjtemény. Szerk.: Kukorelli István (5. kiadás, Budapest, 2002, 50. p.; ebben lásd a 2002. évi III. tv. 3. §-át – fenntartás az Egyezmény 21. cikkének 3. pontjához). A fenntartást az Országgyűlés 56/2001. (IX. 7.) határozata állapította meg. A 21. cikk 3. a) pontjához fűzött fenntartás szerint „csak a MK területén élő férfiak minősüljenek hadkötelesnek. [...] Az a többes állampolgár, aki nem az ország területén él, nem kötelezhető katonai vagy alternatív szolgálatra, valamint önkéntesség esetén sem teljesíthet ilyen szolgálatot. Az ország területén élő, többes állampolgár hadköteles, a MK tekintetében nem mentesül sorkatonai szolgálatra vagy polgári szolgálatra való behívás elől.” (Lásd: Alkotmányjog, 2002, 50. p.)

⁴ Lásd a polgári védelemről szóló 1996. évi XXXVII. törvényt.

⁵ Lásd az 1989. évi XXXIV. törvényt az országgyűlési képviselők választásáról, az 1997. évi C. törvényt a választási eljárásról. A választási törvény 2. paragrafusának (3) bekezdése szerint mindenki választható, aki választójoggal rendelkezik, és állandó lakhelye Magyarországon van. A (4) bekezdés szerint a szavazásban akadályozott az, aki külföldön tartózkodik, továbbá akinek nincs állandó vagy ideiglenes lakóhelye Magyarországon. A 3. paragrafus értelmében a választójog gyakorlása a választópolgár szabad elhatározásán alapul. (Lásd például: Alkotmányjog, 2002, 394. p.)

⁶ A MK Alkotmánya 69. paragrafusának (3) bekezdése értelmében minden magyar állampolgár jogosult arra, hogy törvényes

külföldi tartózkodásának ideje alatt a Magyar Köztársaság védelmét élvezze. Ugyanakkor a 2001. évi XLVI törvény a konzuli védelemről, többek között 5. paragrafusában előírja, hogy a bajba jutott magyar állampolgárok konzuli szolgálat általi megsegítését és támogatását. A konzuli szolgálat a külföldön bajba jutott magyar állampolgár hazatérésének elősegítéséhez járul hozzá. A 6. paragrafus szerint pedig a konzuli szolgálat segítségnyújtását irányozza elő magyar állampolgár súlyos sérüléssel járó baleset vagy ilyen sérülést okozó bűncselekmény esetén. A 4. paragrafus a magyar konzuli szolgálat által a külföldön tartózkodó magyar állampolgároknak tanácsadást és segítségnyújtást irányoz elő az alapvető jogait és érdekeit érintő körülményekről, jogszabályokról, valamint a jogalkalmazásról. A segítségnyújtás kiterjed katasztrófa, háború vagy fegyveres összeütközés esetére, a személyes szabadságukban külföldön korlátozott magyar állampolgárok védelmére, halálesetre (7–11. paragrafus). A 3. paragrafus (1) bekezdése értelmében konzuli védelemre magyar állampolgár jogosult (lásd: *Alkotmányjog*, 2002, 33., 71–73. p.).

⁷ A MK Alkotmánya 70/B paragrafusa: A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához (lásd: *Alkotmányjog*, 2002, 34. p.).

⁸ A MK Alkotmánya 70/D paragrafusa (lásd: *Alkotmányjog*, 2002, 34. p.), továbbá a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. tv., az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény. Utóbbi 95. és 243. paragrafus (3) bekezdése alapján mentésre és sürgősségi ellátásra a nem magyar állampolgár is jogosult.

⁹ A MK Alkotmánya 70/E paragrafusa: „A MK állampolgárainak joguk van a szociális biztonság, öregség, betegség, rokkantság, özvegyesség, árvaság és önhibájukon kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén a megélhetésükhöz szükséges ellátásra jogosultak.” (Lásd: *Alkotmányjog*, 2002, 34. p.), továbbá a társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezéséről szóló 1997. évi LXXX. törvény 2. paragrafusa, mely szerint a társadalombiztosítás a MK állampolgárait illeti meg. A társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi LXXX. törvény 5. paragrafusa alapján biztosított az, aki a MK területén munkavégzési tevékenységet folytat, vagy munkanélküliséghez kapcsolódó bármilyen juttatásban részesül.

¹⁰ Lásd a MK Alkotmánya 69. §-ának 2. bekezdését.

¹¹ Lásd a MK Alkotmányának 70/F §-át.

¹² A nemzetközi bűnügyi jogsegélyről szóló 1996. évi XXXVIII. tv. értelmében. Nemzetközi egyezmények a magyar szabályozástól eltérően rendelkezhetnek. A Magyarországra menekült ketős állampolgár nem adható ki. Ilyen értelemben a magyar állampolgárság menedéket nyújt. A legtöbb kétoldalú szerződés kiköti a büntető eljárás kötelező átvételét, azaz kérelemre Magyarország köteles a büntető eljárást lefolytatni azon magyar állampolgár ellenében, aki egy szerződő állam területén bűncselekményt követett el. Ugyanez a szabály érvényes, ha az elkövető egyben más állam állampolgára is; lásd a MK Alkotmánya 69. paragrafusának (1) bekezdését.

¹³ A magyar jogra vonatkozóan lásd a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi törvény 2. paragrafusának (1) bekezdését, amely szerint „Magyar állampolgár az, aki e törvény hatálybalépésekor [1993. június 15-én – a szerző megjegyzése] magyar állampolgár, továbbá az, aki e törvény erejénél fogva magyar állampolgárrá válik, vagy e törvény alapján magyar állampolgárságot szerez, amíg állampolgársága nem szűnik meg.” E paragrafus (2) bekezdése szerint „Azt a magyar állampolgárt, aki egyidejűleg más államnak is állampolgára – ha törvény másként nem rendelkezik –, a magyar jog alkalmazása szempontjából magyar állampolgárnak kell tekinteni.” Ezek szerint, a magyar jog hatályos rendelkezése elismeri a „kettős”, azaz többes állampolgárságot, s akinek már van más állampolgársága, a magyar állampolgárság megszerzéséhez, honosítás esetén, nem fűz a korábbi állampolgárságról való lemondási feltételt, továbbá, ha magyar állampolgár megszerezte egy másik ország ál-

lampolgárságát, a magyar állampolgárság megtartásának feltételül nem szabja meg a másik állampolgárságról való lemondást. A törvény 3. paragrafusának (1) bekezdése szerint pedig „Születésénél fogva magyar állampolgárrá válik a magyar állampolgár gyermeke.”

¹⁴ A származási és területi elv megfogalmazására alapvetően már a római jogban sor került, mégpedig a római polgárság „két haza elméletének” kontextusában. Cicero *De legibus* című művéből ismert az Atticus és Marcus közötti párbeszéd, amely a „haza” fogalmát tárgyalja. Marcus: „ezen a helyen születünk ugyanis, egy roppant törzsek családból. Itt voltak szent tárgyak, itt él nemzetiségünk, itt őrizzük őseink emlékének megannyi nyomát. [...] Látod ezt a házat, ahogy most itt áll? Apánk iparkodása járult hozzá, hogy így megnagyobbodjék. [...] Ezért van beleoltva és elrejtve szívembe-lelkembe valamiféle isten tudja milyen érzés, ami azt teszi, hogy ez a tájék zsong el leginkább engem.” Atticus: „Magam sem tudom hogyan, de megmámorosodik a lelkünk azokon a helyeken, ahol kitapinthatjuk szeretteink nyomát, vagy azokét akiket csodálunk. [...] Bizony, a mi drága Athénünk sem annyira nagyszerű épületeivel és pompás ősi műalkotásával nyűgöz le engem, mint inkább ragyogóbbnál ragyogóbb emberek emlékével, akik valamennyien itt éltek, itt üldögéltek és vitakoztak egykor. [...] Örülök, hogy megismerhettem szülőföldedet. [...] De mégis, hogyan kell érteni azt, hogy ez a hely, vagyis Arpinum a ti szűkebb szülőföldetek? [...] Talán nektek két hazátok is van? Az egyik az a bizonyos közös haza lenne? A másikon pedig csak nem azt kell érteni, hogy Catonak sem Róma, hanem valójában Tuscolum volt a szülőhazája? Marcus: „szerintem neki is és az összes vidéki város lakóinak is két hazája van. Az egyik a természet, a másik pedig a római állampolgárság révén jutott neki osztályrészül: ahogy tusculumi születésű léte a híres Catót is fölvetik a római nép polgárainak gyűlekezetébe. Bár származása szerint tusculumi volt, állampolgársága alapján mégis római lett, s egyik hazája a születési hely, másik pedig a jog szerint illette meg őt.” (Lásd: Havas László–Óbis Hajnalka–Szűcs Gábor–Ujlaki István: *Róma – Egy világbirodalom politikai, erkölcsi és történelmi eszméi*. I. Debrecen, 1998, 172. p.)

¹⁵ Lásd: 2002. évi III. törvény az Európa Tanács keretében, 1997. november 6-án kelt, az állampolgárságról szóló Európai Egyezmény kihirdetéséről (In: *Alkotmányjog*, 2002, 32. p.).

¹⁶ Lásd az 1993. évi XXXI. törvényt az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó tizenegy kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről. A magyar Országgyűlésben kihirdetve 1993. április 7-én, módosítva az 1999. évi CXX. tv.-nyel. A római emberi jogi Egyezmény Negyedik Kiegészítő Jegyzőkönyvének 3. cikke előírja, hogy a saját állampolgárok védelmét, kiutasításának tilalmát: (1) Senkit sem lehet sem egyéni, sem kollektív rendszabályokkal annak az államnak a területéről kiutasítani, melynek honosa. (2) Senkit sem lehet megfosztani azon jogától, hogy annak az államnak a területére belépjen, melynek honosa (Lásd: *Alkotmányjog*, 2002, 209. p.). Az Európai Alkotmány létrehozásáról szóló szerződés tervezet, amelyet 2003. június 13-án, illetve július 10-én az Európai Konvent konszenzussal fogadott el, majd 2004. júliusára nyert elfogadást. II. címében, a szabadságjogról szóló III. cím 11–19. cikkében szól az állampolgárok védelméről a kitoloncolással, kiutasítással és kiadatással szemben (lásd: *Európai füzetek, Európai Alkotmány*. A Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ és a Külügyminisztérium közös kiadványa, Budapest, 2003, 34. p.).

¹⁷ Vö.: Lenkovich Barnabás: *Polgári jogi alapok* (2., jav. kiadás, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2003, 58. p.)

¹⁸ Lásd az 1949. évi XX. törvényt a Magyar Köztársaság Alkotmányáról (kihirdetve: 1949. augusztus 20-án), 1989-ig tizenhatsz alkalommal, 1989-től tizenhét módosítással (in: *Alkotmányjog*, 2002, 13., 33. p.).

¹⁹ Lásd az 1949. évi XX. törvényt a Magyar Köztársaság Alkotmányáról (in: *Alkotmányjog*, 2002, 33. p.).

- ²⁰ A magyar jogban lásd az állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvényt (kihirdetve: 1995. június 15.; módosításai: 2001. évi XXXII. törvény, 2003. évi LVI. törvény [hatályos 2003. szeptember 1-jétől] 7. paragrafusának (1)–(5) bekezdését (in: *Alkotmányjog*, 2002, 54. p.).
- ²¹ Lásd az állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény 4. paragrafusa (1) bekezdése e) pontját, valamint 4/A paragrafusának (1)–(2) bekezdését.
- ²² Lásd az állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény 5/A paragrafusának (1)–(3) paragrafusát.
- ²³ Lásd: Vízi Balázs: *A határon túli olaszoktól a külföldön élő olasz állampolgárokig* (Kisebbségkutatás, 2004, 4. sz., 689. p.), A 2000/389. tv. (az olasz állampolgársági törvény) törölte a korábbi, az Európa Tanács többes állampolgárság elkerülését célzó 1963. évi Egyezményén alapuló 1992. évi 91. sz. törvény 18. szakaszát (miután 1997-ben elfogadták az Európai állampolgárságról szóló egyezményt) és az abban foglalt megszorító (olaszországi tartózkodáshoz) kötött feltételeket. A 2000. évi olasz törvény értelmében (hatályba lépett 2000. december 20-án), mindenki, aki a törvény hatályba lépését követő öt éven belül az egykori Osztrák–Magyar Monarchia törvényben meghatározott területén élt, egy egyszerű nyilatkozattal, a szokásos honosítási eljárás nélkül, törvényben meghatározott lezármazási igazolás csatolásával kérheti az olasz állampolgárságot az illetékes olasz önkormányzati hivatalnál vagy külföldön területileg illetékes olasz konzuli szervnél.
- ²⁴ Helyeselhető a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló, a Magyar Köztársaság hatályos 1993. évi LXXVII. törvényének (kihirdetve: 1993. július 22.; módosítása: 1994. évi LXII. tv., 1994. évi LXIII. tv., 1994. évi LXXV. tv., 1994. évi CIV. tv., 1995. évi VI. tv., 1996. évi XXV. tv., 1996. évi LXXI. tv., 1996. évi LXXVIII. tv., 1998. évi LXXXVI. tv., 1999. évi LXV. tv.) a megoldása, melynek 7. paragrafus (2) bekezdése szerint „A nemzeti és etnikai önazonossághoz való jog és ilyen kisebbséghez való tartozás vállalása és kinyilvánítása nem zárja ki a kettős vagy többes kötődés elismerését.” Ugyanezen törvény 3. paragrafus (4) bekezdése szerint: „Minden kisebbségi közösségnek és kisebbséghez tartozó személynek joga van a szülőföldjén való élethez, valamint a szülőfölddel való kapcsolattartás zavartalanához. A szülőföldhöz való jog nemcsak a saját születési helyéhez, hanem a szülők, nevelők, ősök születési vagy lakhelyéhez, az őshazához és annak kultúrájához, hagyományaihoz való kötődés szabadságát és oltalmát is jelenti.” (lásd: *Alkotmányjog*, 2002, 260. és 259. p.).
- ²⁵ Vö.: Kecskés László: *EU-jog és jogharmonizáció* (HVG/ORAC, Budapest, 2003, 31. p.); Schuman, Robert: *La loi d'introduction des lois civiles devant le Parlement*. In: *L'introduction du droit civil français en Alsace Lorraine* (Revue catholique des institutions et du droit, 1924, 117–138. p.).
- ²⁶ Lásd: Hévízi Józsa: *Autonómia típusok Magyarországon és Európában. Kisebbségek, népcsoportok területi és egyházi öngazgatása – történeti áttekintésben* (Püski Kiadó, Budapest, 2001, 152–154. és 127–132. p.).
- ²⁷ Eközben a lengyel szerződés volt a többi országgal megkötött békeegyezmény modellje. A lengyel szerződés 3. cikkének (1) bekezdése előírta a kisebbség számára az állampolgárság megszerzésének jogát is, olyan jogcímen, hogy az illető szerződés életbelépésekor az országban lakóhellyel vagy illetőséggel rendelkező személy (leur domicile ou leur indigénat, pertinenza, Heimatsrecht) jogosult az állampolgárságra. Lásd: Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a XX. században* (MTA Kisebbségkutató Intézet, Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003, 89. p.).
- ²⁸ Lásd: Izsák Lajos: *A benesi dekrétumok és a felvidéki magyarság szülőföldjéről való eltávolítása 1944–1949* (Jogtörténeti Szemle, 2004, 2. sz.).
- ²⁹ Lásd: Szalma József: *Fejezetek az alapvető állampolgári és kisebbségi jogokról* (Újvidék, 1996). Késve érkezett a 20. század utolsó évtizedében meghozott Európai Kisebbségvédelmi Egyezmény (Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről, Európa Tanács, Strasbourg, 1995. február 1. Lásd: *Az Európa Tanács válogatott egyezményei*. Szerk. Masenkó-Mavi Viktor. Osiris, Budapest, 1999, 158. p.), amely 16. cikkében előírja, hogy „a felek tartózkodnak olyan intézkedések meghozatalától, amelyek a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által lakott területeken az arányokat megváltoztatják, és arra irányulnak, hogy korlátozzák azon jogokat és szabadságokat, melyek jelen Keretegyezménybe foglalt elvekből származnak.” Ekkorára ugyanis az „utódállamok” – a II. világháború utáni többségi be- és kisebbségi kitelepítési intézkedésekkel, a kisebbségi jogokat korlátozó gazdasági és iskoláztatási elhelyeztetésekkel – az Osztrák–Magyar Monarchia korában soha nem tapasztalt kényszerítő kisebbségmegszorító népességváltozási „eredményeket” értek el.
- ³⁰ Lásd: Legge 9 gennaio 1991. n.19. sullo sviluppo delle attività economiche e delle cooperazione internazionale della regione Friuli-Venezia-Giulia nelle provincia Belluno e delle aree lim, Gasetta Ufficiale del gennaio 1991, Legge 21. marzo 2001, n.73 interventi a favore della minoranza italiana in Slovenia e in Croazia, Gasetta Ufficiale no. 78. del 28. Marzo 2001. Legge n. 379. del 14. dicembre 2000, disposizioni per il riconoscimento della cittadinanza alle persone nate e già residenti nei territori appartenuti all'Impero Austro-Ungarico, Gasetta Ufficiale del 19. dicembre 2000. Továbbá: Legge n. 379. del 27. dicembre 2001. norme per l'esercizio del diritto di voto, dei cittadini italiani asidentati all'estero. Idézi: Vízi Balázs: *A határon kívüli olaszokról a külföldön élő olasz állampolgárokig. – Az olasz állampolgárság kiterjesztése a századfordulón* (Kisebbségkutatás, 2004, 4. sz., 686–689. p.).
- ³¹ A „királyi” Jugoszláviában az 1919. évi minisztertanácsi rendelet a „rendezetlen állampolgárságú” nem-szlávokat kizárta a földosztásból (lásd pl.: Hévízi Józsa: i. m., 152. p.). Csehszlovák vonatkozásban az állampolgárság megtagadására nézve lásd a Szlovák Nemzeti Tanács 1945. május 25-én hozott 44/1945. sz. rendeletet, továbbá az 1945. április 5-én Kassán meghirdetett Kormányprogramot, amely a magyarokat kollektív bűnösöknek minősíti (Hévízi Józsa: i. m., 131., 124. p.).
- ³² Helyi önkormányzatok Európai Chartája, Strassbourg, 1985. október 15. Magyarországon kihirdetve az 1997. évi XV. tv. által (Magyar Közlöny, 1997/28. szám). A Chartát megerősítő 16/1993 (III.26) OGY határozatot módosította a 27/1997. (III.28.) OGY határozat. (Ld. e Charta 5., 10. cikkét). Lásd továbbá: az Európai Keretegyezményt a területi önkormányzatok és közigazgatási szervek határmenti együttműködéséről, Madrid, 1980. május. 21. (Kihirdetve az 1997. évi XXIV. tv. által. [Magyar Közlöny, 1997/35. sz.] Ezen Egyezmény Strasbourgban, 1995. nov. 9-én aláírt Kiegészítő jegyzőkönyvének Magyarország nem részese). Vö.: *Az Európa Tanács válogatott egyezményei*, Conseil l'Europe–Osiris Kiadó, Strasbourg–Budapest, 1999, 183., 189–200. p.)
- ³³ 2001. évi LXXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról (lásd: *Alkotmányjog*, 2002, 114. p.).
- ³⁴ Az Egyezmény teljes szövegét közli: *Alkotmányjog*, 2002, 37–50. p.
- ³⁵ *Alkotmányjog*, 2002, 39. p.
- ³⁶ Lásd: *Alkotmányjog*, 2002, 45. p.
- ³⁷ Lásd uo.
- ³⁸ Lásd: *Alkotmányjog*, 2002, 46. p.

Arra a kérdésre keresem a választ, hogy miként illeszkedik bele a 2003. évi Ptk.-konceptió¹ jogtörténeti megközelítésben a magyar magánjog kodifikációjának menetébe, különös tekintettel a monista-dualista rendszerre. Röviden ismertetem a kereskedelmi és magánjog elhatárolására vonatkozó felfogásokat, bemutatom, hogy a 20. század első felében miként hatott a kereskedelmi jog törvénybe foglalása a magánjogra, illetve a magánjogi kodifikációs törekvések kudarca miként hatott a kereskedelmi jog „kodifikációjára.”

A Polgári törvénykönyv-tervezetek tanulmányozásakor önkéntelenül is adódik az a kérdés, hogy miért nem lett ezekből az elképzelésekből – különösen az 1928-as Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének törvényjavaslatából (Mtj.) – törvény. Néhány észrevétellel egészítem ki a lehetséges válaszok körét.

A magánjog és a kereskedelmi jog viszonya a 19. század végén és a 20. század első felében a jogtudományban, a jogalkotásban és a bírói gyakorlatban

1. *A magánjog és kereskedelmi jog viszonyában a 20. századi szerzők a magánjogot a kereskedelmi magánjoggal állították szembe*, kereskedelmi jog alatt a kereskedelmi magánjogot értve. A kereskedelmi jognak van egy tágabb és van egy szűkebb értelme, amelyeket Bozóky Géza így határolt el egymástól: „A kereskedelmi jognak, mint önálló jogrendszernek tulajdonképpen mindazokat a szabályokat magában kellene foglalnia, melyeket a kereskedelemről bármiképpen származó jogviszonyok rendezése céljából felállítani szükségesnek mutatkozott. Tágabb értelemben ezeknek, a jog legkülönbözőbb ágaihoz tartozó rendelkezéseknek összességét nevezzük kereskedelmi jognak. A gyakrabban használt, s szűkebb értelemben vett fogalmi meghatározás azonban nem sorolja ide a kereskedelemre vonatkozó közigazgatási, törvénykezési, büntetőjogi és pénzügyi jellegű szabályokat sem, hanem a kereskedelmi jog egybefoglalására utaló »Kereskedelmi törvénykönyvnek« (kereskedelmi kódex) elnevezett gyűjtemény anyaga egyedül a kereskedelmi magánjogi viszonyokra terjed ki.”²

A 20. század eleji tankönyvek magát a magánjogot általános és különös magánjogokra tagolják.³ Raffay Ferenc szerint a magánjogban „az általános jog (jus generale) az, amely elvileg minden személyre, dologra és ügyre kötelező; a különös jog (jus speciale) pedig csak bizonyos személyekre, dolgokra vagy ügyekre terjed ki.”⁴ Kolosváry Sándor így fogalmazza meg a különbségeket a Fodor Ármin szerkesztette *Magyar magánjog* I. kötetében:⁵ „különbség áll fenn az általános (jus generale) és különös jogszabály (jus speciale) között. Az általános jogszabály minden életviszonyt egyszerre átölel, minden

Basa Ildikó

Gondolatok az új Ptk. koncepciójáról jogtörténeti megközelítésben, különös tekintettel a kereskedelmi és magánjog kapcsolatára

személyre egyaránt kötelező. [...] különössé válik, ha bizonyos életviszony-kört vagy az életviszonyok bizonyos ágazatait a törvényhozás mintegy önállósítva, külön von rendezés alá. Így keletkeznek a különös vagy szakjogok.”⁶

Szladits Károly *Magyar magánjogában* ezt olvashatjuk: „az általános vagy köztörvényi magánjoggal (jus generale) szemben bizonyos élethelyzetekre különleges szabályok alakultak ki, amelyek az általános szabályoktól eltérnek, vagy azokat az illető élethelyzetre vonatkozólag kiegészítik. Így ágaznak ki a köztörvényi jog törzséből bizonyos szakjogok (jus speciale).”⁷ A magánjog szakjogai közül Sladits Károly „az ún. hiteljogi jogágazatokat” tartotta a legfontosabbaknak, azaz a kereskedelmi jogot, a váltójogot és a csődjogot.

A magánjog és a kereskedelmi jog kapcsolatának az előzőekben ismertetett ius generale–ius speciale felfogása helyett Szászy-Schwarz Gusztáv sajátosan értelmezte ennek a két területnek a viszonyát. „A kereskedelmi magánjog, mint minden más külön magánjog is, nem kívülről áll a magánjog egészének, hanem része neki: mintegy szelvény, melyet a magánjog egészéből kihasítunk és fontosságánál fogva önálló eszként tárgyalunk. [...] Az általános és külön jog nem abszolút, hanem relatív ellentétek. [...] helyesebben nem is általános és külön jogszabályokról, hanem csak általánosabb vagy kevésbé általános, különösebb vagy kevésbé különös jogszabályokról lehetne beszélni.”⁸

A kereskedelmi és a magánjog kapcsolatának leírásában a gazdasági jog feltűnése hozott változást. A 20. század első harmadában ugyanis egyes jogtudósok ezt a kapcsolatot már másként közelítették meg. A kereskedelmi és a magánjog elhatárolása helyett a két jogterület sajátos, közös szabályairól írtak, az ún. gazdasági jogról.⁹ (A gazdasági jog fogalmá-

hoz lásd például Perneczky Bélának *A gazdasági jogról*¹⁰ című, vagy Bozók Gy. Géza *Kereskedelmi jogunk átalakulása*¹¹ című cikkét.)

II. A Kereskedelmi törvény és leendő Polgári (Magánjogi) törvénykönyv egymáshoz való viszonya. A szabályozás sorrendje.

A 19. század közepén már megfogalmazódott az igény a Polgári törvénykönyv megalkotására, ám nem került sor az általános magánjog kodifikálására.¹² A kereskedelmi jogot törvénnyel szabályozta az országgyűlés (1875:37. tc.: a Kereskedelmi törvényről). E törvény megtárgyalásakor sem a képviselőházi, sem a főrendiházi vitában nem merült fel, hogy előbb az általános magánjogot kellene kódexbe foglalni. A kereskedelmi jogászok már azt is eredménynek tekintették, hogy a kereskedelmi jogot egyáltalán sikerült kodifikálni. Apáthy István a törvény megalkotásának jelentőségét így summázta: „a kereskedelmi törvény megalkotásával nemcsak a kereskedő osztálynak, hanem az egész nemzetnek egy épp oly jogosult, mint elodázhatatlan óhajta teljessült. A magánjogi viszonyoknak egyik – tán legfontosabb – része lőn a törvény megalkotásával rendezve, s a forgalom nem nélkülözi többé azon szabályokat, melyek annak biztos és természetszerű fejlődéséhez múlthatatlanul szükségesek.”

Apáthy István a kereskedelmi jogi törvény és a kodifikálatlan magánjog helyzetéről 1876-ban ezt írta: „A kereskedelmi törvény az általános magánjog hiányát teljesen [...] nem pótolhatta”.¹³

A 20. század első évtizedeiben biztosnak látszott a polgári törvénykönyv-tervezetek elfogadása. Talán ezért sem vetődött fel a kereskedelmi jogászok részéről, hogy maga a kereskedelmi jog igényelné a magánjog mielőbbi kodifikálását. A jogi szakajtóban a kereskedelmi jogászok alapvetően arról értekeztek, hogy a leendő magánjogi/polgári jogi törvénykönyv megalkotása miatt a Kt.-t miként kell majd módosítani.¹⁴ Természetesen szóba került a német példa követése is, amely szerint a polgári törvénykönyv kodifikálása miatt a régi kereskedelmi törvény (ADHGB) szabályait nem módosították, hanem új kereskedelmi törvényt fogadtak el. A magyar kereskedelmi jogászok és a magyar jogpolitika eleendőnek tartotta az elfogadandó polgári törvénykönyvvel egyidejűleg a Kereskedelmi törvény módosítását.¹⁵

A tervezett magánjogi kodifikációtól függetlenül is több jogtudós csak a 20. századi alapvető gazdasági változások miatt szükségesnek tartotta a Kt. átfogó revízióját. Így például Nagy Ferenc is többször érvelt ezen átfogó módosítás mellett.

Később, az 1930-as évek közepétől, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy nemcsak a magánjogi törvényjavaslatból nem lesz törvény, de a Kereskedelmi törvény reformjára sem kerül sor, a kereskedelmi jogászok már csak egyes kereskedelmi jogintézmények reformjáért, illetve törvényi szabályozásáért küzdöt-

tek. Ennek eredménye lett például a részvénytársasági jog és a szövetkezeti jog reformja.

III. A 20. század első felében a kereskedelmi és a magánjog fogalmának és jogforrásainak meghatározása és elhatárolása nemcsak elméleti kérdés volt. A bíróságoknak is foglalkozniuk kellett ezzel a kérdéssel.

Egyrészt gyakorlati problémát jelentett az, hogy melyek a magánjog érvényes szabályai, hiszen a Kt. 1.§-a kimondja, hogy „Kereskedelmi ügyekben, ha azok iránt a jelen törvényben intézkedés nem foglaltatik, a kereskedelmi szokások irányadók, ezek hiányában pedig az általános magánjog alkalmazandó”. Azaz nemcsak a szerződést kötő feleknek, hanem a bíróságok számára is fontos kérdés volt tisztázni azt, hogy mely szabályok tartoznak a magánjogba.

Ugyanakkor a törvényhozás és a bíróságok számára az is lényeges volt, hogy mi a kapcsolat az általános magánjogi és a kereskedelmi jogi szabályok között. Raffay Ferenc erről ezt írja: „ha az általános és a különös találkozik, akkor a különös jog erősebb az általánosnál, mert ez csak akkor alkalmazható, ha a különös jogban nincs szabály arra az esetre”.¹⁶ Kolosváry Bálint ezt a következőkkel egészíti ki: „a szakjog a maga körében az általános jognak derogál, de hégazait, s kétes rendelkezéseit az általános jog tölti be, illetőleg ebből kell magyarázatot merítenünk.”¹⁷ Éppen ezért az ítélezési gyakorlatban megfigyelhető, hogy erősen hatott a kodifikált kereskedelmi jog a kodifikálatlan magánjogra. Erről ezt írja a *Magyar jogi lexikon*: „Az, hogy kereskedelmi törvényünk van, még a magánjogi forgalomnak előnyére válik, mert magánjogunk hégazossága folytán bíróságaink sokszor a kereskedelmi törvényben kimondott elveket a magánjogi ügyletekre is alkalmazzák.”¹⁸ A bíróságok például egyre inkább a Kt. kártérítési normáinak megfelelően hoztak ítéletet magánjogi (és nem kereskedelmi jogi) ügyekben.¹⁹

A magyar kereskedelmi jogot a bíróságok 1868 után nemcsak Magyarország területén érvényesítették. Ennek oka a magyar–horvát kiegyezés volt, amely közös ügynek tekintette a kereskedelmi jogot. A „Magyarország, s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közt fennforgott közbizsági kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről szóló 1868. évi XXX. törvénycikk 9. §-a szerint közös ügyei a magyar korona összes országainak [...] a tengerészeti, kereskedelmi, váltó- és bányajog, s általában a kereskedelem, [...] a melyek Magyarországot s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországokat közösen érdeklik.”²⁰

A kereskedelmi jog–magánjog relációjában már a 19. század végén olyan sajátos tényezőként jelentkezett e jogok területi hatálya, amely kihatott a kodifikálásra is. Miként Zlinszky Imre írta: „A magyar jogrendszer uralmának területe nem esik össze a magyar állam területével.”²¹ Ebből a magánjog kodifikálására nézve többször származott probléma: (1) a

magyar–horvát kiegyezést követően, majd (2) a trianoni békeszerződés után.

(1) 1868 után a kereskedelmi jog közös ügy²² volt. A Kereskedelmi törvény a magánjog kodifikálatlansága miatt szándékosan több „tisztán” magánjogi szabályt is tartalmazott. A polgári jogi kódex megalkotásával ezekhez a szabályokhoz, és így a Kt-hez is hozzá kellett (volna) nyúlni. És ezért közjogilag „Vitás kérdés volt, [...] vajon reformálhatja-e a Kereskedelmi törvényt Magyarországnak a horvát képviselők részvétele nélküli külön törvényhozása a szoroson vett magyar területre nézve is?”²³ Meszleny Artúr ezt így összegezte: „A polgári törvénykönyv megalkotása a kereskedelmi törvény revízióját is szükségképp maga után fogja vonni. Abból folyóan, hogy Horvát-Szlavonországnak a magánjog körében autonómiája van, s így a polgári törvénykönyv hatálya oda ki nem terjed, ezzel kapcsolatban az a kérdés oldandó meg, miképp járjunk el, hogy egyfelől abból a jogalkotó hatalomból, melyet eddig a K.T. útján gyakoroltunk, semmit fel ne adjunk, másfelől megszűnjön az az eddig fennállt helyzet, hogy magánjogi materiák szabályozása a K.T. keretében történt.”²⁴

A magyar általános polgári törvénykönyv tervezeténél készítői is foglalkoztak ezzel a problémával, mert ez a közjogi kérdés több jeles szerző művében is felmerült.²⁵

Nagy Ferenc 1913-ban erről a helyzetről, és egyúttal a magánjog kodifikálásáról ezt a következtetést vonta le: „Bármennyire is jogosnak ismertessék el a kereskedelmi jog kiterjedésének korlátozása a polgári törvénykönyv megalkotásával kapcsolatban, sajnos ez beleütközik a magyar–horvát közjogi viszonyba.”²⁶

(2) A trianoni békeszerződés után ismét elvált az államhatár és a magánjog (és kereskedelmi jog) alkalmazásának határa. Az államhatáron túli, korábban magyarországi területeken a bíróságok a magyar magánjog szokásjogi szabályait alkalmazták. És ezeket a szokásjogi szabályokat kívánta az Mtj. kódexbe foglalni. A jogi szakajtóban sokan újból a jogegység jelszavával utasították el a kodifikációt. Így írt erről például Kolosváry Bálint: „Az esetleg, sőt remélhetőleg törvény erejére emelkedendő magánjogi codexjavaslat, mely a magyar magánjog területi uralmát a trianoni határokkal hozza összhangzásba [...] a jobbadán szokásjogi magyar magánjognak jó részt ma is érvényesülő egységét, az ország elcsatolt részeivel megszakítja. [...] Az országgyűlés elé terjesztett codexjavaslat világosan jelzi, hogy mai hazánknak jövőendő magánjogi törvénykönyve az ezerszestendős fejlődés területi alapjával szakított. A trianoni határok és csonkaságok és egyéb kétes értékű requisitumaink mellett meglesz a trianoni magyar magánjog is, mely természete és a nemzetélet belső folyamatait a jogrendszer minden más ágazatánál jobban befolyásoló határai révén – félős, hogy nem összefogóan fog érvényesülni, nem szellemi kapcsoló lesz, – hanem ellenkezően, észrevétlenül működő

ék, mely a négyfelé szakított magyarság lelki eltávolodását vonhatja majd maga után.”²⁷

A Polgári törvénykönyv-tervezetek (az Mtj.) és a bírói gyakorlat egymásra hatása

A következőkben a kódextervezetek és a bírói gyakorlat viszonyát kell érintenünk, tekintettel arra, hogy a II. világháború előtti magánjog²⁸ kodifikálatlan maradt. A 19. század második felére és a 20. század első felére is jellemző Vecseklőy József megállapítása: „A magyar magánjog még napjainkban is majdnem kizárólag szokásjog. Hazánkban a bíróságok, de különösen felsőbb bíróságaink gyakorlata a magánjog fejlődésére mindenkor nagy befolyást gyakorolt.”²⁹

A magánjogi törvénykönyv-tervezetek készítői feladatuknak tekintették a bírói gyakorlat figyelembevételét és a felsőbbbíróságok gyakorlatában kialakult jelentős jogtételek átvételét. Ugyanakkor a kodifikátorok törekedtek arra, hogy megkönnyítsék a leendő magánjogi törvény szabályainak bírói értelmezését, és ezért lényeges kérdésnek tartották³⁰ például a kódex szövegezési technikáját.³¹ a nyelvezetet, a rendelkezés- és fogalommeghatározást, a közvetlen és közvetett kifejezésmódokat, a jogszabályok bizonyos minőségére alkotott szófordulatokat (például azt, derüljön ki a szövegből, hogy utasító rendszabályról van-e szó, vagy érvényességi kelléket állapít-e meg valamely szabály). Ezzel összefügg az a fontos tartalmi kérdés, hogy a kódex értelmezésénél mekkora tere legyen a bírói mérlegelésnek? Az Mtj. készítői célul tűzték ki, hogy megtalálják a középutat a német és a svájci megoldás között, mégis Szladits Károly *Magánjogi törvénykönyv és bírói gyakorlat* című cikkében feltette azt a kérdést, hogy „vajon kódexjavaslatunk elegendő teret hagy-e a bírói ítélet szabad mozgásának?”³²

A törvénykönyvtervezetek fejlesztették a magyar magánjogot, mert a bíróságok alkalmazni kezdték azok szabályait.³³ Az 1928. évi magánjogi törvényjavaslatról joggal írhatta Szladits Károly a következőket: „Úgy látszik, hogy a magyar magánjog fejlődésében már nem ismeretlen jelenség készül megismétlődni a javaslattal: az írott formájú, de kútfői erővel fel nem ruházott jogszabály szokásjogi befogadása.”³⁴

A magánjogi kodifikáció elmaradása a II. világháború előtt

Felvetődik a kérdés, miért nem fogadták el a magánjogi törvénytervezeteket? A kodifikáció elmaradásának – amint ez kitűnik az országgyűlési ciklusokat megnyitó kormányzói beszédekből – elsősorban politikai, és nem szakmai okai voltak.

1931-ben Horthy Miklós kormányzó az 1931–1936. évi országgyűlést megnyitó beszédében

a magánjogi kodifikációról a következőket mondta: „Az igazságügyi vonatkozású törvényalkotások során olyan korszakos feladat vár az országgyűlésre, amely csak ritkán, több évszázados időközökben jut egy nemzet törvényhozásának. Bizonyára a feladat nagyszerűségének teljes megértésével és lelkes odaadással foglalkozik majd az országgyűlés Magyarországi Magánjogi Törvénykönyvével, melynek megalkotása elé nagy várakozással tekint az egész nemzet.”³⁵ Horthy tehát biztosra vette, hogy az 1931–1936-os ciklusban az országgyűlés megtárgyalja és elfogadja a magánjogi törvényjavaslatot. Erre azonban nem került sor.

A képviselők négy évvel később, 1935-ben a kormányzótól már a következőket hallották az országgyűlés ünnepélyes megnyitáson: „Az igazságügyi törvényhozás feladata az igazságügyi szervezet terén a gazdasági és társadalmi élet alakulása folytán szükségesnek mutakozó reformokat megvalósítani. [...] Állandó figyelemmel kell kísérni a magánjogi törvény tervezetének hatása alatt kialakuló bírói gyakorlatot, hogy majdan a tervezet elveinek kikristályosodása után a változott életfelfogást is megvilágosító magyar polgári törvénykönyv megalkotható legyen.”³⁶ Itt már nincsen szó a közeli magánjogi kodifikációról. 1939-ben pedig már nem is beszélt a kormányzó a Magyar Magánjogi törvénykönyv javaslatáról, hiszen „a világtörténelemnek egy különösen nehéz korszakába esik ennek az országgyűlésnek munkássága. Európa nagy feszültségben él. [...] A kudarcba fulladt leszerelés helyett megkezdődött az általános lázas fegyverkezés.”³⁷

Érdekes, hogy miként látja egy jogász-politikus kortárs a Magánjogi törvényjavaslat elkészültét, majd meghíúsulását. Ez a kortárs nem közönséges jogász; Vladár Gábor³⁸ 1937-től 1949-ig az MTA tagja volt, részt vett a magánjogi törvényjavaslat megalkotásában, és 1944-ben néhány hónapig az Igazságügyminisztérium élén állt. Visszaemlékezéseiben így írt az I. világháború alatti, majd az azt követő magánjogi kodifikációs tevékenységről: „A törvénykönyv szerkesztésének munkálatai a háború alatt és a háborút követő zavaros időkben szüneteltek, majd újból megalakult a szerkesztőbizottság. Szászy Béla elnöklétével a bizottságnak 8-9 tagja volt a minisztérium jogászaik közül, azon felül Szladits Károly egyetemi professzor és Bartha Richárd, a kormányzói kabinetiroda főnöke. Időnként egy-egy kérdés megtárgyalására a bizottságon kívülálló szakértők is meghívást kaptak. Hetenként három-négy ülést tartottunk. A munka alapjául a korábbi tervezetek szolgáltak. A munka oroszlan-részt Szászy Béla végezte. Nemcsak a bizottság ülésein, hanem azon kívül is idejének nagy részét ennek a munkának szentelte. Keze alatt a korábbi – igen nagy részben külföldi jogi hatások alatt készült – tervezetből az élő magyar jogrendszerbe foglalt tiszta, világos magyarsággal megfogalmazott tervezet lett.”

A Magánjogi törvényjavaslatról és a kodifikálás hiányáról a következő véleménye van a nyolcvanéves, életére visszatekintő Vladárnak: „A nagy mű elkészült. Törvény nem lett. A harmincas évek nyugtalan gazdasági bel- és külpolitikai légköre nem volt megfelelő a törvénykönyv országgyűlési tárgyalására. A több mint félévszázados fáradozások magyar polgári törvénykönyv életbeléptetésére ismét zátonyra futottak. Bizonyára nem véletlen ez a sikertelenség. Nem véletlen, hogy ezer éven át írott polgári törvénykönyv nélkül éltünk. A magyar lélek – úgy látszik – idegenkedik mindennapi életének szoros paragrafusba kényszerítésétől.”³⁹

A magyar lélekre hivatkozáson kívül az 1930-as évek jogászaik közül többen más okok miatt utasították el a Magánjogi törvényjavaslat elfogadását. Szladits Károly 1941-ben összegyűjtötte a kodifikációt ellenzők és a kodifikációt sürgetők nézeteit:⁴⁰ „A törvénybeiktatás ellenzői egyfelől a kodifikálás általános hátrányaira mutatnak rá (a jogrendszer megmelegítése); másfelől pedig az adott helyzetből folyó különös szempontokra hivatkoznak, melyek a törvénybeiktatást célszerűtlennek tüntetik fel. Az utóbbiak között a legfőbbek: társadalmi és gazdasági viszonyaink még nem elég megállapodottak, tekintettel kell lenni az elszakított területekre, melyeken a mai magyar jog van alkalmazásban, s így – e nézet hívei szerint – nem helyes diszparitást teremteni a megmaradt és az elszakított országrészek között.”⁴¹ Végül vannak, akik a törvénybeiktatást tartalmi alapon ellenzik, mert a javaslat rendelkezéseit társadalmi viszonyainktól elmaradottnak tartják, s több szociális szemponttól áthatott kódexet kívánnak.”⁴²

A törvénybeiktatás hívei „mindezekkel szemben a kodifikálástól a jogbiztonság növekedését várják, amint az a kontinentális kultúrállamokban – melyeknek mindegyike rendelkezik már kodifikált magánjoggal – be is következett. Az ellenvetésekkel szemben más európai kódexekre utalnak, melyek szintén nyugtalan idők közepette jöttek létre (code civil, osztrák polgári törvénykönyv); az elszakított területekkel szembeni diszparitás kérdésében pedig arra hivatkoznak, hogy a jogszabályok különbsége már az elszakítás óta alkotott eltérő jogszabályok folytán amúgy is megvan.”⁴³

Ezt követően, a II. világháború után már nem lett az 1928. évi Mtj.-ből törvény.”⁴⁴

A magánjogi kódextervezetek rendszere

A magánjogi törvénykönyvtervezeteknél érdekes megfigyelni a tervezetek rendszerét. Az 1900-as magyar általános polgári törvénykönyv tervezete öt részre csoportosítja anyagát. Az öt rész a következő: személyjog, családjog, dologjog, kötelmi jog és öröklési jog. A tervezet indoklása⁴⁵ részletesen kifejti azt, hogy miért vette fel önálló részként a tervezet a személyjogot, miért mellőzte az általános részt, és miért

az említett sorrendet követi a tervezet rendszere. Az egyes részek címekből állnak, a címek pedig fejezetekből. A fejezeteken belül következnek a §-ok.

Az 1913-ra elkészült második szöveg „az első szövegnek rendszeri beosztását és a részek sorrendjét megtartotta, azzal a különbséggel, hogy a személyi és családjog egybefoglalása következtében az eddigi öt főrész helyett a második szövegnek csak négy főrésze van.”⁴⁶

Az 1928-ban a képviselőház elé terjesztett Magyarország magánjogi törvénykönyvének javaslata az 1913-as bizottsági szöveg beosztását követte. A bevezető szabályok után az I. rész a „Személyi és családjog”, a II. rész a „Dologi jog”, a III. rész a „Kötelmi jog” és a IV. rész az „Öröklési jog”. A részek címekre, a címek fejezetekre tagolódtak.

Az 1959. évi IV. tv. szabályozási szintjeit szintén a részek, címek, fejezetek jelentik. A hatályos Ptk. a joganyagot a bevezető rendelkezéseket követően a személyek, a tulajdonjog, a kötelmi jog és az öröklési jog részekben taglalja.

Az új Polgári Törvénykönyv 2003. évi koncepciója⁴⁷ ehhez képest változtatott, s kimondta, hogy „az új Polgári Törvénykönyv Könyvekből, Részekből, Címekből és Fejezetekből épül fel. A Kódex tartalmi határainak kiszélesítése mind mennyiségi,

mind tartalmi okokból szükségessé teszi, hogy a Törvénykönyv egy újabb szerkezeti egységgel, a „Könyv”-vel egészüljön ki. A Kódex élén, a részletes szabályokat tartalmazó Könyvek előtt Bevezető rendelkezések foglalják össze a törvénykönyv célját és alapelveit.” A Koncepció szerint a leendő Kódex Könyvei a következők: Első Könyv: Személyek, Második Könyv: Családjog, Harmadik Könyv: Dologi jog, Negyedik Könyv: Kötelmi jog, Ötödik Könyv: Öröklési jog.

A 2003-as Koncepcióról formailag elmondható, hogy a szabályozandó joganyag tagolását tekintve, a családjog Polgári törvénykönyvbeli szabályozásával az 1945 előtti javaslatok rendszerét követi.

Összefoglalva megállapítható, hogy az új Polgári törvénykönyv Koncepciójának a kereskedelmi jogra vonatkozó monista felfogása nem felel meg a II. világháború előtti jogtörténeti hagyományoknak. Az 1875:37. tc. írásban rögzítette a kereskedelmi jog szabályait. A magánjog kodifikálására irányuló kísérletek a kereskedelmi és magánjog dualista felfogását követték, és a létező Kereskedelmi törvény mellett, külön magánjogi kódexben szabályozták volna a magánjogot. Ezek a törekvések azonban eredményre vezettek.

Jegyzetek

- ¹ Az új Ptk. koncepcióját az 1003/2003 (I. 25.) Kormány határozat fogadta el. Ennek alapján készítette el az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium a normaszöveget, amelyet 2006-ban folyamatosan tettek közzé a minisztérium honlapján.
- ² Bozóky Géza: *Magyar kereskedelmi jog különös tekintettel a történelmi fejlődésre*. I. kötet. *Kereskedők és kereskedelmi társaságok* (Grill, Budapest, 1928, 2. p.)
- ³ Vecseklőy József szerint „azon magánjogi szabályok összessége, amelyek az általános természetű magánjogviszonyokra vonatkoznak. képezik az általános magánjogot (jus generale). Vannak azonban olyan magánjogi szabályok is amelyek. [...] a magánviszonyoknak csak egy bizonyos ágát, vagyis a különös természettel bíró jogviszonyokat szabályozzák. Ezen jogszabályoknak rendszeres összessége az általános magánjoggal szemben a szakjogokat (jura specialia) képezik. A társadalmi élet ugyanis a fejlődés magasabb fokán olyan életviszonyokat is létesít, amelyek bizonyos különleges jelleggel bírnak, amelyekre ennél fogva az általános magánjog szabályait alkalmazni nem lehet, s így ezekre vonatkozólag különös szabályok létesítése válik szükségessé, amelyek az általános magánjogtól sok tekintetben eltérő, különös rendelkezéseket tartalmaznak (Vecseklőy József: *A magánjog rendszere és a nyugateurópai jogfejlődés*. Első kötet. Budapest, Politzer, 1906, 162. p.)
- ⁴ Raffay Ferenc: *A magyar magánjog kézikönyve*. Első kötet (Győr, Pannónia könyvnyomda, 1909, 6. p.)
- ⁵ *Magyar magánjog*. I. kötet. *Általános rész. Személyjog*. Szerk. Fodor Ármán (Budapest, Singer és Wolfner, 1901, 21. p.)
- ⁶ Kolosváry szerint „szakjog a mai magyar magánjogban a kereskedelmi, váltó-, bányai, vízi stb. jog.” In: Fodor i. m. 21. p. Raffaynál „az úgynevezett szakjogok (jus speciale), t. i. a kereskedelmi, a váltó-, a csőd-, a bányai- és a tengerjog külön nagy területei a magyar magánjognak” (Raffay: i. m., 41. p.). Vecseklőynél ezt olvashatjuk: „A középkorban szakjogok voltak különösen a hűbéri jog, továbbá a jobbágyjog. A modern társadalmi élet szokásjogai között a legfontosabbak a kereskedelmi jog, a váltójog, a telekkönyvi jog és a bányajog.” (Vecseklőy: i. m., 164. p.)

- ⁷ *Magyar magánjog*. Szerk. Szladits Károly. I. kötet (Budapest, Grill, 1941, 19. p.; a továbbiakban: Szladits: *Magyar magánjog*)
- ⁸ Szász-Schwarz Gusztáv: *Bevezetés a magyar kereskedelmi jogba*. in: Szász-Schwarz G.: *Parerga. Vegyes jogi dolgozatok* (Budapest, Atheneum, 1912, 364–365. p.)
- ⁹ A „gazdasági jog” kifejezést először Heidemann Vilmos egyetemi tanár használta az 1914–1918. évi világháború után megjelent *Deutsches Wirtschaftsrecht* című munkájában. Lásd: Bozóky Géza: *Gazdasági jogunk fejlődésének újabb irányai* (Pécs, 1943).
- ¹⁰ Perneczky Béla: *A gazdasági jogról* (Gazdasági Jog, 1941, 321–343. p.)
- ¹¹ Bozóky Géza: *Kereskedelmi jogunk átalakulása* (Gazdasági Jog, 1944, 339–348. p.)
- ¹² A kodifikáció történetének korabeli feldolgozásai közül csak Szladits Károly összegzésére utalok: Szladits: *Magyar magánjog*, különösen a 78. és a 87–105. p. A 21. században megjelent művek közül megemlítenéd Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai* (Jogtörténeti Értekezések 33. kötet. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006, különösen a 97–112. p.)
- ¹³ Apáthy István: *Kereskedelmi jog. A magyar Kereskedelmi törvény alapján tekintettel a nevezetesebb európai törvényekre* (Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása [Hoffmann és Molnár], 1876, Előszó, V. p.)
- ¹⁴ A Kt. revíziójának történetéhez 1927-ig lásd: Bozóky Géza: *Bevezetés. Visszapillantás kereskedelmi törvényünk félszázados múltjára*. XXVIII–XXX. p. In: *A Kereskedelmi törvény és a reá vonatkozó joganyag kézikönyve*. Összeáll. Szende Péter Pál (Budapest, Grill, 1927)
- ¹⁵ Itt nem térek ki arra, hogy Magyarországon milyen polémia-akat vetett fel az a helyzet, hogy a magyar Kereskedelmi törvény alapjául szolgáló ADHGB-t Németországban hatályon kívül helyezték, újat alkottak, Magyarországon pedig továbbra is a régi minta szerinti Kt. érvényesült.
- ¹⁶ Raffay: i. m., 47. p.
- ¹⁷ Kolosváry Bálint: *A magyar magánjog tankönyve* (Budapest, Politzer, 1904, 38. p.)

- ¹⁸ Magyar jogi lexikon. IV. kötet (Budapest, Pallas, 1903, 651–652. p.)
- ¹⁹ Lásd ehhez: Basa Ildikó: *A kereskedelmi jogi kártérítés hatása a magánjogi kártérítésre Magyarországon a Millennium idején* (Állam- és Jogtudomány, XXXVIII., 1996–1997, 51–70. p.)
- ²⁰ Az 1868. évi XXX. tcz. 9. §-a szó szerint a következő: „Közös ügyei a magyar korona összes országainak a pénz-, ércpénz- és bankjegy-ügy is, valamint a pénzügyrendszer és az általános pénzláb meghatározása, s azon kereskedelmi és államszerződés megvizsgálása és jóváhagyása, melyek Sz. István koronája országait egyaránt illetik; a bankokat, hitel- és biztosító intézeteket, szabadalmakat, a mértéket és súlyt, árubélyegyet és mintabiztosítást, fémjelzést, írói és művészi tulajdonot illető intézkedés; a tengerészeti, kereskedelmi, váltó- és bányajog, s általában a kereskedelem, vámok, távírda, posták, vasutak, kikötők, hajózás, s azon állami utak és folyók ügye, a melyek Magyarországot s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországot közösen érdeklik.”
- ²¹ Zlinszky Imre: *A magyar magánjog mai érvényében*. Átdolgozta: Reiner János (8. kiadás, Budapest, Franklin, 1902, 6. p.)
- ²² Ennek megfelelő szabályt tartalmaz a Kt. 566. §-a, amikor kimondja, hogy „jelen törvény [...] végrehajtásával a törvénykezés tekintetében pedig az igazságügyi miniszter, illetőleg Horvát- és Szlavonországban a horvát-szlavon-dalmátországi bán bízatik meg.”
- ²³ Bozóky Géza: *Visszapillantás kereskedelmi törvényünk fél-százados múltjára*. In: *A Kereskedelmi törvény és a reá vonatkozó joganyag kézikönyve*. Összeáll.: Szende Péter Pál. A bevezetést írta: Bozóky Géza (Budapest, Grill, 1927, XVI. p.)
- ²⁴ Meszlény Artúr: *Három észrevétel a polgári törvénykönyv tervezetének a szavatosságot tárgyzó intézkedéseire* (Kereskedelmi Jog, 1913, 19–20. szám, 367. p.)
- ²⁵ Ehhez lásd különösen Grosschmid írásait, pl. *Kereskedelmi jogunk egynemely alapfogalmához*. in: *Magánjogi tanulmányok*. II. kötet (Budapest, Politzer, 1901, 27. p.), továbbá *Magánjogi előadások. Jogszabálytan* (Budapest, Atheneum, 1905, 19. p.)
- ²⁶ Nagy Ferenc: *Polgári törvénykönyv és kereskedelmi jog* (Kereskedelmi Jog, 1913, 19–20. sz., különösen a 335–336. p.)
- ²⁷ Kolosváry Bálint: *Megjegyzések a magánjogi codex-javaslatához* (Polgári Jog, 1929, 2. sz., 50. p.)
- ²⁸ A magánjog forrásairól lásd például: Szladits Károly: *Jogszabálytan*. In: Szladits: *Magyar magánjog*. I. kötet, 115–178. p.; Kolosváry Bálint: *Magánjog. Vezérfonal a magyar magánjogból tartott egyetemi előadásokhoz*. A jogfejlődés újabb eredményeivel kiegészített V. kiadás (Budapest, A „Studium” kiadása, 1944, 5–14. p.)
- ²⁹ Vecseklőy: i. m., 56. és 75. p.
- ³⁰ Lásd: *Indokolás a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez* (Budapest, Grill, 1901, XV–XVII. p.)
- ³¹ Ez a látszólag formai kérdés a kerettörvény, illetve a mindent szabályozó ideális kódex, azaz a két szabályozási véglet közötti egyensúlyozást is jelenti. Lásd ehhez pl.: ifj. Szigeti László: *A kodex stílusa* (Polgári jog, 1930, 5. sz., 182–189. p.)
- ³² Szladits Károly: *Magánjogi törvénykönyv és bírói gyakorlat* (Polgári jog, 1929, 8. sz., 367–373. p.)
- ³³ A bíróságok és a jogkeresők számára fontos döntvénytárak is hivatkoztak a tervezetekre. Például az 1923-as Szladits-féle döntvénytár ismerteti az 5984. lajstromszámú kúriai határozatot, majd apró betűvel hivatkozik a képviselőház külön bizottságának szövegezésében a polgári törvénykönyv javaslatára, vagyis az ún. bizottsági szövegre (továbbá más döntvénygyűjteményekre és tankönyvre): *Magánjogi döntvénytár*. Szerk.: Szladits Károly (Kiadja a Jogtudományi Közlöny szerkesztősége, XV. Kötet, Budapest, Franklin, 1923, 151. p.). Az 1928. évi Mtj. megjelenése után már a jelentős törvény- és szokás-

- jogi gyűjtemények az Mtj. rendszere szerint tagolták anyagukat, és bevették a gyűjteménybe az Mtj. szövegét is. Erről egy 1934-es gyűjteményben ezt olvashatjuk: [a gyűjtemény] „minden fejezet I. részében a kódexjavaslat vonatkozó §-ait. II. részében pedig az élő jogot: első helyen a törvényeket, azután a kormányrendeleteket (és az esetleges egyéb írott jog- és jogismerési forrásokat: helyhatósági szabályrendeleteket, hivatalos tájékoztatókat stb.), végül a felsőbbbíróságok jelentősebb döntéseit közöljük”. (*Magyar magánjog mai érvényében. Törvények, rendeletek, joggyakorlat*. III. rész. *Kötelmi jog*. I. kötet. Összeáll. és jegyzetekkel ellátta: Szladits Károly, Fürst László, Ujlaki Miklós. Budapest, Grill, 1934, III. p.)
- ³⁴ Szladits: *Magyar magánjog*. I. kötet, 100–101. p.
- ³⁵ A Kormányzó Úr Ö fölméltóságának beszéde, mellyel az 1931. év július hó 18-ára egybehívott 1931–1936-iki országgyűlést 1931. évi július hó 21-én az Országház kupolacsarnokában ünnepélyesen megnyitotta. In: *Az 1931. évi július hó 18-ára összehívott országgyűlés Képviselőházának Irományai*. I. kötet. 1. szám (Budapest, Athenaeum, 1932, 3. p.)
- ³⁶ A Kormányzó Úr Ö fölméltóságának beszéde, mellyel az 1935. év április hó 27-ére egybehívott 1935–1940-iki országgyűlést 1935. évi április hó 30-án az Országház kupolacsarnokában ünnepélyesen megnyitotta. In: *Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott országgyűlés Képviselőházának Irományai*. I. kötet. 1. szám (Budapest, Athenaeum, 1935, 3. p.)
- ³⁷ A Kormányzó Úr Ö fölméltóságának beszéde, mellyel az 1939. év június hó 10-ére egybehívott 1939–1944-iki országgyűlést 1939. évi június hó 10-én az Országház kupolacsarnokában ünnepélyesen megnyitotta. In: *Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés Képviselőházának Irományai*. I. kötet. 1. szám (Budapest, Athenaeum, 1939, 4. p.)
- ³⁸ Életrajzi adatai (a *Magyar Életrajzi Lexikon* alapján): Vladár Gábor (1881. okt. 14. – Bp., 1972. júl. 19.): jogász, kúriai tanácselnök. Dolgozott az Igazságügyminisztériumban; miniszteri titkár (1918), a magánjogi ügyosztály, majd a törvényelőkészítő ügyosztály vezetője volt. Részt vett a magánjogi törvénykönyv-javaslat megalkotásában, törvények, rendeletek megszövegezésében. 1944. aug. 29.–okt. 16. között igazságügy-miniszter. Az MTA tagja (1937–49). Egyik szerzője a Szladits Károly szerkesztette *Magyar magánjognak*; a hatodik kötet, az *Öröklési jog Bevezetésének* írója (Szladits Károly: *Magyar magánjog*. VI. kötet. *Öröklési jog*. Budapest, Grill, 1939)
- ³⁹ Vladár Gábor: *Visszaemlékezéseim* (Budapest, Püski, 1997, 193–194. p.)
- ⁴⁰ Szladits Károly: *Magyar magánjog*. I. kötet, 101. p.
- ⁴¹ Lásd különösen Juhász Andor felszólalását a Magyar Jogászegylet magánjogi szakosztályának 1929. december 7-én tartott ülésén (hivatkozva Szladits Károly: *Magyar magánjog*. I. kötet, 101. p.)
- ⁴² Lásd pl. König Vilmos cikkét a *Jogtudományi Közlöny* 1928. évi 10. és 11. számában (hivatkozva: Szladits Károly: *Magyar magánjog*. I. kötet, 101. p.)
- ⁴³ Lásd különösen Szász Béla cikkét a *Nemzeti Újság* 1929. november 17-ei és Schuster Rudolf cikkét a *Jogtudományi Közlöny* 1930. január 1-jei számában és a *Meszlény-Emlékkönyvben, Kódex és szokásjog* címmel (hivatkozva: Szladits Károly: *Magyar magánjog*. I. kötet, 101. p.)
- ⁴⁴ Az okokhoz lásd pl.: Horváth Attila: i. m., 111. p.; *Magyar jogtörténet*. Szer. Mezey Barna (3. kiad., Osiris, Budapest, 2004, 139. p.)
- ⁴⁵ *Indokolás a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez*. Első kötet (Budapest, Grill, 1901, XI–XIII. p.)
- ⁴⁶ *A magyar polgári törvénykönyv tervezete*. Második szöveg. Közzéteszi az igazságügyi-minisztériumban szervezett állandó bizottság (Budapest, 1913, IV. p.)
- ⁴⁷ A Kormány 1003/2003. (I. 25.) Korm. határozatával elfogadott szöveg az új Polgári törvénykönyv koncepciójáról.

1. A törvényszéki orvosi eljárások szabályozása

Hazánk egészségügyi közigazgatását a monarchikus diktatúra 1848 után átszervezte és beillesztette az osztrák államszervezetbe. A közegészségügy központi vezetése a bécsi belügyminisztérium hatáskörébe, a Bécsben működő állandó egészségügyi bizottság, a *Ständige Medicinal Kommission beim Staatsministerium* irányítása alá tartozott. Az 1852. október 20-ai birodalmi belügyminiszteri rendelet meghagyta a fennálló megyei orvosi szervezetet. A tartományi helytartósági kerületekben¹ felállított egy-egy egészségügyi hivatalt, amelyek élére helytartótanácsosi minőségben orvos-tisztviselőket helyeztek. Ezen kívül bevezette a járási bába intézményét is. Bár szétválasztotta a közigazgatást és a törvénykezést, nem szervezett külön törvényszéki orvosi állást, így ezeket a teendőket továbbra is a megyei orvosok látták el. Az 1853. július 29-én kiadott büntetőeljárású novella alapján 1855-ben a Helytartótanács újra szabályozta a törvényszéki hullaszemlét, és a sebészeket is feljogosította a törvényszéki orvosi teendők ellátására. 1863-ban a Helytartótanács Magyarországra is kiterjesztette az orvosi díjszabásról szóló 1855. évi császári rendeletet. A provizórium idején az 1860-ban megválasztott megyei orvosok többsége lemondott, ezért sok helyen a megyei főorvosi teendőket is sebészekre kellett bízni. Míg 1848 előtt az orvos-rendőri, törvényszéki orvosszakértői teendőket a megyei orvos és a járási sebész végezte, ekkor gyakran egyedül sebészek szerepeltek orvosszakértőként a tárgyaláson és a hullaszemlén. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1863. évi pesti Vándorgyűlésén közegészségügyi kérdésekben folytatott vitáknak természetesen része volt a törvényszéki orvosszakértői eljárások kérdése is. Ebben az ügyben Roth Albert és Kéry Imre 1868-ban, a Magyar Tudományos Akadémia ülésén így nyilatkozott: „Miután számtalanok azon viszonyok, melyek az ember s ennek állatai közt a társadalomban előjönnek, s e viszonyok egészségi, sőt élet tekintetben is jogi s törvényi eljárásokat igényelnek, s ezek orvosi képzettséget követelnek, kell lenni törvényszéki orvosoknak is, kik a fönnforogható esetekben véleményt adni s a bírói ítélethez az befolytá addig is hivatva vannak, míg a törvényhozás a társadalomtudományban legképzettebb egyéneit a bírói székre ültetni méltányosnak, jogosnak (azért is mert véleményük döntő erejű ugysis) találándja.”²

Az orvosszakértő alkalmazásáról büntettek és vétségek esetén az 1878. évi 5. tc., míg kihágásoknál az 1879. évi 40. tc. rendelkezett. A törvényszéki orvosszakértők közreműködését a bíróságokon a század második felében sokáig az 1853. évi osztrák büntető perrendtartás szabályozta hazánkban, amelyet később kiegészített az 1874. évi igazságügy-miniszteri Szabályok a bűnvádi eljárás egyöntetűsége tárgyában és az 1887. évi belügyminiszteri

Gáspár Zita

A törvényszéki orvostan Magyarországon a 19. század második felében

Utasítás a bírói és rendőri hullavizsgálat körül követendő eljárás iránt (78.879. sz. körrendelet).³ Az új magyar büntető perrendtartásról 1896-ban született törvény (1896. évi 33. tc.) 1900. január elsején lépett hatályba.

2. A törvényszéki orvostan és a törvényszéki orvos

Az 1860-as évek második felétől kezdve a magyarországi törvényszéki orvosok működése igen sok kérdést vetett fel, és az ezek megoldására tett kísérletek gyakran voltak az orvosi könyvek és cikkek témái. Kérdés volt, hogy kellenek-e külön törvényszéki orvosok; milyen kritériumok teljesítéséhez kötődjön a törvényszéki orvossá válás; kik látják el a törvényszéki feladatokat, és milyen esetben alkalmazható a szakértő? Ezekre a kérdésekre folyamatos válaszok érkeztek a meghozott törvényekben és rendeletekben. Az első kérdésekre a Közegészségügyi törvény (1876:16. tc.) adott feleletet, míg a többire ideiglenes hatályú igazságügy- és belügyminiszteri rendeletek vonatkoztak.

„A törvényszéki orvostan alatt azon speciális ága értetik az orvostudománynak, mely az igazságszolgáltatás érdekeit tartva szem előtt, orvosi és természettudományi kérdések tárgyával, a jog, a törvények által megszabott keretben, ezeknek céljainak megfelelően foglalkozik.”⁴

A törvényszéki orvos feladata tehát azon részletek felderítése egy bűnügyben, amelyek speciális orvosi tudást igényelnek. Szükség esetén a törvényszék ezért alkalmazza őt, mint orvosszakértőt. A szakértő által elvégzendő vizsgálat helyét és idejét a vizsgálóbíró jelöli ki, és ő adja meg a vizsgálat tárgyát is. A szakértő hatáskörébe tartozik élő és halott egyének vizsgálata. Ha élő egyént vizsgál, működésének célja lehet az életkor, a fejlődés és a nemi viszonyok, a sérülések és az elmeállapot megállapítása. Holttest vizsgálatába beletartozik a külvizsgálat, a hullaszemle és a belvizsgálat, a boncolás. Ennek speciális esete talált holttest vizsgálata alkalmával a személy azonosítását segítő jegyek megfigyelése. A vizsgálatok után jegyzőkönyvet készít, s feladata még a vizsgálóbíró által hozzá intézett kérdések megválaszolása és vélemény formálása. Ezt a véleményét azután szóban elő kell adnia a végtárgyaláson.

A törvényszéki orvostan kezdetei Magyarországon

Hazánkban már a 13. században születtek olyan jogszabályok, amelyek szükségessé tettek bizonyos orvosi tapasztalatot, és egyes esetekben szemlét írtak elő. Az 1241–1242. évi budai jogkönyvek a küzdés alkalmával szerzett sebek, a korai és a késői szülés, az erőszak, a gyilkosságok megállapítását és megkülönböztetését írták elő. A sebész bírói megtekintésének első esetéről 1330-ból, Sáros vármegyéből maradt fenn forrásadat. Az orvosok szolgálatának kötelező és rendszeres igénybevételét az osztrák örökös tartományokra II. Ferdinánd – rövid ideig Magyarországon is alkalmazott – *Praxis Criminalis* írta elő 1656-ban. Ez a közönséges gyilkosságok és gyermekgyilkosságok tényének, a hirtelen halál okának, a nemzőképességnek, a terhességnek stb. a megállapításánál, valamint a büntetések végrehajthatóságának ellenőrzésére is orvos, seborvos, gyógyszerész és bába jelenlétét, illetve ezen vizsgálatok végrehajtására igénybevételüket írta elő. 1752 óta a vármegyékben, városokban nyilvános egészségügyi személyzet működött, rendszeres díjazással. Az 1768-ban kibocsátott *Constitutio Criminalis Theresianae* külön utasítás vonatkozott a törvényszéki eljárásnál alkalmazandó orvosi vizsgálatra. Miután II. József a Birodalomban elválasztotta egymástól a közigazgatást és az igazságszolgáltatást (*Kriminal-Gerichtsordnung vom 1787*), Magyarországon is kiadta az *Ordo Criminalis*, ami kötelezővé tette a törvényszéki orvosi eljárást, vizsgálat lefolytatását és vélemény beszerzését. 1829-ben egy helytartótanácsi rendelet részletes leírást adott ki *Útmutatás az emberi holtest törvényes orvosi vizsgálatára* címmel. Eszerint a boncolást a megyei orvos és a „járásbeli rendes sebész” végzi. Ha a boncolást sebész végezte orvostudor hozzájárulása nélkül, akkor csak „láttelelet és bonczjegyzék” kellett kiállítania, és azt minden orvosi vélemény nélkül a vizsgálóbíróknak átadnia. Ilyen esetben véleményadásra a vármegyei főorvost, mint bírósági szakértőt kérték fel, aki azt szóban teljesítette a törvényszék előtt. Rendelet tartalmazta a boncoláshoz szükséges eszközök részletes leírását is.

A tudományág egyetemi tanításáról 1793-ban született helytartótanácsi rendelet. A következő évben a pesti egyetemen felállították az „elméleti orvostan és államorvostani” tanszéket, ami a törvényszéki orvostanon kívül magában foglalta az orvosi közigazgatást is. A tanszék vezetőjévé Schraud Ferencet nevezték ki. Az államorvostan kezdetben melléktárgyként szerepelt, majd 1826-ban Böhm Károlyt már kizárólag az államorvostan tanárává nevezték ki. Nagyobb változás Rupp Nep. János tanársága alatt következett be, amikor is 1874-ben kivált az államorvostanból a közegészségtan, majd 1876-ban az orvosi rendészet is. Így a törvényszéki orvostan teljesen független tantárggyá vált.

A törvényszéki orvostan első, 1802-ben megjelent tankönyvét Schraud Ferenc pesti egyetemi tanár írta *Elementa medicinae forensis* címmel. Ugyanilyen címmel jelent meg 1811-ben Bene Ferenc könyve. A következő, már jóval nagyobb terjedelmű és esetekkel illusztrált könyv Kovács Mihály nevéhez fűződik (*Medicina forensis avagy orvosi törvényszéki tudomány*. Pest, 1828). Természetesen publikálták a tudomány nagyhírű, európai művelőinek magyar nyelvre fordított műveit is, például Orfila munkájának fordítását, amelyet Szabó József *A méreggel megégetettek és látszólag halálban lévő megmenekülése* címmel adott ki Kassán, 1821-ben. Az első olyan munka, amely beszámolt a kórbonctan és a kórtan fejlődésén alapuló változásokról és ennek a törvényszéki orvostanra tett hatásáról, 1843-ban látott napvilágot (Ifj. Bene Ferenc: *Törvényszéki Orvos Tudomány*) – ez A. Henke erlangeni egyetemi tanár 1812-ben kiadott és 1841-ben a tizedik kiadást megért munkájának fordítása.

A halottkémlés ügyét 1726-ban már helyhatósági rendelet szabályozta, úgy, hogy kimondta: megölt ember hulláját kirurgusnak kell megvizsgálnia és megállapítani a halál okát. Egy másik, 1786-ban kiadott helyhatósági rendelet szerint a gyanús halálesetek vizsgálatánál kirurgus és orvos mellett hatósági személy jelenléte is kötelező volt. A megölt, megsebesített vagy hirtelen meghalt személyek vizsgálatát csak a vármegyei orvos láthatta el. Egy 1848 novemberében kelt igazságügy-miniszteri rendelet szerint a városokban a halottkémlés csak orvosok vagy seborvosok lehettek. A rendelet azon gyakorlat ellen próbált tenni valamit, hogy a halottkémlés feladatával sokszor nem kellő felkészültségű embert bíztak meg; gyakran előfordult, hogy a halottkém nem rendelkezett orvosi ismeretekkel. A halottszemlélet és a halotti bizonyítvány kiállítását Magyarországon az 1876. évi közegészségügyi törvény tette kötelezővé.

G. Z.

A szakértők kijelölése. Az osztrák perrendtartás idevonatkozó 78. §-a kimondja: „ha valamely megvizsgálandó tárgy kinyomozása különös ismereteket vagy ügyességet tételez föl, a tény kinyomozásához a dologértők, és pedig rendszerint ketten hivandók meg.”⁵ A szakértőket a vizsgálóbíró jelölte ki, s ha azok nem engedelmeskedtek az idézésnek, pénzbüntetést kellett fizetniük. A törvényszék előtt esküt kellett tenniük. Ha véleményüket homályosnak vagy egymástól eltérőnek találta a törvényszék, akkor újabb szemlét rendelhetett el más szakértőkkel. Milyen kritériumok kötötték a vizsgálóbíró kezét a szakértő kijelölésében? Nem hívhatott olyan személyt szakértőnek, aki tanúként sem lett volna kihallgatható, és nem boncolhatott szakértőként olyan orvos, aki a halott személyt a halált megelőzően valamilyen betegséggel (közvetlenül) kezelte.⁶ Azok a szakértők, akiket felkértek, kötelesek voltak eljárni. Ha ezt alapos ok nélkül megszegte valaki, akár 200 forint büntetésre is ítélték annyiszor, ahányszor nem ment el.⁷

Egyes törvényszékek területén az igazságügy-miniszter állandó szakértők alkalmazását rendelte el, akiket a vizsgálóbíró csak akkor mellőzhetett, ha működésük akadályoztatva volt, és az ezzel okozott késedelem esetleg vesztéllyel járt.

A vizsgálatra kirendelt szakértők száma általában kettő volt, de az osztrák perrendtartás bizonyos esetekben megengedett egy szakértőt is. A Szabályzat 55. §-a elrendelte, hogy a törvényszék a tárgy minőségéhez és fontosságához képest egy vagy több szakértőt köteles alkalmazni. Boncoláshoz rendszerint két szakértőt rendelt ki, mérgezés esetére egy orvost és egy vagy több vegyészt. Az osztrák perrendtartás megengedte, hogy ezek egyike seborvos legyen.

Az 1874. évi 7626. számú igazságügy-miniszteri rendelet 12. §-a elrendelte, hogy „bonczvizsgálataknál két szakértő együttes jelenléte szükséges. A bíróságok kötelesek a törvényszéki orvos vagy helyette alkalmazott más orvos mellé második szakértőül – a lehetőségig – sebészt alkalmazni, a ki rendszerint a bonczolást teljesíti.”⁸ Ez a rendelet díjazás szempontjából különbséget tett a boncoló seborvos és a véleményt szerkesztő orvos között, úgy, hogy a seborvos minden elvégzett tevékenységért az orvosi díjazás felét kapta. Az Utasításban pedig már az is benne foglaltatott, hogy a két szakértő munkavégzés szempontjából kötelezően úgy oszlik meg, hogy a seborvos végzi a boncolást és az orvos a vélemény-szerkesztést. Ez lehetetlenné tette a két szakértő számára egymás ellenőrzését, ami a két szakértő alkalmazásának eredeti indoka volt. Ezek a tények szintén hozzájárultak a törvényszéki orvostan gyakorlati alkalmazásának sikertelenségéhez a korszakban.

A szemle. A törvényszéki orvosok alkalmazása a büntett kinyomozásában mindig a szemlével indult. Az 1874. évi 2490. számú belügyminiszteri rendeletben olvasható, hogy az utóbbi időben „talált hulla és hirtelen halál esetében tekintet nélkül arra, hogy va-

jon fennáll-e büntett létezésének gyanúja vagy sem, a haláleset rendőri szemle és előnyomozat foganatosítása helyett, a kir. bíróságoknak bejelentvén, bírói vizsgálat és szemle vétetett igénybe.”⁹ Így korábban sokszor megtörtént, hogy öngyilkosság és véletlen halál esetén is a bíróságok intézkedtek, pedig ez a rendőrség dolga lett volna. Mivel megállapították, hogy nem történt bűntény, a bíróságok még pénzt sem kaptak az elvégzett munkáért. Ebben a rendeletben ezért „...a törvényhatóságok alantás rendőri közegeik oda utasítása végett hívatnak fel, hogy hirtelen halálesetekenél, úgy talált hullák körül a szabályszerű rendőri szemlét és előnyomozatot teljesítsék”¹⁰. Eszerint a későbbiekben csak akkor kellett igénybe venni a bíróság munkáját, ha szükség volt rá, azaz bűntény gyanúja forgott fenn. Az 1874-ben kiadott 7626. számú igazságügy-miniszteri rendelet 15. §-a az osztrák perrendtartásra és az 1872. évi Szabályzatra hivatkozva rendelte: „A talált hullákra vagy hirtelen halálesetekre nézve a szemle s az esetleges bonczvizsgálat a kir. bíróságok által csak akkor rendelhető el és foganatosítandó, ha az emberölés vagy a gyilkosság büntetnének azzal kapcsolatban más büntettnék gyanúja forog fenn.”

A szemle általában a vizsgálóbíró jelenlétében folyt, de 1872-ben már kiegészítették a rendelkezéseket azzal, hogy olyan esetben, ha a szemérem megkívánja vagy pedig a vizsgálat hosszabb időt vesz igénybe, megengedhető ennek elhagyása. Ilyen lehet a magzatelhajtás vagy terhesség megállapításának esete és az elmebajosok megfigyelése.

A szemle célja annak megállapítása, hogy erőszakos haláleset történt-e vagy nem. Leírandó volt minden külső jel, ami gyaníthatóan kapcsolatban állhatott a halál okával. Egyéb feladatokat is el kellett végeznie a szakértőnek, ha talált hulláról vagy véletlen halálesetről volt szó. Ebben az esetben fontos volt a személyleírás megadása, a ruházat leírása. Különösen figyelniük kellett az esetleges ismertetőjegyekre, mint például a tetoválásra vagy anyajegyre. Amíg a fényképkészítést nem alkalmazták általánosan, addig csak a fenti leírás alapján kutathatták ki az elhalt személyt. Nemcsak a holttestet vizsgálták, hanem a helyszínt is. Keresniük kellett vér- és ondófoltokat, hajszálakat és egyéb tárgyakat, bűnjeleket, amelyeket a bíróságon bizonyítékként felhasználhattak. Ezeknek fontosságát bizonyította egy 1856. évi igazságügy-miniszteri rendelet, amely arról intézkedett, hogy minden ilyen tárgyat „...egyedül s minden egyébétől elkülönítve, saját edényben kell elmalházatni.” A Szabályzat 65.§-a a következő lépésről így rendelkezett: „a hulla eltemetés előtt szemlélendő meg, és ha idegen kéz által eszközölt erőszakos halál gyanúja a szemle által sem háríthatnák el: a hulla felboncolandó.”

A halottképek munkáját az 1876. évi 31.025. sz. belügyminiszteri rendelet¹¹ szabályozta. Ez alapján a halottkém feladata volt, hogy ha a holttest külső vizsgálatánál felmerült a gyanú, hogy erőszakos halál

halt, akkor neki ezt jelentenie kellett a hatóságoknak. Ebben a jelentésben le kellett írnia a gyanúját alátámasztó okokat, a holttest állapotát és helyzetét, illetve mindent, ami a környezetében szerinte a halálával összefüggésben állt. Az 1887. évi Utasításban részletesebben megfogalmazták, hogy mit kell a halatkémnek ilyen esetekben tennie. Köteles volt jelenteni a gyanús halálesetet a községi eljárásához és – az 1876. évi 16. tc. 4. §-a értelmében – az illetékes elsőfokú közegészségügyi hatósághoz, Budapesten azonban a fővárosi rendőrségi kerületi kapitánysághoz. Ha ezen szervek nyomozása közben nem derült ki, hogy természetes halállal vagy önkézzel vagy véletlen halálesettel van-e dolguk, akkor orvosrendőri boncolatot kellett végezni. Ha a boncolás közben felmerült az idegenkezűség gyanúja, akkor értesíteniük kellett a királyi ügyészt vagy a legközelebbi bíróságot. Ez volt a másik út, amelyen egy holttest a törvényszéki orvos boncasztalára kerülhetett. Ám még az is megtörténhetett, s a korabeli ügyintézés vontatottsága miatt gyakran elő is fordult, hogy a kijelölt hatóság nem intézkedett időben, és a holttestet eltemették. Ha ez az intézkedés az 1876. évi rendelet szerint 48 óra leforgása alatt nem történt meg, akkor a holttestet el kellett temetni. Ilyen esetekben az is előfordulhatott, hogy a holttest 48 órán keresztül például a nyári hőségnek volt kitéve, majd eltemették, s a szakértőhöz csak az exhumálást követően került. Ezek a tényezők jelentősen megnehezítették a kor törvényszéki orvosainak tevékenységét.

A boncolás. Belky János törvényszéki orvostani tankönyvében¹² azt írja a boncolásról, hogy az ugyanazon elvek szerint végzendő el, mint a kórboncolásnál, csak itt nagyobb hangsúlyt fektetnek a haláljelekre, rothadásra és mindenre, ami az erőszakos halál jeleinek kutatásával függ össze. A boncolás maga a testrészek és a szervek felkeresése és megvizsgálása. Egy 1874-ben megjelent tankönyv¹³ egy újabb boncolási technikáról számol be, amely Virchow, berlini kórbonctan-professzor módszerére épül. A könyv szerzője, Czákó Kálmán szerint ennek az új eljárásnak az előnye az, hogy kevesebb roncsolást visz végbe a testen és könnyebbé teszi az egész beavatkozást. A boncolásról készített jegyzőkönyvről szólva kihangsúlyozza a tárgyilagosságot, valamint azt, hogy „minden talált tünetet toll alá mondani” igyekezzen a boncolást végző. Arra is felhívja a figyelmet, hogy inkább említsen meg feleslegesnek tűnő dolgokat is – itt olyan szervekre gondol, amelyek nem talált elváltozást –, mint hogy az a vád érje, hogy nem vizsgálta meg azokat.

Mint már említettük, a boncoláshoz általában két szakértőt rendelt ki a vizsgálóbíró. Az egyik a tényleges boncolást, a másik a jegyzőkönyvszerkesztést végezte. A boncolás kivitelezésére vonatkozó szabályozás az 1887. évi Utasításokban található, majd a század végéig ennek több módosítása lépett életbe. A század első felében született, ide vonatkozó törvények részletes leírást adnak azokról az eszközökről,

amelyeket a szakértők rendelkezésére kell bocsátani munkájuk elvégzéséhez. Az 1874. évi 7626. sz. igazságügy-miniszteri rendelet 12. §-a szerint a sebész vagy orvos már *köteles* a boncolást saját műszereivel teljesíteni. Ez a vizsgálat fő mozzanata a törvényszéki orvosszakértő működésének. Ekkor kell alkalmaznia különleges ismereteit, hogy a halál okát, időpontját megállapítsa. Ha találtak feltételezett gyilkos fegyvert, akkor a sérüléseket megvizsgálva meg kell mondania, hogy vajon okozhatta-e ezen fegyver a sérüléseket. Ezzel összefüggésben leírást kell adnia az áldozat testalkati viszonyairól és egyes szerveiről. Minden törvényszéki orvostani tankönyv szerzője felhívja a figyelmet arra, hogy a boncolásról készített leírás érthető legyen a nem szakmabeli törvényszék számára is.

Az orvosszakértők az egyes ügyekben kialakított véleményüket a bíróságon szóban is előadták. Az erre vonatkozó szabályozásokat már a szakértő kijelölését korlátozó törvények magukban foglalták. A törvényszéki orvosok működésük megkezdése előtt esküt tettek, amely az 1874. évi 3436. sz. igazságügy-miniszteri rendelet 219. §-a szerint így hangzott: „*Én N. N. esküszöm a mindent tudó és mindenható Istenre, hogy a szemle tárgyát pontosan megvizsgálva és véleményemet részrehajlás és melléktékinet nélkül szakismeretem szerint, jó lélekkel, a valósághoz híven fogom előadni. Isten engem úgy segítjen.*”

Törvényszéki kémikusok megjelenése. A törvényszéki orvostan mellett fontos szerepet játszik a bűnügyek felderítésében a toxikológia, amely elsősorban a mérgek kimutatására specializálódott. A tudományos haladás újabb feladatokat adott a törvényszéki kémikusoknak. A helyszínen talált vér- és onódóoltok, haj- és szőrszálak vizsgálata (mikroszkóp használatával) és az egyre több ismert növényi mérreg megnövelte az elsajátítandó szükséges ismeretek mennyiségét. Az eljárásokat itt is törvények, rendeletek szabályozták. Mérgezés gyanúja esetén bizonyos hullarészeket és váladékokat az orvosszakértőnek tovább kellett küldenie vegyész elemzésre. Rendelet intézkedett arról, hogy milyen részekből, milyen mennyiséget kell a vegyész rendelkezésére bocsátani. Az Utasítás 47. §-a kimondta, hogy a vegyész vizsgálatot csak az adott ügyben illetékes bíróság kérhetette írásban, hivatalosan. 1893-ig vidéken gyógyszerészek és vegyészek is végezhettek ilyen vegyvizsgálatot, de akkor az igazságügy-miniszter elrendelte, hogy ezek megbízhatatlansága miatt ezentúl vegyész vizsgálatra csak az országos művegyészeti intézetet kérjék fel. Az Utasítás 48. §-a előírta a mérgezés gyanújának alátámasztását az áldozat kórtörténetének kinyomozásával. Felletár Emil tankönyvében¹⁴ leszögezte, hogy a kémikusnak ismernie kell a bűnvádi eset minden mozzanatát ahhoz, hogy eldönthesse, a talált mérgező okozhatta-e a halált. Az átküldött hullarészeket megfelelően kellett elcsomagolni, hogy ne sérüljenek vagy roncsolódja-

nak a szállítás alatt. A hullarészek megfelelő elcsomagolását és szállítását is rendeletek szabályozták.¹⁵ A mérgezéses eseteken kívül egyre nagyobb szerepet kaptak a toxikológusok, miután a vérfoltok azonosítására egyre biztosabb módszereket találtak. Felletár Emil¹⁶ 1876-ban jelentetett meg egy cikket a *Gyógyászat* című lapban egy új módszerről, amely már nem a vérszálak alakja alapján mutatta ki vér jelenlétét, hanem az ún. redukált haematin elnyelési spektrumának előidézésével, azaz színeképelemzéssel bizonyította azt. Módszerének újdonsága, hogy ezzel a vér nemcsak a beszáradt foltokban, hanem rothadt folyadékokban is kimutatható. Ezt a színeképelemzéses eljárást alkalmazta először a tiszaszlári perben, és jutott arra az eredményre, hogy nincs vérfolt Solymosi Eszter megtalált ruháján. „*De ezt az adatot sem ismerhette meg idejében a védelem.*”¹⁷ 1887-re Felletár továbbfejlesztette módszerét, és már nem a vérfolt oldatát vizsgálta, hanem magát a vérfoltot mikrospektroszkóp segítségével. 1897-ben azonban a tudomány csak arra tudott választ adni, hogy a vizsgált vér emlősé vagy sem, de „*arra a kérdésre, hogy valamely tárgyon beszáradt vér ember vagy állat véréből származott-e, a tudomány mai álláspontján válasz nem adható.*”¹⁸ Ezen túl a vizsgálat gyakori tárgya az ondófolatok kimutatása, ami a nemi erőszak bizonyításában játszik szerepet. Ezeknél a vizsgálatoknál is, mint a korábbi vérkimutatási módszereknél is, a sejt alakja volt a meghatározó ismertetőjel, az „*egyedül jellegző alakelemei az ondónak az ondószálcsák (spermatozoák) s ezért ondógyanus foltoknak vizsgálásánál az ondószálcsák felállítására kell törekednünk*”¹⁹ – írta a törvényszéki kémia tankönyve.

3. A törvényszéki orvosi gyakorlat problémái

Az orvostudomány, s ezen belül a törvényszéki orvostan is minden kétséget kizáróan rendkívül nagy fejlődést mutatott a 19. században. Egyre nőtt az orvostudomány szerepe a bűnesetek felderítésében és az igazság kiderítésében. Ehhez azonban nélkülözhetetlen volt a tudománynak a gyakorlatban való megfelelő alkalmazása és a kellő tapasztalat. Az orvostudománynak ez az ága széleskörű ismeretanyag elsajátítását követelte meg művelőitől, nemcsak orvos, de jogi téren is. A törvényszéki orvostan ilyen szempontból speciális helyet foglal el a tudományok között; előfordul benne a biológia, a kémia (akár még a fizika is), a jogelmélet, de fontos a józan ítélőképeség is. A törvényszéki orvostan korabeli tanárai mindannyian rendelkeztek ezekkel a tulajdonságokkal. A hatalmas ismeretanyag elsajátítása állandó érdeklődést és tudásszomjat feltételezett. Amennyire belepillanthattam az életükbe, mindegyikükre jellemző a szakmai elhivatottság, akár Scheuthauer Gusztávról van szó, akár Genersich Antaltól. Mindegyikük szorgalmasan tanult, s igyekezett lépést tartani a rohamosan fejlődő tudománnyal. Tanulmányutakon vettek részt, hogy közelebbről

megismerhessék a nyugati országok tanintézményeit, s tapasztalataikról beszámoltak a hazai orvosi szaklapokban. Fontos volt számukra a következő generáció nevelése, a rendes tanítási kereteken kívül sokszor tartottak az egyetemi ifjúság számára ingyenes órákat. Számomra olyanok ők, mint a természet-tudományos fejlődés polihisztorai. A korszakban a törvényszéki orvostan nagyformátumú alakjai az élet egyéb területein is jelentőset alkottak. Említhető itt Balassa János, az *Orvosi Hetilap* szülőatyja, vagy Belky János, aki a kolozsvári egyetem orvoskarának dékánja volt (1885/86-ban és 1889/90-ben). Ezek a professzorok Budapesten vagy Kolozsváron, városaik társadalmának megbecsült tagjaiként működtek.

A *gyakorlati képzés hiányosságai a fővárosban*. Az egyetemi tanárok a diákok oktatása mellett általában a főváros törvényszéki és orvosrendőri boncolásait is végezték.²⁰ A kettő közül sajnálatos módon az orvosrendőri boncolások tették ki a nagyobb részt. A boncolások alkalmával lehetőségük volt a tapasztalatok bővítésre és nagyobb gyakorlat szerzésére, míg a diákok okulhattak a tudomány gyakorlati tapasztalásából. A korszakban fokozatosan gyakorlattá vált a holttestek átengedése egyetemi célokra. 1874-ben az igazságügyi miniszter elrendelte, hogy a boncolásokhoz és az egyéb fontos törvényszéki orvostani vizsgálatokhoz az egyetemen a jelen szakág tanárát is meghívják, és ő elvihette a tanítványait is. Bár ritka volt a törvényszéki szempontú boncolás, a diákok számára mégis fontos kiegészítést jelenthetett az, hogy az addig elméletben megismert szakág gyakorlati alkalmazását is megfigyelhették. A hallgatók azonban ebből a tárgyból az egyetemen még sokáig nem tettek gyakorlati szigorlatot! Erről Ajtay K. Sándor, a törvényszéki orvostan tanára a kolozsvári és a pesti egyetemen, így nyilatkozott 1878-ban: „*....úgy az államorvostannál is, különösen pedig a törvényszéki orvostannál a gyakorlati oktatásnak, s e célból a tananyagának mellőzhetetlen voltát egyenesen csak az ignorantia, vagy az indolentia tagadhatja.... Az ilyen célszerű gyakorlati oktatás azonban jelenleg csak igen kis részben lehetséges, mert eltekintve az intézet helyiségi és felszerelési hiányaitól, [...] a törvényszéki orvostannál azért nincs, mert tulajdonképi tananyag a tanszéknél merőben hiányzik....*”²¹

Ajtay ebben az írásában hangsúlyozta, hogy a képzés hiánya, az orvosszakértői tevékenység romlását hozza majd magával, amit csak tetézik a kötelező szakértői működés. Így „*nem lehet csodálni, ha a törvényszéki orvostani gyakorlat messze elmarad azon határtól, melyet magának a törvényszéki orvostannak fejlettsége mellett elérnie lehetne, sőt kellene.*”²² Ezért mondta azt Ajtay, hogy a gyakorlati képzés megteremtése és a külön képesítés bevezetése emelné az orvosszakértői működés színvonalát, amit pedig a rendszeres törvényszéki orvosi állások létesítésével lehetne „meghálálni”. Így a megfelelő és szakmai tudás kellő díjazásban részesülne, s ez se-

gítené a magyar törvényszéki orvostani gyakorlat felvirágzását.

Ehhez a témához kapcsolódóan 1878-ban több levél érkezett az *Orvosi Hetilap* szerkesztőségéhez; ezek közül a kor másik jelentős alakjának, Belky Jánosnak a cikkét említeném, aki így kezdi írását: „*Gyakorlati tudomány tanára, a ki kellő tananyaggal nem bír hasonlítani azon gazdához, kinek gazdasági eszközei vannak, de nincs földje, melyet felszántson.*”²³ Belky áttekintette a tudományág tanításának helyzetét Európa nagyobb városaiban, és arra jutott, hogy Budapesten adódna a legtöbb tananyag az egyetem számára, mivel az orvosrendőri boncolatok száma hatszázhoz közelít, a törvényszékieké(!) pedig 30–35 körül van évente²⁴. Nálunk azonban csak heti két óra gyakorlati foglalkozás áll rendelkezésre a sokszor nem erőszakos halállal elhunytak – „*egyszóval oly hullák, melyek kórbonczitani tekintetben igen érdekes leltet adhatnak, de törvényszéki orvostani jelentőségük aequale semmi*”²⁵ – megvizsgálására. Szerinte a megoldást az jelentené, ha az összes törvényszéki anyag egyedül a törvényszéki orvostani tanszékhez kerülne, mint ez megtörtént Bécsben is, s ennek hatására javult a szakág egyetemi képzése.

Ezekben az években (1880) készült el a kerepesi úti temetőben a fővárosi hullaház, ahol az első elgondolások szerint a törvényszéki boncolások történtek volna. De lehetett az új épület bármilyen szép, ha ilyen messze építették az egyetemtől. Az épület boncterme meglehetősen kicsi lett, 14 holttest elhelyezésére volt alkalmas, és még volt benne három hely, ahol a holttesteket mosták. Több panasz érkezett, hogy a nagy távolság miatt a hallgatók nem fogják látogatni a boncolásokat, és ha még ki is látogatnak, akkor a szűk hely akadályozza őket a megfigyelésben. Sajnos úgy tűnik, hogy a hullaház tervezésekor nem gondoltak arra, hogy pontosan milyen célokra fogják használni az épületet. Kérdés volt az is, hogy a kórházban elhaltakat hozzák majd ide, vagy a rendőri és törvényszéki boncolat tárgyát képző holttesteket, amelyek száma meghaladta az évi hatszázat.

Ezért volt szükség a különálló egyetemi törvényszéki orvostani intézet létesítésére, amelyet – Ajtay K. Sándor szorgalmazására és Trefort Ágoston hathatós segítségével – 1885–1890 között építettek fel. Bár a miniszter jelentős támogatásával az anyagi feltételek rendelkezésre álltak, az építkezést a fővárosi tanács jóvoltából csak hosszas huzavona után tudták megkezdeni. A probléma az volt, hogy a fővárosi tanács attól félt, hogy az intézettel szomszédos telkek árai nagyon lemennek, s persze aggódtak a megfelelő csatornázás miatt.²⁶ Az intézetről még 1889 elején is az olvasható, hogy belső felszerelése közeledik a befejezéshez, de ősszel már egy belügyminiszeri rendelet szerint a Rókus-kórház vagy a főváros területén máshol elhaltak holttesteit törvényszéki vagy orvosrendőri boncolás végett november elsejétől

kezdve az új törvényszéki orvostani intézetbe szállítandók.

Az egyetemi tanszék pénzügyi helyzetéről az 1880-as évek közepéről találhatók adatok az *Orvosi Hetilap*ban, amelyek szerint 1884 áprilisában a törvényszéki orvostani tanszék évi átalánya 400 forintra emelkedett, míg például a gyógyszeresztanié 800, a szülész és nőgyógyászé 900 forintra. A következő évben arról tudósított a lap, hogy a gyógyszerész tanszék évi átalánya 900 forintra, a törvényszékie 400-ról 700(!) forintra emelkedett. Ezen kívül a törvényszéki tanszék további 1500 forintos támogatást kapott kiegészítő tudományos felszerelésre. Ebben a hirtelen növekedésben kiemelkedő szerepe van az 1882–1883-ban lezajlott tisztaeszlári pernek, amely élesen rávilágított a törvényszéki orvostan gyakorlatának hiányosságaira.

A *gyakorlati képzés hiányosságai vidéken*. A gyakorlati képzést sürgető sorok továbbra is megjelentek az *Orvosi Hetilap* hasábjain, s felbukkantak olyanok is, amelyek az 1883:I. törvénycikkre hivatkoztak. Ebben a köztisztviselők minősítéséről szóló törvényben szabályozták a különböző orvosi állások betöltésének kritériumait is. A törvény 9. §-a szerint a fővárosi rendőrségnél működő orvosoktól, a tiszti főorvosoktól, a fővárosban a kerületi orvosoktól az egyetemes orvostudományok oklevele vagy orvossebészti tudori és szülészmesteri oklevél, emellett kétévi orvosi gyakorlat kimutatása kívánatik meg. A járási orvosoknak és a rendezett tanácsú városok orvosainak orvostudori oklevelet és két év gyakorlatot kellett felmutatniuk. De ez még nem jelentette azt, hogy ezek az általános orvosi ismeretekkel rendelkező orvosok meg tudnak oldani törvényszéki feladatokat. Erre a problémára kínált megoldást az említett paragrafus utolsó bekezdése: „*A belügyminiszter felhatalmaztatik, hogy a köztörvényhatósági és rendőrségi orvosokra, az igazságügyminiszter pedig, hogy a törvényszéki és kerületi börtön- s fegyházi orvosokra nézve, ezek különleges teendőikre vonatkozólag, a vallás- és közoktatási miniszterrel egyetértve, egy külön tiszti orvosi, illetőleg törvényszéki orvosi vizsgálatot rendezhessenek be, s kötelezőleg kimondhassék, hogy egy meghatározandó időtől kezdve, csak azon orvos legyen a köztörvényhatóságnál vagy rendőrségnél, illetőleg törvényszéknél, kerületi börtön- vagy fegyháznál alkalmazható, ki azon gyakorlati vizsgát sikerrel letette.*”²⁷

Ezen kitétel megvalósításában látták sokan a törvényszéki orvostan gyakorlati alkalmazásának javulását, amire leginkább vidéken volt szükség. A problémát a hazai egészségügy nem megfelelő szervezeti felépítése jelentette. Azt már többször említettem, hogy a körorvosi állások betöltését sokáig nem sikerült teljesíteni, de miért volt ez probléma a törvényszéki orvostan szempontjából? Azt nem kell külön kifejtennem, hogy általános egészségügyi szempontból az orvosi ellátás hiánya miért nem volt kedvező, így rátérhetünk a törvényszéki részre. Hazánk kora-

beli egészségügyi szervezetének felépítéséről az 1876:XIV. tc. rendelkezett. Sajnos a vidéki törvényszéki orvosi tevékenységre sok volt a panasz a törvény meghozatala előtt és után is. A 142. § minden várost és hatezer lakos feletti községet orvos tartására kötelezett. Az ebből kimaradó községeknek közegészségi körök alkotását írta elő, körülbelül 6–10 ezer főig, és ezeknek közös körorvos alkalmazását tette kötelezővé. A községi és a járásorvosok feladatai közé tartozott az orvostörvényszéki munkák elvégzése a bíróságok felhívására, valamint az orvosrendőri vagy törvényszéki esetekről a bíróság értesítése. Ezek az orvosok, akikről itt most szó van, akár a pesti, akár a kolozsvári egyetemen végeztek, a törvényszéki orvostanról csak egy féléven keresztül hallgattak előadást, törvényszéki boncolást alig láthattak, s annak elvégzésére már végképp nem nyílt alkalmuk. Tovább rontott a helyzeten az, hogy a későbbi praxisuk során egy évben alig pár ilyen esettel találkozhattak, és így e téren sem szerezhettek gyakorlatot.²⁸ Emellett már csak szörszálhasogatásnak tűnik annak a problémának a felvetése, hogy a törvény szerint az elhaltat nem boncolhatja az az orvos, aki életében kezelte. Ezekre a hiányosságokra hívta fel a figyelmet többek között egy névtelen cikkíró, aki leveleiben így foglalta össze az ide kapcsolódó problémákat: „Törvényszéki orvosaink valójában nincsenek; alkalmaznak törvényszékek gyakorló orvosokat, kiket székhelyükön épen előlálálnak s kik arra vállalkoznak; tisztí orvosainktól pedig szintén külön qualificatio nem kívánatik; gyakorló orvosi diploma minden közhivatalra is jogosít; a szakismeretnek becse nincs; előmenetel, buzdítás nem várható; határoz a véletlen, vagy más téren szerzett érdemek, vagy protectio és rokonság; szerencse, ha teljesen érdemtelen meg nem választatik vagy ki nem nevezetetik... Éljen a belügyminiszter és az igazságügyminiszter a törvényadta felhatalmazással, léptessék életbe a kitalálásba vett vizsgálatokat...”²⁹

A problémák megoldását általában a külön vizsga bevezetésében látták, de az állandó szakértők alkalmazásáról már megoszlott a vélemény. A szak-képzettség kérdésében, a speciális és kellő ismeretanyag kivizsgálásában, azaz a különvizsga letételében egyetértettek az üggyel foglalkozó orvosok. Emellett már 1865-ben felmerült a gyakorlati oktatás bevezetésének szükségessége és az állandó szakértők alkalmazásának kérdése. A törvényszéki orvostanban járatos orvosok általában úgy vélekedtek, hogy az állandó szakértők kijelölése jelentősen lendítene a bíróságok munkáján és a tudományág megítélésén. Az állandó szakértői rendszer kialakításának előfeltétele lett volna a külön vizsgáztatás, ami a kellő ismeretanyag elsajátítását biztosította volna. Ezek a szakértők az állam alkalmazásában, állami, rendszeres díjazásban részesülnének, ami megoldaná a törvényszéki tevékenységet végzők díjazásának problémáját is, amiről majd később számolok be.

A gyakorlatban lévő rendszerben sokszor előfordult, hogy a vizsgálóbíró kijelölt valakit, aki annak tudatában, hogy nem rendelkezik kellő ismerettel, felmentését kérte a szakértői tevékenység alól. Ez esetben értékes időt veszíthetett a bíróság, ami akadályozhatta az ügy megoldását és az igazság kiderítését. A másik eset, amikor a felkért orvos elvállalta az ügyet, és elvégezte az első boncolást. Az ilyen vélemények általában felülvéleményezésre szorultak, ami szintén jelentős idővesztést okozott, és persze rengeteg felesleges munkát adott a felülvéleményezési fórumnak. Földváry Elek tankönyve alapján a felülvéleményezések száma 1870-ben 11 volt, 1887-re azonban már elérte a kétszázat. Nemcsak a bíróságnak okoztak problémát ezek az esetek, hanem előfordulhatott az is, hogy egy rosszul elvégzett boncolás megsemmisítette az igazság kiderítése szempontjából elengedhetetlen bizonyítékokat. Ezek a problémák már az 1860-as években felmerültek, de úgy tűnik, nem találtak rá megoldást, mert Belky János 1895-ben megjelent tankönyvében kénytelen volt erre ismét felhívni a figyelmet. 1869-ben Balogh Kálmán, a magyarországi kórszövettani kutatók atyja azzal utasította el az állandó szakértő alkalmazását az egyes törvényszékeknél, hogy „...a hivatalos törvényszéki orvosok által a törvényszéki orvosi gyakorlat egyes alkalmazottak monopóliumává válnék, s az orvosi értelem és ismeretek értékesítésére a szabad versenytér az igazság és haladás nagy kárára ki volna zárva.”³⁰ A megoldást tehát nem mindenki látta feltétlenül az állandó szakértők alkalmazásában.

A gyakorlati képzés javítására tett javaslatok hangjai felerősödtek az 1880-as évek végén, s az 1890-es évek közepére megszülettek az ezt elősegítő rendelkezések. Ezekben az években zajlott az egyetemen az orvostudori szigorlati rend megújítása, valamint a tisztí orvosi és törvényszéki orvosi vizsga kötelezővé tétele. A szigorlati rend megváltoztatásáról 1888-ban az Országos Közegészségügyi Tanács bizottsága³¹ dolgozott ki javaslatot, amelyben előtérbe kerültek a gyakorlati képzések. Esetünkben a törvényszéki orvostan gyakorlati vizsgálatát vezették be heti öt órában, két félében át, mert erre bármely orvosszakértői működésnél szüksége van a gyakorló orvosnak. A tisztí orvosi és törvényszéki orvosi vizsgák ügyét 1892-ben vették elő, s a javaslatot már 1893-ban elfogadták. Ennek megfelelően a tisztí orvosi vizsgákra vonatkozó 80.099. számú belügyminiszteri rendelet³² 1893. november 1-jével lépett életbe, amely a törvényhatósági és rendőrségi orvosok közül a vizsga két éven belüli letételére kötelezte azokat, akik két éve még nem voltak a jelen állásukban. A rendelet szerint 1894. január 1-jétől csak olyan embert vehettek fel ezekre a helyekre, akik már teljesítették a tisztí orvosi vizsgát. A királyi törvényszékek mellett alkalmazandó törvényszéki orvosok, az országos fegyházaknál, kerületi börtönöknél és királyi ügyészségi, valamint a királyi já-

rásbírósági fogházaknál alkalmazandó orvosok számára ettől fogva kötelező törvényszéki orvosi vizsgákról 1894-ben rendelkezett az igazságügy-miniszter,³³ ami 1895 májusától lépett életbe. Ez azt jelentette, hogy korszakunkban a vidéki törvényszéki gyakorlatot ellátók általában nem rendelkeztek a megfelelő ismeretekkel.

Az 1894/16.379. számú igazságügy-miniszteri rendelet *A törvényszéki orvosi vizsgálatok rendszeresítése és szabályozása tárgyában*³⁴ foglalta magában, hogy ki jelentkezhett erre a vizsgára, s melyek voltak a vizsga tárgyai. A rendelet a már egyetemes orvostudori vagy orvos sebésztudori és szülész-meseteri oklevéllel rendelkezőket engedte vizsgázni. A törvényszéki orvosi vizsgákat évente kétszer, áprilisban és októberben teheték le Budapesten vagy minden áprilisban Kolozsváron. A vizsga tárgyai: törvényszéki orvostan, elmeorvostan, vegytan, illetve az anyagi magán- és büntetőjognak, valamint a polgári törvénykezési és a bűnvádi eljárási jognak azon részei, amelyek szükségesek voltak az állás kifogástalan betöltéséhez. A vizsga három – írásbeli, gyakorlati és szóbeli³⁵ – részből állt. Az írásbeli egy törvényszéki orvosi eset, valamint egy elmeorvostani eset elintézését foglalta magában az adott iratok és esetleg bűnjeltek alapján. A gyakorlati vizsga megkövetelte egy szabályszerű boncolásnak, egy elmebeteg vizsgálatának és egy vegyi vizsgálatnak az elvégzését, valamint egy esetleges további vizsgálatához a vizsgálati tárgy szabályszerű elcsomagolását. Mindhárom vizsgálat után jegyzőkönyvet és véleményt kell szerkeszteni. A szóbeli vizsgán a jogi ismereteket kérdezték a vizsgázókat.

Az érdekesség kedvéért lássuk, hogy milyen eredménnyel zárult az első tisztí orvosi vizsgák egyike. Az 1894 tavaszi vizsga³⁶ alkalmával 112-en vizsgáztak, közülük 25-nek kötelező volt, 87-en önként jelentkeztek. Az összes jelentkező közül 23-an visszaléptek, 89-en levizsgáztak, amelyből 21 fő ismétlésre kényszerült, 65 fő „egyszerűen”, 3 kitűnően vizsgázott.³⁷ A törvényszéki orvosi vizsgákat 1895 októberében összesen 8-an, 1896 áprilisában 10-en tették le.³⁸ Igaz, hogy elég sokára született meg ez a rendelet, de, mint látjuk, kiterjedt a tudományág minden területére. Összefogta mindazt az ismeretanyagot, amelyre a törvényszéki orvosszakértőnek szüksége volt munkájának körülmények elvégzéséhez. A következő években az *Orvosi Hetilap* folyamatosan közölte az igazságügyi miniszter által a különböző törvényszékekhez kinevezett orvosok nevét, akik most már bizonyosan magasabb szinten művelték hivatalukat.

A felülvéleményezés. A vidéki orvosok tehát általában nem végeztek kielégítő munkát. Ez újabb gondokat idézett elő, például a felülvéleményezés problémáját. Felülvéleményezést akkor rendelhetett el a bíróság, ha a kirendelt két szakértő véleménye elmentmondott egymásnak, vagy valamilyen kérdést tisztázni szeretett volna. Gyakorivá tette a felülvizs-

gátat kérését például az, hogy a bírói felszólítás későn érkezett meg a szakértőhöz, miközben a holttest ki volt téve az időjárás viszontagságainak. Emellett vidéken problémát jelentett a boncolásra alkalmas helyiség hiánya is. A korszak elején nem volt könnyű segédet sem találni a boncoláshoz, s ha találtak is, nem biztos, hogy az helyesen jegyzetelte le az orvos észrevételeit. Fontos kérdés volt a bonceszközök beszerzése, amiről az 1874-es rendelet úgy rendelkezett, hogy a boncoló orvosnak kell róla gondoskodnia. Ezek az eszközök gyakran hiányosak vagy rossz állapotban voltak, az orvosoknak pedig nemigen volt pénzük arra, hogy újat vegyenek. Ebben a kérdésben az *Orvosi Hetilapba* beérkező levelek írói szerint az egyetlen megoldás az lett volna, ha a járásoknál és a törvényhatóságoknál az állam gondoskodik a megfelelő felszereltségről.

A kiegyezés előtt a felülvéleményezést a vármegyei főorvos és az egyetemi tanárok végezték. Az 1872. évi rendelet szerint a felülvizsgálatot teljesítő kerületi orvosok a munkájukért nem tarthattak igényt sem külön díjazásra, sem az utazási költségek megtérítésére. A következő idevonatkozó rendelet³⁹ úgy intézkedett, hogy a felülvizsgálatot a budapesti vagy a kolozsvári királyi tudományegyetem orvosi kara vagy pedig a királyi Közegészségügyi Tanács illetékes lefolytatni. Sebész által végzett vizsgálat felülvéleményezését a törvényszéki orvos kötelessége elvégezni, ugyanannyi fizetségért, amennyit egy általános boncolásért kapna.

Az Országos Közegészségügyi Tanács működésének megindulása óta⁴⁰ problémát jelentett a túl sok felülvéleményezési kérelem teljesítése. Például 1884-ben 146 bűnügyben, 1887-ben már 211 esetben kérték a királyi törvényszékek és járásbíróságok a felülvéleményezést a tanácstól. A más területeken is fontos feladatokat ellátó Országos Közegészségügyi Tanács tehermentesítésére az 1890:11. törvény-cikk 1890. augusztus 15-étől az igazságügyi kormányzat és a törvénykezés körében felmerült ügyek felülvéleményezését az igazságügyi orvosi tanács hatáskörébe utalta. Az igazságügyi orvosi tanács első elnöke dr. Kovács József lett, tagjai között találjuk Ajtay K. Sándor, Plósz Pál, Moravcsik Emil és Müller Kálmán⁴¹ doktorokat. Jelen törvény rendelkezése szerint a királyi járásbíróságoktól a megkeresést csak a bíróság vezetője eszközölhette, ő is csak az ügyésznek meghallgatása után. A királyi törvényszékeken az egyes ügyekben eljáró bíró saját hatáskörében nem kérhetett szakvéleményt, hanem az összes irat csatolásával és minden körülmény vázolásával egyetemben előterjesztést kellett tennie a királyi törvényszékhez. A törvény kiemelte, hogy csak akkor kérjenek felülvizsgálatot, ha eltérő vélemények állnak egymással szemben, ha a vélemény alaposságához kétség fér, vagy ha az ügy igazán fontos. Ha az első vizsgálatot nem törvényszéki orvos végezte, akkor az ügyet felülvizsgálatra elsősorban az illetékes törvényszéki orvoshoz kellett bocsátani. Ér-

dekességeként említhető, hogy 1890-ben Genersich Antal azt javasolta, hogy a törvényszéki vizsgálatnál alkalmazzanak űrlapokat, amelyek tartalmaznának minden fontos és megvizsgálandó kérdést; ezzel kiküszöbölnek az első boncolások felületességét.

Ezekre a problémákra számos példát találhatunk az *Orvosi Hetilap* hasábjain. A századfordulóra az orvosi vizsgálat – miként Lengyel Endre, Sárospatak főorvosa írta – „pirulást okozó”. Ezekből választottam ki egyet, amely jól dokumentált, s így a felülvéleményezések lépcsőit be tudom mutatni. A cikket⁴² Balassa János írta, aki a második felülvéleményezést végezte. Vizsgálódásának célja volt választ adni arra a kérdésre, hogy az elhunyt halálát erőszakos megfojtás vagy heveny toroklob⁴³ okozta. Az eset 1867-ben történt, amikor G. J., akinek látszólag semmi baja nem volt, hirtelen rosszul lett és meghalt. Az eset körülményeiről a cikk annyit közöl, hogy az elhalt nem volt jóban a nevével, aki egy ideje szeretőt tartott. A nej szeretőjének arcán és kezén a férj elhalálozása után sebeket találtak. Az esetet a halott nővére jelentette a községi elöljárónál, akinek gyanús volt a nej kedvese. Az elöljáró értesítette a kerületi szolgabíró, aki elrendelte a gyanús egyén őrizetbe vételét és a holttest exhumálását. Ezenkívül még egy információ állt az igazságszolgáltatás rendelkezésére: a halottkém megjegyzése, amely szerint a halottöltötető a halott nyakravalóját olyan szorosnak találta, hogy alig bírta róla legombolni.

A holttestet hét napra exhumálták, s az első boncolást a járásorvos végezte el, aki megállapította, hogy a rothadás olyan fokú, hogy a test külsején erőszak nyomait nem lehet felfedezni. A holttest légsőve körül talált vérömlenyt szerinte „sebes lefolyású gégelob” eredményezte, bár elismerte, hogy azt erőszakos fojtogatás is okozhatta. Mivel nem talált egyéb külsérelmi nyomot, az első megoldást választotta. A járásorvos megvizsgálta a gyanúsítottat is. Jelentése szerint B. P. (27 éves) „magas termetű, sugár, nemigen erős testalkatú” ember, akinek arcsérülései nem származhatnak emberi körömtől, mert nem folytatódagyasak(!). Erről a sérülésről B. P. azt vallotta, hogy elesett, és a földön lévő kosár sértette fel az arcát. A járásorvos a gyanúsított kezein nem talált sérüléseket.

A járásorvos véleményét a megyei főorvos vizsgálta felül, s az ő meglátásai szerint például a gyanúsított (B. P.) erős testalkatú egyén, akinek bal kezén hegedések találhatók. Ezeket valamilyen éles eszköz vagy körmök általi sértés okozhatta. A főorvos szerint a járásorvos a gyanúsított vizsgálatakor „felületese, alaptalan, az igazsággal s önnön magával ellenkező” tényeket állapított meg. A főorvos nem látta bizonyítottnak egy ilyen heves toroklob jelenlétét, ami egy teljesen egészséges embert pár óra alatt elvitt volna. Ezzel szemben, mint a boncjegyzőkönyvben benne foglaltatott, az a tény, hogy a nyelvet a fogak között találta és a légső is véralvadékos volt,

kellően alátámasztja az erőszakos halál esetét. A halál szerinte úgy következett be, hogy az áldozatot fojtogatták, közben a gyilkos a mellkasára térdelt, amit az ott talált vérömlenyek bizonyítanak. A már vádlottként szereplő B. P. sérülései pedig az önvédelem nyomai.

Ezek után, mivel a két vélemény eltérést mutatott, mégpedig jelentőset, felülvéleményezésre az egyetemi orvosi karához küldték el az ügyet, amely Balassa János egyetemi tanárhoz került. Balassa véleménye szerint a megfojtás általi halál bizonyítására vagy kizárására teendő vizsgálatok a boncjegyzőkönyvben nem találhatóak, de a többi jel elegendő arra, hogy végkövetkeztetésként az erőszakos halál mellett döntsön. Tehát a G. J.-t megfojtó tettes B. P. volt.

Ebben az esetben nagyon feltűnő a járásorvos eltérő véleménye, hiszen pont az ellenkezőjét állította, mint a megyei főorvos és az egyetemi tanár. Maga az a tény is árulkodik az orvosról, hogy nem tartja gyanúsnak, ha egy este még egészséges fiatal embert másnap reggel holtan találunk. Megítélésem szerint ez a dolog nem is orvosi kérdés, hanem inkább józan ész és kombináció kérdése. Hogy miért zárta ki az erőszakos halál lehetőségét a járásorvos, arra nincs pontos válaszuk. Oka lehet a tapasztalatlanság, de akár az is megtörténhetett, hogy kerülni akarta a sok idővel és kevés pénzzel járó szakértői közreműködés elvégzését.

A törvényszéki orvosszakértők munkájának díjai. A nem megfelelő gyakorlati képzés mellett több, a problémával foglalkozó írás említi a szakértők díjazásának kérdését. Ezzel kapcsolatban általános vélemény a korszakban, hogy a törvényszéki eljárást végző orvosok nincsenek megfizetve. Mindkét probléma 1890-ben éppúgy megjelent, mint 1869-ben, azt mutatva, hogy hiába fejlődött az elméleti tudományág, Magyarországon nem tudott általános gyakorlati és szervezeti fejlődést is produkálni. A díjazás alacsony volta több problémát is okozott. Ha valaki járás- vagy községorvosként tevékenykedett, akkor amellet jelentős magánpraxist kellett vinnie, és így a szakértői munka csak mellékesként funkcionált számára. Olyan mellékesként, amely ráadásul függött a bírótól, aki ennek az összegét esetről-esetre állapította meg. Ezenkívül így nagyobb esélye volt annak, hogy ellentétbe kerülnek a törvényszéki orvosi eljárás egyik alaptételével, azaz olyan embert boncolt, akit ő kezelt. Olyan munkát jelentett, ami sok időt foglal le, és veszélyeséget okoz, méghozzá úgy, hogy meg sem fizették érte rendesen. A községi orvosok évi állandó fizetést kaptak, amit kiegészített a kiszállási díj, esetleg a fuvar költség és a szabad lakás. Korszakunk elején a községi orvos évi fizetése átlagban 300 forint volt, ami igen lassan kúszott felfelé. A 1870-es évek második felében is még leginkább a 300–400 forintos évi fizetés volt a jellemző. De előfordult az is, hogy az *Orvosi Hetilap* hirdeteiben egymás alatt találkozzunk két állásajánlattal, amelyek közül az egyik 1000 forint jövedelmet ígért,

a másik pedig 400 forintot, amihez még hozzájárult a halottvizsgálati díj (30 korona) és a látogatásonkénti 20 korona. Az 1880-as évek elején olyan levelek érkeztek, amelyek írói szerint a községi orvosi fizetésnek meg kellene szabni a minimumát, mégpedig nagyjából 600 forint körül. Annak ellenére, hogy erről nem született törvény vagy rendelet, a korszak végére túlsúlyba kerültek a 600 forint feletti jövedelemmel járó körorvosi állások.⁴⁴ Amikor Ambró János a nagyobb szakértői gyakorlat elérhetőségéről írt⁴⁵, azaz amikor felvetette: mi lenne, ha a törvény engedné, hogy a vádló és a védelem is – a szakmai versenyhelyzet és a tudományos fejlődés fenntartása érdekében – szabadon válasszon szakértőt, akkor rögtön hozzáfűzte azt is, hogy ehhez megfelelő fizetés biztosítására is szükség lenne.

A szakértők díjazásáról az 1872. évi 20289. számú igazságügy-miniszteri rendelet úgy rendelkezett, hogy először is megkülönböztetett állandó alkalmazásban levő és „rendszeres államszolgálatban” nem álló szakértőket. Az utóbbiak közül az orvostudorok, vegyészek és mérnökök napidíja 4 forint. A 6. § szerint az elsőnek említetteknek a szolgálati szabályzat alapján hivatali kötelességük a szaktudományukra vonatkozó tárgyakban vizsgálatot folytatni, és ezért külön díjra nem tarthatnak igényt. Néhány példát érdemes megnézni, hogy a nem rendszeres alkalmazásban levőknek milyen díjakat állapított meg a 17. §: boncolásért 10 forint; orvosi vélemény adásáért 5 ft; rothadt hulla boncolásáért a meghatározott illetményen felül 5 ft; mérgezésnél a vegytani vizsgálatért, az arra fordított kémszerek megtérítésén felül 10 ft. A paragrafus utolsó bekezdése a következő: „*Ha ezen működések seborvos által teljesítettek, az itt kitett illetéknek csak a felét, s a bába annak egy harmadrészét kapja.*” A két évvel későbbi, 1874. évi 7626. számú igazságügy-miniszteri rendelet is foglalkozott a díjazással, és néhány pontban változtatott az előző rendeletben foglaltakon. Ebben szerepelt olyan kitétel is, hogy ha a szakértő a lakhelyén végzi a munkáját, nem jár neki napidíj, s fuvarilletmény

is csak akkor, ha lakásától egy nyolcad mérföldnél messzebbre kell mennie. A napidíjon és a fuvarilletményen kívül megállapított „működési díjak” (9. §) némelyike eltért az 1872. évitől, például:

„2. boncolásért s a vizsgálatot vezető orvossal együttes véleményért, orvostudornak 5 forint,

3. boncvizsgálat vezetéséért, ellenőrzéséért, lelet és véleményadásért 5-7 forintig,

4. boncoló orvosnak lényegesen eltérő különvéleményért 3 forint,

5. Ha a vizsgálat rothadt hullán fogatosítottatik: a meghatározott illetményen felül 3 forint”⁴⁶

A két rendelet díjszabási különbözőségének oka az, hogy közben megváltozott a kirendelt szakértők számára vonatkozó rendelkezés. Az első díjszabás idején érvényben levő Szabályzat 55. §-a úgy fogalmaz, hogy a tárgy fontosságától függően szükséges egy vagy több szakértő, ezért a díjak általában egy szakértőre vonatkoznak, aki az összes feladatot elvégzi. Az 1874. évi rendeletben életbe lépett az a kitétel, hogy a bíróságok két szakértőt kötelesek alkalmazni, akik közül az egyik törvényszéki orvos (vagy helyette alkalmazott más orvos), míg mellette a második szakértőnek lehetőleg sebésznek kell lennie. Így a második variáció leginkább erre az orvosra vonatkozik. Földváry Elek tankönyvéből az derül ki, hogy ezek az összegek nem változtak 1874 óta. Földváry áttekintette a törvényszéki orvosszakértőkre vonatkozó törvényeket és rendeleteket, de a díjak esetében nem szólt az 1874-es rendelet megváltozásáról vagy módosításáról. Azt a megállapítást, hogy a szakértők díjazása nem volt megfelelő, több belügyminiszteri rendelet bizonyítja, amelyek arról szólnak, hogy egyes helyeken a járási orvosok nem hajlandóak ennyi pénzért elvégezni ezeket a vizsgálatokat.

A törvényszéki feladatok ellátása közben felmerült problémákat végignézve láthatjuk, hogy a korszak elején még egy kiforratlan, nem önálló szervezeti rendszer állt előttünk, amelyet fokozatosan alakított a tudományos fejlődés és a polgári állam.

Jegyzetek

¹ Buda, Kassa, Sopron, Nagyvárad, Pozsony

² *Gyógyászat*, 1868, 17., 314. p.

³ Chyzer Kornél: *Az egészségügyre vonatkozó törvények, rendeletek gyűjteménye. I.* (Budapest, 1894, 379–398. p.; a továbbiakban: Chyzer, 1894)

⁴ Földváry Elek: *Törvényszéki szakértői eljárás* (Budapest, 1891. 19. p.; a továbbiakban: Földváry, 1891)

⁵ Idézi Földváry, 1891, 37. p.

⁶ Szabályzat 65. §, Utasítás 12. §, Földváry, 1891, 37. p.

⁷ Szabályzat 56. §

⁸ Chyzer, 1894, I., 34. p.

⁹ Chyzer, 1894, I., 31. p.

¹⁰ Chyzer, 1894, I., 31. p.

¹¹ Chyzer, 1894, I., 102–114. p. A halottkémlés részletes szabályozása, a megfelelő mintanyomtatványokkal együtt

¹² Belky János: *Törvényszéki orvostan* (Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1895)

¹³ Czákó Kálmán: *Boncolati eljárás törvényszéki és kórtani*

esetekben jegyzőkönyvi példakkal (Budapest, Athenaeum, 1874; a könyv Genersich Antal professzor ösztönzésére született)

¹⁴ Felletár Emil–Jáhn Ferenc: *A törvényszéki chemia elemei* (Budapest, 1897; a továbbiakban Felletár–Jáhn, 1897)

¹⁵ 1897. évi 65.861.sz. belügyminiszteri körrendelet és 1897. évi 32.563. sz. igazságügyi miniszteri rendelet. Lásd: Chyzer: *Az egészségügyre vonatkozó törvények, rendeletek gyűjteménye. II.* (Budapest, 1897, 334., 291. p.)

¹⁶ Felletár Emil nagyon sokat tett a toxikológiai vizsgálatok magyarországi elterjedéséért. Közreműködött az első magyar nyelvű kémiai gyógyszerészeti szaklap, a *Vegyészet és Gyógyászat* megindításában (1867–1868). Felfedezte a már említett hullaalakoidot az 1868-as Dobosi-ügyben. 1871-ben névleg végre elérte célját azzal, hogy kinevezték „országos művegyésszé”, ám a Pesten felállítandó „vegyészi műteremhez” nem kapott helyiséget és támogatást. Végül az egyetem Múzeum körüli épületének alagsorában kapott egy helyiséget,

- ahol 1883-ig dolgozott, amikor is Európában elsőként megalakult az önálló *Országos Művelődési Intézet*.
- ¹⁷ Haranghy László egyetemi tanár szóbeli közlése 1973-ból, aki talált a vizsgálat elvégzését igazoló okiratokat. Vö.: Sándor Iván: *A vizsgálat iratai* (Budapest, 1983, 125. p.)
- ¹⁸ Felletár-Jáhn, 1897, 227. p.
- ¹⁹ Felletár-Jáhn, 1897, 231. p.
- ²⁰ Belky János végezte az 1881 és 1883 között előforduló összes rendőri boncolást.
- ²¹ Ajtay K. Sándor: *Az államorvostan tanítása és tanulása* (Orvosi Hetilap [a továbbiakban: OH], Közegészségügy és törvényszéki orvostan, 1878, I., 8. p.; a továbbiakban: Ajtay, 1878)
- ²² Ajtay, 1878, 11. p.
- ²³ Belky: *A törvényszéki orvostan tanításáról* (OH, 1878, 34., 720. p.)
- ²⁴ Belky az OH 1876. évi 4–5. számában közölte az 1875-ben a fővárosban végrehajtott törvényszéki boncolások statisztikáját. 36 törvényszéki boncolás (27 férfi, 9 nő) okai: 2 mérgezés; 3 vágott sebzés; 6 könnyű sérülés (halál); 8 szúrási sebzés; 3 leforrázás; 3 fulladás; 1 gázolás; 1 lezuhanás; 2 tompa eszközzel történt sérülés; 1 műhiba; 1 takonykóri fertőzés, 5 újszülött vagy 5 éven aluli. Ebből a 36 esetből 15 volt szándékos, idegen kéz közreműködése által végrehajtott, amelyekben mindegyik áldozat férfi volt.
- ²⁵ Belky, OH, 1876.
- ²⁶ Az intézetet a budapesti VI. kerületi Mária utcába tervezték.
- ²⁷ Chyzer, 1894, I., 265–266. p.
- ²⁸ 1870-ben Török János, Gömör és Hontmegye putnoki járásának rendes és tiszteletbeli főorvosa az OH 11. és 12. számában közölt cikkében beszámolt addig elvégzett törvényszéki

- boncolásairól. Eszerint 1856 és 1870 között, azaz 14 év alatt végzett „ötvenet meghaladó” boncolást!
- ²⁹ OH, 1887, I., 17–18. p.
- ³⁰ OH, 1869, 42. szám
- ³¹ Érdemes felsorolni a bizottság tagjainak impozáns névsorát: Markosovszky Lajos, Csáthy Lajos, Fodor József, Than Károly, Scheuthauer Gusztáv, Ajtay Sándor
- ³² Chyzer, 1894, I., 828–831. p.
- ³³ 1894/16. 379. számú igazságügyi miniszteri rendelet
- ³⁴ Magyar Rendeletek Tára, 1894, 474. p.
- ³⁵ A vizsga díjai: írásbeli: 15 forint; gyakorlati és szóbeli: 25-25 forint
- ³⁶ Áprilistól júniusig zajlott
- ³⁷ OH 1894/21. szám, a Vegyesek rovatból
- ³⁸ OH 1895/46. szám és 1896/20. szám, a Heti szemle rovatból
- ³⁹ 1874/2490. számú belügyminiszteri rendelet
- ⁴⁰ Az Országos Közegészségügyi Tanács felállításáról az 1876:14. tc. 169. §-a rendelkezett
- ⁴¹ Plósz Pál egyetemi nyilvános rendes tanár, Moravcsik Emil, a törvényszéki elnökötan megalkotója, Müller Kálmán, a Rókus-kórház igazgatója
- ⁴² OH, Közegészségügy és Törvényszéki Orvostan, 1867. 2. szám
- ⁴³ toroklob: torokgyulladás
- ⁴⁴ 1893-ben még mindig mintegy 50 olyan orvosi kört találunk, ahol az orvosi évi fizetés 300 forint alatt van. Számszerűen a legtöbb alkalmazott körorvos 600-700 forintot keres és mintegy százán keresnek 800 forint felett. Az adatokat egy belügyminiszteri jelentésből közölte az OH 1893/16.szám (195.p.)
- ⁴⁵ OH 1869/42. szám, 707.p.
- ⁴⁶ Chyzer, 1894. I., 33–34. p.

Genezis

Hosszú évszázadokkal az önálló kereskedelmi jogot nélkülöző Római Birodalom bukása után, a „sötétlő” középkorban a *lex mercatoria* – vagy *ius mercatorum* (a kifejezéseket először a kommentátorok használták) – az egyetemes jogtörténet színpadára lépett. A mai üzleti élet terebélyes jogi szabályozásának első hajtásai ugyanis a 12. században bújtok ki Itália termékeny földjéből. A dús antikhoz képest nyomorúságos középkori kereskedelmi-társadalmi élet a nagy gazdasági expanzióval, a 11. század közepétől kezdett magához térni. A nagykereskedelem elterjedése egyrészt az Appennini-félszigeten és a Földközi-tenger medencéjében, másrészt a kontinentális Európa északi részén valóságos kereskedelmi forradalomban csapódott le. Az így újjászülető üzletnek, illetve szereplőinek, a kereskedőknek egyik első igénye volt a társadalommal szemben, hogy hatékony – ezért jogi – garanciákat biztosítson tevékenységükhöz. A bimbózó kereskedelmi jog a rendelkezésére álló jogi materiálból táplálkozott: a kereskedők – a kánonjog üdvözíteni szándékozó, hosszú távon hasznos korlátai között – a római jog fellelhető anyagából hasították ki és formázták meg a szükségleteiket kielégítő jogi megoldások vázát. A jogtörténet ezen első újrahasznosításában előbb a talján, majd a francia közjegyzők jeleskedtek.

Metzinger Péter

Adalékok a kereskedelmi jog középkori történetéhez

Az új jogág absztrakt jellemzői

A kialakuló kereskedelmi jog egyrészt kivételjog, mert nem az egész társadalomra vonatkozik, hanem csak a gazdasági forgalomra és a kereskedők újonnan szerveződő osztályára. Másrészt a *lex mercatoria* a kereskedők által – a közhatalom befolyása és a politika közvetítése nélkül – alkotott független szokásjog. Harmadrészt a kereskedelmi jog funkciója gazdasági szempontból merőben új, már nem a megszerzett vagyon biztosítása és a stabilitás, hanem a dinamika, a vagyon gyarapítása, a – kapitalista szellemű – felhalmozás a cél; e célhoz a jogi eszköz a típusában és tartalmában szabad, rugalmas, a tulajdonjogtól elváló szerződés. Végül pedig – egészen a nemzeti partikularizmust elhozó, a 17–18. században kezdődő, témánkon már kívül eső kodifikációkig – egyetemes jog, hiszen a *lex mercatoria* politikai tö-

rések nélkül hatályosult Európában, Velencétől Brémáig. Az egységességnek még a tételes jog szintjén is egyértelmű bizonyítékai vannak, például Marseille 1253. évi statútuma nagyrészt recipiálta Pisa kereskedelmi statútumát. Az egyetemesség középkori jelensége ma ismét aktuális; a 20. század utolsó negyedétől kibontakozó informatikai forradalommal és globalizációval egyidejűleg terjedő új *lex mercatoria* (a kifejezést Goldman és David kezdte elterjeszteni) az üzleti életet újfent egységesen szabályozza, immár globálisan.

Az új, határait lassacskán kijelölő jogág – mivel a kereskedők jogbiztonság iránti igénye hívta életre – jellemzően eljárásjogi megoldásokkal tört előre a *ius commune*-vel szemben. A jogvitákat a kereskedők – az egyik első és legáltalánosabb privilégiumuk alapján – maguk bírálhatták el, a városállami igazságszolgáltatásnak nem volt hatásköre kereskedelmi ügyekben, az eljárás gyors, a bizonyítás eskü alatt tett tanúvallomások és okiratok alapján történt, objektíve és méltányosan (*more mercationes*). Kereskedelmi jogvitának minősült a kalmár és a civil közötti vita is, amelyet eleinte az a fikció igazolt, hogy a civil a kereskedővel való szerződés által maga is kereskedővé vált, majd – a kereskedők osztályának politikai megerősödésével – ezt felváltotta a *privilegium mercaturaera* való hivatkozás. Ha pedig valaki nem fogadta volna el a kereskedelmi különbírósg hatáskörét, az a jövőben maga nem fordulhatott ezen fórumhoz.

Mivel a kereskedelmi jog mint partikuláris jog párhuzamosan érvényesült az univerzalizmusra törő kánonjog és a *ius commune* mellett, viszonyukat rendezni kellett, vagy legalábbis feloldani jelentkező konfliktusaikat. E tekintetben egyes olasz városál-

Kereskedők a 14. sz.-ban
(miniatura a Brüsszeli Könyvtár egyik kódexéből)

A Palazzo della Mercanzia Bolognában, a Kereskedők terén
(metszet, 1772)

A Palazzo della Mercanzia Bolognában (mai állapotában)

lamokban kifejezett kollíziós jogi szabályozás született, például Rómában kereskedelmi ügyekben egyértelműen kizárták a kánonjog és a római jog alkalmazását, míg Bologna 1509. évi statútuma a jogforrásokat a kereskedelmi jogvitákban az alábbi hierarchikus sorrendbe állította: kereskedelmi statútum, városi jog, római jog és végül kánonjog.

A kereskedők osztálya

A középkori üzletemberek (kalmárok, pénzváltók és kézművesek) nem sokat késlekedtek önmaguk megszervezésével és menedzselésével, azaz érdekvédő szervezetek létrehozásával és privilégiumok szerzésével. A szakmák szerint alapított céhek – lévén még a feudalizmus szellemének gyermekei – a szabad verseny intézményes ellenségei (mai szemmel nézve lényegében kőkemény kartellek), ugyanakkor igen hatékony egyesületek, a mester irányítása alatt önkormányzattal rendelkeztek, saját működésük szabályait maguk írta statútumba foglalták. A céhstatútumok, mint fontos jogi dokumentumok privát kodifikációk tárgyát képezték, például Étienne Boileau, a párizsi kereskedők IX. Lajos által kinevezett előjárója 1268-ban *Livre des métiers* címmel összeírta a városi céhek statútumait.

A kereskedők közössége, az *universitas mercatorum*, persze nem egységes, voltak erősebb és gyengébb céhek. Az előbbieket a nagykereskedők és a bankárok vezették, akik az itáliai városállamokban szereztek roppant erős pozíciókat; a firenzei és a bo-

lognai *Mercanzia* saját maga szabályozásán túl jóváhagyta az egyes céhek alapszabályait is, ugyanakkor politikailag is számottevő befolyást gyakorolt a város vezetésére, továbbá teljes joghatósággal bírt kereskedelmi ügyekben. A *Mercanzia* által elért né-

mely gazdaságpolitikai eredmény már-már hihetetlen modernségről árulkodik, például Bolognában 1230-ban városi döntést hoztak a textilmanufaktúrák fejlesztésére: a városba települő takácsok vissza nem térítendő támogatást, kedvező kölcsönt és 15 éves adómentességet kaptak, vagyis a kereskedők osztálya elérte a kapitalista fejlődés költségeinek társadalmasítását. Itália városállamaiban a *Mercanzia* – mint a hatékony és valóban alulról szervezett érdekvédő kereskedelmi kamara szerencsés előképe – a kereskedelmi jog megkérdőjelezhetetlen és kizárólagos forrása volt.

Az olasz *Mercanzia*nál magasabb szintű kereskedői szerveződés volt a jól ismert *Hanza Szövetség*, mert ennek keretében már nem

csak az egy-egy városhoz tartozó üzletemberek, hanem maguk a kereskedők irányította városok szövetkeztek. A Szövetség – amely mai szemmel egy jól szervezett, nemzetközi kartell volt – az észak-európai, elsősorban a Balti-tengeri kereskedelem kiaknázására jött létre, formálisan Lübeck városának vezetésével. A Szövetség a 13. század végére igen megerősödött, fénykorában több mint kétszáz város volt a tagja, monopolizálva az

Oroszországgal való északi kereskedelmet; hanyatlása a novgorodi Hanza-állomás 1494. évi bezárásával kezdődött. Az arányok végett érdemes felidézni, hogy a genovai kikötő 1293. évi forgalmának értéke háromszorosa volt a francia uralkodó éves bevételeinek, négyszerese az éves angol exportnak, és tízszerese Lübeck 1368. évi forgalmának.

A kereskedőket Itáliában a céhek – mint egyfajta cégbíróságok – tartották nyilván, kivételekkel. A *mercator* jelölte a bejegyzett kereskedőt, míg a *negociator* a szabadúszó kalmár megnevezésére szolgált; a különbségtételt a városi hatalom is elismerte, például Brescia 1313. vagy Milánó 1396. évi statútuma.

A kereskedelmi társaság

Mint minden valamirevaló üzleti jogi intézmény, a társaság is konkrét gazdasági szükségből bontakozott ki. Az egyre komplexebb, hosszabb távú ügyle-

tek lebonyolításához szükséges tudást, kapacitást és tőkét először is össze kellett gyűjteni, és azt megfelelő menedzsment segítségével meg kellett forgatni: egyesülni, társulni kellett. Ez előbb csak személyek szövetkezését, majd a későbbi fejlődés következtében már tőkeösszevonást is kívánt.

A Collegio della Mercanzia Perugiában (épült 1390-ben)

Lübeck (metszet, 15. század)

menedzser eljárt, és lebonyolította a szerződés szerinti ügyletet vagy ügyleteket. Általában a *tractator* csak saját munkáját adta a társaságba, tehát a tőke 100%-a a *commendator*tól származott. A profiton, ha volt, a felek 3/4–1/4 arányban osztottak a *commendator* ja-

vára, azzal, hogy a veszteséget teljes egészében a *commendator* viselte, függetlenül attól, hogy annak mi volt az oka. A *tractator* még akkor sem felelt társa felé, ha az ő rossz üzleti döntése miatt maradt el a haszon. A

commenda mint szerződéses ügylet a megbízással és a kölcsönrel mutat rokonságot, Velencében például a *commendator*t *creditor*nak (hitelezőnek), míg a *tractator*t *debitor*nak (adósnak) nevezték. Ha az ügyletben több *commendator* vett részt, ők a *tractator*tal külön-külön szerződtek, de egymás közötti jogviszonyaikat is szabályozhatták, ún. *societas per viam accomandite* társaságot hozva létre. Az sem volt kizárva, hogy a *tractator* maga is tőkét fektessen a társaságba, jellemzően az összes vagyoni hozzájárulás 1/3-át, cserébe a profit fele ütötte a markát. Több statútum tiltotta, hogy a *tractator* egyszerre több *commendator*tól vegyen fel megbízást, vagyis hogy egyszerre több társaságnak legyen a tagja. A *commenda* még inkább kötelem, mint társaság.

A *compagnia* a mai közkereseti társaság egyenes előképe, Firenze 1393. évi kereskedői szabályrendelete, a *Statutum mercatorum* is említi. A *compagnia* több kereskedő szerződése, akiknek mindegyike jo-

Személyegyesítés

Igen korán, már a 11. században megjelent a mai személyegyesítő társaságok két archetípusa, a *commenda* és a *compagnia*, melyeket jellemzően rövid időre, legfeljebb három évre hoztak létre.

A *commenda* alapképlete szerint két személy szerződése volt; a *commendator* bizonyos összeget bízott a *tractator*ra, aki aztán mint

gosult volt az üzletvezetésre (amint az 1321. évi piacenzai *Statuta mercatorum* is rögzítette), és bármelyikük által a cég nevében megkötött bármely ügylet a tagok egyetemleges és korlátlan felelősségét vonta maga után, továbbá bármely tag csődjé a többi tag csődjét is jelentette. A korlátlan felelősség elősegítette az üzletkötést, hiszen így a társasági tag kereskedő által megkötött üzletért a többi tag is helytállt, vagyis a partnerek számára nagyobb biztonságot jelentett *compagnia*val szerződni. Az üzlet persze fejlődött, aminek már a „világosodó” középkorban is az volt a mozgatórugója, hogy a több pénz, vagyis a tőke, még több pénzt fial. Ezért a *compagnia* eleinte hasznos korlátlan felelőssége később gondot okozott, amikor a kereskedelem már jóval nagyobb tőkét igényelt, és óriási kockázattal járt, amihez olyan partnerekkel – azaz befektetőkkel – kellett szerződni, akik között nem volt meg az a személyes bizalmi viszony (*intuiti personae*), ami az egymásért való korlátlan felelősséghez elengedhetetlen. Firenzében e probléma megoldására született meg – mint a modernkor legjelentősebb találmánya, annak egyik szellemi nyitánya – a korlátozott felelősség elve, és annak első intézményesítése, az *accomandita*, vagyis a betéti társaság, amit az 1408. évi statútum már szabályozott. A befektető kültag felelőssége itt már korlátozott, pusztán vagyoni betétjét kockáztatta, ellenben az üzletvezetés a továbbra is korlátlanul felelős beltág részére volt fenntartva. Az *accomandita*t a korlátozott felelősség miatt – modern megoldással élve – a *Mercanzia* regisztrálta, és az alapító okiratot egyidejűleg nyilvánosságra hozta.

A fenti társaságok kialakulásának volt egy másik, (jog)politikai oka is. Az egyház – formálisan egészen az 1983. évi kánonjogi kódexig – tiltotta a kamatra nyújtott kölcsönt, mert azt uzsorának tartotta. Ennek teológiai okát Luther Márton sommázza a legvilágosabban: a kölcsönt kamatra nyújtó ember a pusztá időmúlással kíván gyarapodni, vagyis uralni akarja az időt, holott az idő egyedül Istené. A kezdetben csak a keresztényeket reguláló kamattiltalmat Nagy Károly 789-ben terjesztette ki a laikusokra, így az arabokra és a zsidókra is, V. Kelemen pápa pedig a 14. században már azt is eretneknek rendelte nyilvánítani és az inkvizíciónak átadni, aki maga ugyan nem nyújtott kamatos kölcsönt, de azt különbözõ – adott esetben jogi – megoldásokkal elősegítette. A kamattiltalom kikerülésének egyik – de persze nem az egyetlen – jogi technikája volt a társaság, az egyház ugyanis a társaságot nem tiltotta, amit III. Ince pápa külön is megerősített. Jól látható tehát, hogy már akkor is – csakúgy, mint manapság – a közhatalom inkább szereplője, és nem autonóm szabályozója volt a gazdaságnak. A szabályozás ugyanis nem egy statikus közegre vonatkozik, az üzleti élet azonnal reagál rá, ezért a gazdasági fejlődés nem a pusztá jogalkotás kijelölte mederben, hanem a jogalkotás és az üzleti élet leleményének eredője mentén halad. Ma sem ártana, ha a jogalkotó tisztában lenne valós szabályozási lehetőségeivel, és annak potenciális

ellenhatásaival. (A mai magyar üzleti jog egyik alapproblémája az ún. színlelt foglalkoztatás, amelynek valódi oka, hogy a jogalkotó – közgazdaságilag teljesen indokolatlanul – attól függően eltérően adóztatja a munkát, hogy azt megbízási szerződés keretében egy cég vagy munkaszerződés alapján természetes személy végzi; nem vethető a gazdasági szereplők szemére, hogy költséghatékonysági célból – általában teljesen jogszerűen – az előbbi formát választják.)

Ha a társaság fiktív volt, és egyértelműen kamatos kölcsönt leplezett, úgy már érvénytelen volt, például ha az egyik tag nem viselt semmiféle kockázatot, de részesedett a nyereségből. Baldus ugyancsak a társaság intézményét támogatta, az általa felállított vélelem szerint ha többen közösen vásároltak meg egy dolgot, nem közös tulajdon keletkezett, hanem társaságról volt szó.

Tőkeegyesítés

A tőkeegyesítésre épülő társaságokat a gazdaság igényeinek további evolúciója hívta életre. E társaságokban a tagok között már nincs személyes kapcsolat (az *affectio societatis* hiányzik), pusztá hitelezővé válnak, akik már nem szólhatnak bele közvetlenül – vagy gyakorlatilag egyáltalán – a társaság irányításába, s akiknek részesedése forgalomképes dologgá válik. A tőkeegyesítő társaságok egyik előképe az olasz városállamok kölcsönügyleteiben keresendő: a városállam a felvett kölcsön fejében egyrészt elzálogosította majdani bevételeit, másrészt a kapott kölcsönt egyenlő részekben (*loca*) tartotta nyilván, amely részek átruházható ingó dolognak minősültek; a városnak hitelt nyújtó személyek összessége aztán szerveződni kezdett, létrehozva a *compere* és a *monte* intézményeit. Genovában a 15. század elején *Casa di San Giorgio* néven egyesítették ezeket a szervezeteket, és azt követően minden költségvetési adósságot már ez a társaság kezelte, vagyis közfeladatot ellátó – kvázi központi – bankká vált. A részvénytársaság olasz előképe egy másik bank, az 1547-ben alapított genovai Banca di San Giorgio. A bank tőkéje ún. *luoghikra* oszlott, amelynek birtokosai, a befektetők fix éves jövedelemre voltak jogosultak, ebből a szempontból tehát a *luoghi* a kötvény felmenője; a befektetők további fontos joga – mely már a részvényesek jogait vetíti előre –, hogy közösségük választotta meg a bank ügyvezetését.

A tőketársaságok másik őstípusa adott szakmák közös művelésére alakult ki. A toulous-i molnárok a 12. században a malmok üzemeltetésére valódi tőkeegyesítő társaságokba tömörültek. A tagoknak a malomban meglévő részesedése ingatlan módjára volt átruházható, és a tag felelőssége a malom tevékenységéért csak a részesedése erejéig terjedt, ugyanakkor a malom vezetése a tagokat a veszteség fedezésére arányos pótbefizetésre kötelezhette. A malom saját vagyona a tagok vagyontól egyértelműen elkülönült, a malom valódi jogi személy volt. A tőke-

egyesítő társaságok másik francia történeti mintája a titkos társaság (*société anonyme*), amelyet a tagok teljes titokban hoztak létre, kifelé semmi jele nem volt, így érve el, hogy a fel nem fedett tagok korlátozott felelőssége nem forgott veszélyben; érdemes megjegyezni, hogy a részvénytársaságot Franciaországban ma is anonim társaságnak nevezik.

A mai nagy részvénytársaságok közvetlenebb elődei persze a 17. század elején fejlődésnek indult holland, angol majd francia – a gyarmatosításban rejlő óriási gazdasági lehetőségek kiaknázására létrehozott – keleti társaságok voltak. A prototípus Holland Kelet-Indiai Társaságot a keleti kereskedelem tökeigénye hozta létre; a befektetőket a történelemben először nyilvánosan gyűjtötték, a társaságnak az állam minden polgára tagja lehetett. A tagok által befektetett vagyoni hozzájárulást itt nevezték elsőként – 1606-tól – részvénynek (*actio*), amely forgalomképes ingó dolog volt. A társaságot akkoriban szokatlanul hosszú időre, huszonegy évre alapították, de a részvényeseknek lehetőségük volt tíz év elteltével kivenni a befektetett összeget, továbbá ha a társaság elért 5% nyereséget, azt azonnal felosztották a részvényesek között. Az általános, minden tagot megillető korlátozott felelősséget – mint privilégiumot – a szuverén eseti koncesszióval adományozta. Angliában az 1720. évi *Bubble Act* a részvénytársaságok (*incorporated companies*) alapítását kifejezetten is kivételes engedélyhez, kartárhoz kötötte.

A jogász lelemény ékköve: a váltó

Valójában az intézményes – a középkorban elsősorban egyházi – korlátok hosszú távon nem akadályozták a fejlődést, hanem legfeljebb – indirekt módon – kijelölték annak irányát. A vallási-teológiai megfontolású kamattilalomról már volt szó. Mivel azonban kamat nélkül nincs valódi gazdasági élet, a kereskedők sugallatára a gyakorló jogászok a tilalmat megkerülő megoldások után néztek, amelyek közül a társaságot már említettük. A kamat megkerülésének másik, még leleményesebb eszközül szolgált a váltó. A váltó a 12. századtól kezdett kialakulni, és eredeti rendeltetése az volt, hogy a kibocsátó okiratban elismerte, hogy egy másik személytől, a jogosulttól átvett egy adott összeget, egyben feltétlen kötelezettséget vállalt arra, hogy meghatározott későbbi időpontban egy meghatározott másik helyen,

az adott hely valutájában az összeget visszafizeti a jogosultnak. Az ügylet úgy tudta megkerülni a kamatot, hogy kihasználta az elismerés és a kifizetés helyének valutája közötti árfolyamkülönbséget; a visszafizetés meghatározott összege formálisan az átvett összeg csereértéke volt, valójában azonban a kibocsátó nagyobb értéket adott vissza, de mivel különböző valutákról volt szó, formálisan nem fizetett kamatot. A váltó tehát eredetileg csere volt (ezért is nevezték el az ügyletet *váltásnak*), amelynek differencia specifikája a kibocsátás és a fizetés helyének eltérése volt (*distancia loci*), ezért ha a kibocsátó ugyanott fizetett többet azonos valutában, ahol a csere tárgyát képező összeget eredetileg átvette, az ügylet fiktív kamatos kölcsönnek, vagyis uzsorának minősült (*in fraudem usurarum*) és

A genovai Palazzo San Giorgio, az egykori Banca di San Giorgio épülete

érvénytelen volt. A genovai Giovanni Scriba közjegyző szerkesztette a legkorábbi ránc maradt váltót, amely 1156. július 8-án kelt a ligúr városban, és amelyben a kibocsátók egy bizonyos Ribaldo Boleto javára vállaltak feltétlen fizetési kötelezettséget, amit Konstantinápolyban kellett teljesíteniük. Az ügylet eredetileg tehát csere, vagy másképpen, pénzváltás volt, ami azonban gazdaságilag jóval többet jelentett, hiszen a gyakorlatban intézményesítette a kamatra adott, forgalomképes hitelt.

A szervezett piacok és a bank

A nemzetközi gazdaság és a kereskedelmi jog életében az első nagy találkozás a 13. században, Champagne grófságában esett meg, a talján fűszer- és a flandriai kelmekereskedő között, a középkori vásárban. A vásár, mint szervezett piac gazdasági értelmé az ügyleti koncentráció, jogi lényege pedig az ügyleti biztonság. A vásártartást engedélyező, egyben a vásárt garantáló közhatalomnak, itt Champagne grófjának a védelme alatt a kereskedelem virágzott, hiszen a gazdasági lehetőséghez (árucsere Észak és Dél között) jogbiztonság és politikai támogatás társult. Kialakult a vásári jog, amelynek alapja a vásártartás joga, amit a közhatalom adományozott; része a saját eljárási jog (eskü, okirati bizonyítás), de legfontosabb és egyben legújabb jogi eleme az univerzális joghatóság: ha a vásári ítéletet egy másik közhatalom fennhatósága alatt nem hajtották végre, úgy az onnan érkezőket kitiltották a vásárról (*défense des foires*). A tömeges ügyletek koncentrált lebonyolítására a középkorban született meg az ér-

téktőzsde, elsőként a Bruges kikötőjeként funkcionáló – a 16. század végéig virágzó – Anversben, 1515-ben, amely a század második felében a Thomas Gresham londoni kereskedő által megalapított angol királyi értéktőzsdének is mintául szolgált.

Noha a banki tevékenység bizonyos előképei már az antikvitásban is megtalálhatók, a mai bank a középkorban, Itáliában született. A *banca* szó eredetileg azt a kis asztalkát jelentette, amin a talján pénzváltók a tevékenységüket végezték a városok főterén vagy a vásárokon. A banküzem tehát a pénzváltásból, majd az ehhez kapcsolódó egyéb műveletekből, így a pénz- és nemesfémletételekből (amit Angliában a bankjegykibocsátás alapjait megteremtő aranykovácsok végeztek), a fizetési ígérvényből és a váltóból fejlődött ki. A banki tevékenységben kezdetben a zsidók és az arabok, majd a templomosok és – ez utóbbiak ellenlábasként – a lombardok (Velence, Pisa és Genova) jeleskedtek. Itáliában megjelent a ferencesek kezdeményezésére a katolikus-konform bank is, az ún. *monte di pietà*, ami kegyes társaságként a rászorulóknak nyújtott ingó zálogfedezet mellett mikrokölcsönt. Ami a központi bankokat illeti, a már említett *Casa di San Giorgi* megelőzően, 1401-ben Barcelona városa hozta létre – a zsidó bankárok monopóliumának megtörésének céljából – a legelső nem magánbankot, a *Taula di Canvit*. Az első igazi központi bankot, a *Bank of England*-et 1694-ben alapították részvénytársasági formában.

A kereskedelmi jogászok

A kereskedelmi jog megszületését a kereskedők osztálya – illetve ezen keresztül maga az üzlet – kényszerítette ki. Mindig az üzleti érdek volt az első, amihez a jogi technika – elsősorban a gyakorló jogászok, azok között is elsősorban a közjegyző és az ügyvéd – csak asszisztált. A kereskedelmi joganyag lényegében nem volt, és szerencsés esetben ma sem más, mint az üzleti élet biztonságához és hitelhez való igényeinek a formába öntése és konszolidálása. A joganyag persze előbb-utóbb megteremtette a maga tudományát is, jóllehet a középkori egyetemeken közül csak Bolognában volt tananyag a kereskedelmi jog *közjegyzői művészet* címen, amelynek legismertebb oktatója Rolandinus Passagieri volt a 13. században, akinek munkája *Summa artis notariae* címen jelent meg. A kereskedelmi jog tudományos művelői között a leg-

nagyobb név a már említett Baldusé (akit *advocatus artis mercantiae*-nek neveztek), illetve Bartolusé. A kereskedelmi bíróságok is hozzáadték a magukét a joganyag fejlődéséhez, azzal, hogy a közjegyzőkkel és ügyvédekkel ellentétben – csakúgy, mint ma – a bíróságok már nem az üzleti élet nyers jogával találkoztak, hanem annak az ügyvédek és közjegyzők által megszűlített és formalizált anyagával. A kereskedelmi jogviták területén tevékenykedő legismertebb bíró a 18. századi angol Lord Mansfield, akivel kapcsolatban nem hagyhatjuk el azon közhely megemlítését, miszerint a kereskedelmi jogot a *common law*-ba olvasztotta, minek következtében Angliában nem fejlődött ki a kereskedelmi jog önálló jogága.

A *par excellence* kereskedelmi jog első módszeres feldolgozója nem egyetemi emberek voltak. A legfontosabb üzleti jogi munkák sora Benvenuto Stracca anconai ügyvéd *De mercatura* című, Velencében kiadott könyvével vette kezdetét 1553-ban, amelyben a szerző a *lex mercatoria*-t az új *ius gentium*-nak tartotta. A következő évszázad legjelentősebb műve témánkban az 1673. évi francia kereskedelmi *ordonnance* szakmai atyjának, Jacques Savary párizsi kereskedőnek a nem túl sikeres kódex magyarázataként

1675-ben kiadott, igen népszerű, interdiszciplináris könyve, a *Parfait négociant*, vagyis „A tökéletes kereskedő”, valamint az angol G. De Malynes *Consuetudo vel Lex Mercatoria, or the Ancient Law Merchant* c. műve 1685-ből; ez utóbbi könyv a *lex mercatoria* európai egyetemességének jogirodalmi bizonyítéka. A következő évszázad első számú jogi műve témánkban a genovai jogtanácsos, majd sienai és firenzei bíró, Giuseppe Maria Lorenzo de Casaregis *Discursus legales de commercio* című értekezése, melyet csak halála után, 1740-ben Velencében adtak ki egy kötetben. A kereskedelmi jog fejlődése a 19. század végére érett meg arra, hogy története végre önálló munka tárgya legyen: Levin Goldschmidt német professzor *Universalgeschichte des Handelsrecht* c. alapműve 1891-ben jelent meg Stuttgartban.

Gerard Malynes: *Consuetudo vel Lex Mercatoria* című művének címlapja (2. kiadás, London, 1629)

* A dolgozatban a történeti forrásokhoz Jean Hilaire *Introduction historique au droit commercial* (PUF, Paris, 1986, 360 p.) és Francesco Galgano *Lex mercatoria* (4. kiadás, Il Mulino, Bologna, 2001, 272 p.) című könyvét használtam (M. P.).

A szokásjogtól a szláv törvényekig

Heka László: A szláv népek joga
Kiadja a Pólay Elemér Alapítvány,
Szeged, 2006, 423 p.
ISBN: 963 9650 15 3

Heka László legújabb könyve a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának oktatási és tudományos sorozata, a *Pólay Elemér Alapítvány Tansegédletei* egyik jeles köteteként jelent meg 2007 elején. Témája és címe jól illeszkedik a kutató eddigi alkotásai körébe.

A szerző által választott téma nem csupán újszerű a magyarországi jogtörténelmi és a jogi komparatistikai szakirodalomban, de kifejezetten hiánypótló jellegű is, mivel a szláv népterületek jogtörténetének vizsgálata a magyar tudományosság körében máig elhanyagolt. Horváth Pál és Pecze Ferenc munkáin kívül más, hiteles és autentikus forrásokon alapuló, elemző monográfia lényegében nem jelent meg a szláv térségekről, s az említett könyvek is évtizedekkel ezelőtti alkotások. Érdekes, de a rendszerváltás (az 1989–1990. évi fordulat) előtti évtizedekben hazánkban az orosz nyelv tanítása ellenére sem alakult ki hajlam a szláv népek jogának kutatása iránt. Pedig ezen térségek fejlődésének vizsgálata sem elhanyagolható, hiszen Európa területének és lakosságának több mint felét a szláv eredetű népek foglalják el, illetve alkotják ma is. Az ő jogi hagyományaik megismerése annál fontosabb, mivel a szovjet jog eredetének egy részét e gyökerekben találhatjuk meg. Az egyetemes jogtörténelmi kutatásokhoz nemcsak a nyugati, hanem a kelet-európai és a balkáni népek jogrendszere vizsgálatának is hozzá kell tartoznia – már közvetlen földrajzi környezetünk megértését tekintve is. A szerző munkájának létjogosultsága tehát nem kérdőjelezhető meg, mi több: téma-választása kifejezetten szerencsés.

A monográfia kidolgozásának módszertana szintén igen figyelemre méltó. A szerző nyelvi ismeretei ugyanis lehetővé tették számára, hogy elsődlegesen az adott népek nyelvén íródott, s így leghitelesebbnek tekinthető forrásokhoz és irodalmakhoz nyúljon. Mivel a szerző lényegében valamennyi keleti és déli szláv nép nyelvét bírja, sőt magas szinten beszél, így lehetősége volt olyan szakirodalmakat és forráskiadványokat használni műve elkészítésekor, amelyek más magyarországi szerzők számára – úgy gondoljuk, önkritikusan kimondható – hozzáférhetetlenek, vagy legalábbis nehezen érthetőnek bizonyulnak. Szinte virtuóz, ahogyan az idegen kifejezéseket kezeli; nem csupán megjelöli a szláv nyelvek vonatkozó szóanyagát, hanem gyakran etimológiai fejtegetéseket is nyújt hozzá, amely igen érdekes búvárkodást tesz lehetővé a legalább oroszul beszélők/értők számára.

Forráskezelése és -feldolgozása kettős természetű: részint jogtörténelmi, részint összehasonlító jogi jellegű. Ezen szakmai dualitás tovább emeli az értekezés fényét, hiszen mind az egyetemes jogtörténet, mind a jogi komparatistika művelőinek hasznos irodalmul szolgál. Olyannyira igaz ez, hogy a szerző hosszú ideje nem művelt tevékenységet végzett: a hajdani összehasonlító egyetemes jogtörténet hagyományait elevenítette fel hozzáértő formában (hasonló-

val csak Horváth Pál jelentkező évtizedekkel ezelőtt). Példasak intézményi összevetései is, amelyekkel kapcsolatot igyekszik teremteni az egyes népek hasonló jogintézményei között. Eközben sikeresen találta meg a szláv kifejezések magyar megfelelőit, így azok érthetőek a hazai olvasók számára is.

A monográfia könnyebb kezelhetőségét szolgálja a tematikai következetesség. Valamennyi szláv nép jogának elemzése rövid köztörténelmi bevezetéssel kezdődik, ezután a jellemző középkori jogforrások keletkezési körülményeinek analízise következik, végül a szerző rátér a középkori törvényi és szokásjog jogágak szerinti bemutatásra. Ugyan mai jogági megnevezéseket használ, de ez megengedhető, mivel jól érzékelteti bennük az intézmények történelmi ségét.

A mű eredményeit összehasonlító módszerrel sommázza, amely segít a korábban olvasott hatalmas adattengerben való eligazodáshoz. A lábjegyzetek a forrásmegjelölések mellett számos hasznos kiegészítő információt tartalmaznak, amelyek olykor szinte lexikonszerűvé teszik a munkát. Ez azonban nem baj, sőt előny; így egy helyen található meg a kiegészítő, tömör háttéradat és a főszöveg.

A szerző – helyesen – először a szláv jogok közös szabályszerűségeivel, azután a keleti (főként az orosz), majd a nyugati szláv népekkel (a lengyelekkel és a csehekkel) foglalkozik művében, s a sort az általa már több írásban elemzett déli szláv népek (bolgárok, horvátok, szerbek, montenegróiak) tanulmányozásával zárja. Kifejezetten érdekes, és a Balkán-félsziget történelmi folyamatainak megértéséhez a mai kor embere számára is hasznos az az átfogó elemzés, amely a sokszor hányt-vetett sorsú délszláv népek vándorlásáról, egymásra hatásáról és küzdelméről szól. A „Balkán”-nak nevezett térséget – nyugodtan állíthatjuk – még ma sem ismerik Európában, mintha nem is volna annak része. Az elmúlt száz év rendezési tervei mára teljesen kudarcot vallottak, s körülbelül olyan tanácstalanság övezi ezt a régiót a Nyugat részéről, mint az előző századfordulón. A „miérték” megértéséhez nagyban hozzájárulnak a műben olvasható fejtegetések.

A szerző egyik legérdekesebb megállapítása talán a Dusán István törvénykönyvében (1349) említett

sajátos szerb esküdszék, a *porota* felfedezése, melyről magyarul eddig senki sem írt, s amely érdekes adalék a laikus bíraskodás történetének kutatásához. Pontos értékeléséhez még további vizsgálódást kell folytatniuk a szerb tudósoknak, de már ennyiben is megváltoztatja az eddigi közfelfogást: a 12 személyből álló szerv általi ítélezés ezek szerint nem csupán a germán népeknél alakult ki, hanem az valahogyan – az angol *jury*-vel majdnem egy időben, a 14. században – a szerbeknél is megjelent. Nem gondoljuk, hogy a két esküdszék között szerves történeti kapcsolat volna kimutatható, ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy eltérő jellegű és földrajzi elhelyezkedésű társadalmakban hasonló funkciójú, szerepű és lényegű intézmény alakult ki nagyjából egy időben. Mindez legalábbis elgondolkodtató.

A műben a Balkánt több mint fél évezreden át meghatározó iszlám jog hatásairól is olvashatunk (a *shari'a* jog fejlődése). Ez ugyan távol áll a szláv népek jogától, de a vizsgált térség jogfejlődéséhez mégis organikusan hozzátartozik, így a szerző helyesen tette, hogy beemelte elemzésébe, csakúgy, mint

az albánok jogának ismertetését, hiszen e nép nemcsak hogy őslakos volt Illíriában, de aktívan keveredett az oda érkező szláv népekkel – akarva akaratlanul is. Érdekesség, hogy a szerző még az arab abc írásjeleit is használja.

Ugyanakkor a záró fejezetet – amely mintegy sommája a korábbiaknak – nézetünk szerint „terjengősebben” is meg lehetett volna írni. A szerzőnek ugyanis nem kellett volna tartania attól, hogy felesleges ismétlésekbe bocsátkozik, mivel könyve oly nagy információmennyiséget rejt magában, hogy a bő összegzés kifejezetten indokolt lehetne. Egy újabb kiadásban mindez bizonyára pótolható.

A szerző *opusa* eddig kifejtett irodalmi munkásságának tetőpontja. Kétségtelen, hogy eddigi legátfogóbb alkotásáról van szó, amely méltó a Pólay Elemér Alapítvány könyvsorozatához, és jótékony hatású lehet a hazai jogtörténészek és az összehasonlító joggal foglalkozók számára egyaránt. Haszonnal forgathatják a szlavisztika kutatói is, mivel tartalma lényeges adalékot nyújt a középkori szláv népek életének és kultúrájának megismeréséhez.

Antal Tamás

A Schwarzenberg -minisztérium jegyzőkönyvei 1850 elejéről

*Die Protokolle des österreichischen Ministerrates
1848–1867.*

Herausgegeben vom Österreichischen Ost- und
Südosteuropa-Institut. Redaktion Stefan Malfér

II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg.
Band 2. 8. Jänner 1850 – 30. April 1850.

Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka und
Anatol Schmied-Kowarzik,
unter Mitarbeit von Andreas Gottsmann

Verlag öbv&hpt, Wien, 2005, LVIII + 396 p.

ISBN 3-209-04697-9

Az 1848–1867 közötti években keletkezett osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek edíciója több mint három és fél évtizede folytatódik. Az alább ismertetett, az 1850. év elejét feldolgozó kötet már a 20., jubileumi kötet. Az a tudományos közvélekedés, hogy az állami politikát és igazgatást a minisztertanács mértékadóan határozza meg, jegyzőkönyveinek kiadása a historiográfia elmellőzhetetlen feladata.

Az évek során az osztrák történészek olyan forráskiadási készségekre, tapasztalatokra és mondhatni

„publikációs művészetre” tettek szert, hogy ennek alapparamétereit hasznos lehet elemezni – más műhelyek forráskiadó metodikájánál való megfontolásra.

A kötetet a projekt általános helyzetét, benne a kötet helyét meghatározó előszó nyitja (Stefan Malfér). Minden eddigi kötetet terjedelmes tanulmány vezetett fel – itt 31 oldalon, 173 lábjegyzettel. Mellőzhetetlen a forrástípusokra osztott bibliográfia, a kiadás ökonomiáját fokozó rövidítések megadása. Megtálaljuk az elavult kifejezések értelmezésének listáját, és a minisztertanácson résztvevők jegyzékét. A kötet fundamentumát természetesen a jegyzőkönyvek és a mellékletek közzététele jelenti, ezeket azonban jobban kezelhetővé teszi egy időrendbe foglalt lista a protokollumokról és a mellékletekről. A kötetet záró regiszter, harminc oldalt meghaladó terjedelmével, komplex (személyi, földrajzi, tárgyi) jellegű, s a kutatók öröme a tárgyszavak és kombinációik listája igen sokrétű keresést tesz lehetővé.

A forráselemzést lehetővé tevő, kiérlelt kísértő apparátus terjedelme elérheti a teljes oldalszám negyedét – ez pedig más történészi vállalkozások számára is forráskiadási módszertani jelzőszám lehet.

A jegyzőkönyvek (Nr. 249–333) szinte hektikus kormányténykedésről tanúskodnak. Van 19 napirendet tartalmazó ülés (amelyet 33 lábjegyzet értelmez, utalva a párhuzamos helyekre, és feltüntetve a miniszterek által tett betoldásokat is); szinte hihetetlen, milyen szorgos A. Bach és Ph. Krauss! Ennek alapján a későbbiekben majd az egész korszak eddigi szokásos megnevezéseit (neoabszolutizmus, centralizáló abszolutizmus, liberális abszolutizmus) a mo-

dernizációs láz alapján talán „modernizációra törekvő abszolútizmus” névvel bővíthetnénk. A tárgyalt, nagy horderejű ügyek sajátos módon összevegyülnek egészen apró, például személyi, kitüntetési vagy nyugdíjügyekkel. Lehet természetesen olyan vélemény, hogy a finom részletek kutatását éppen ez utóbbi segíti elő...

A tárgyalt legfontosabb ügycsoportok a pénzügyekkel, az állam és az egyházak viszonyával függtek össze, a magyar korona országaira, a török területen tartózkodó magyar menekültekre vonatkoztak, illetve kapcsolódtak a német kérdéshez.

Kiemelhető a már-már katasztrofális pénzügyi helyzet. A pénzügyminiszter a szanálás során szükséges elképzelései során követelte a katonai kiadások csökkentését – nem sok sikerrel.

A magyar korona területén a kormány a háború ejtette sebek beforrasztására törekedett, és saját szempontjából „normális viszonyokat” kívánt teremteni. Ugyanakkor messzemenő és döntő igazgatási és adóreformokat akart, abból a célból, hogy ez a modernizáció a magyar korona országait integrálja az egységes osztrák monarchiába. Mivel egyaránt eltörölte a 48-as és a magyar rendi politikai-közjogi gyökereket, a rendszer támogatottsága ez időben csekély maradt. Ezen nem változtattak olyan intézkedések

sem, mint például egyedi ügyekben a szankció enyhítése, a kényszerbesorozottak elbocsátása. Itt Haynau rideg makacssága került szembe a kormánypolitikával és végül a császár szándékaival. Július elején az addig szinte teljhatalmú generálisnak mennie kellett.

A nemzetközi tudományos együttműködés jegyében a minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1918 közötti (közös minisztertanács) időszakra terjedő sorozatát az MTA Történettudományi Intézete gondozza. Az egész edíciós projektre nézve egy tanácsadó testület pedig jeles magyar történészek közreműködésével tevékenykedik.

Az 1849–1867 közötti minisztertanácsi jegyzőkönyvek kiadása kiemelten fontos a magyar történészek számára is, a közölt források felhasználása kutatásaik során aligha nélkülözhető. Az 1848–1849. évi forradalmat és szabadságharcot közvetlenül követő időszak ugyanis változatlanul elevenen jelen van Magyarország kollektív emlékezetében. Heiszler Vilmos előbbi értékelése a kutatók számára kétségtelenül helytálló megállapítás

A számtalan információt adó kötetet történészek, jogtörténészek mellett a história iránt érdeklődő nagyközönség is nagy haszonnal forgathatja.

Ezeréves történelmünk sorsfordító hőseinek évfordulós dátumai tradicionálisan jótékony hatással vannak a magyar történelmi múlt újragondolásának folyamataira. Így volt ez akkor is, midőn a modern magyar politikatörténet korszakos jelentőségű szereplőjének, a korában még elevenen ható magyar történelmi alkotmány elméleti tudorának, s alkotó továbbfejlesztőjének, Deák Ferencnek kétszáz esztendővel ezelőtti születésére emlékezünk. Mert bár a hajdan polgárosodás útjára lépett Magyarország állami építménye s jogrendszerre egyik legmeghatározóbb építészének munkássága, liberális nézetrendszerének értelmezése bő másfél százada egészen napjainkig – jóllehet változó intenzitással – foglalkoztatta a hazai történetírás legjobbait, ám mégis többek érezhették – távolról sem minden alap nélkül – hogy „e fenkölt lelkű, nagy és bölcs magyar emlékezete elmerülni látszik a múlt időben, életének tanítását és alkotásait, mintha belepné a feledés pora”.¹ Mások, már nem annyira a régebbi korok historikusai közül, „Deák Ferenc személyiségének formálódásáról” szóló tudományos színvonalú történelmi irodalom hiányát,² vagy még inkább a deáki életműnek egyoldalúan a kiegyezésre fókuszáló bemutatását nehezményezték.³

Klio munkásainak a „haza bölcsével” szemben hosszan fennálló, s nehezen kiküszöbölhető adósság-

Egy nagy államférfi öregkora

*Gondolatok Pölöskei Ferenc:
Deák Ferenc utolsó évei c. kötetéről*

Pölöskei Ferenc: *Deák Ferenc utolsó évei*
Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2004, 190 p.
ISBN 963 865 380 9

állománya azonban mintha a legutóbbi esztendőben – köszönhetően a születésének kétszázadik évfordulója alkalmából fogant nekigyürkőzéseknek – észrevehetően kisebbedett volna. Konferenciák⁴ és emlékülések⁵ értékes előadásai, illetve a deáki életutat már korábban láttató szerzők,⁶ valamint az ezekhez csatlakozó, a 19. századi nagy magyar triász harmadik nagyformátumú szoboralakjára friss szemmel rácsodálkozó kutatók valóban sokat tettek Deák nem halványuló jelentőségének felidézéséért.

Pölöskei Ferenc, a legújabb kori magyar politika- és intézménytörténet elismert historikusa, bizonyosan a bicentennáris alkalom ihletett hónapjaiban, munkásságának újabb fontos kötetét hangsúlyosan Deák

Ferenc élete záró évtizedének, a hanyatló egészségű, ám lankadatlan intellektusú államférfi működésének szentelte. A *Deák Ferenc utolsó évei* címmel napvilágot látó mű⁷ szerzője szándékai szerint, bevallottan hősenek a polgári állam kiépítése idején végzett munkásságát vette vizsgálat alá, melynek okát adva – mint láttuk egyébként másokkal szemben – ekként formulázott: „erről írtak a legkevesebbet a történetírók. Emiatt 1867 utáni tevékenységének számos területét máig homály fedi.”⁸

Az évfordulós tanulmánykötetek és biográfiák sorából kiváló munka az országgyűlési reformnemzedék körében magának korán elismerést kivívó zalai törvényhozó politikusi pályájának első negyedszázadát csak jelzésszerűen felvillantó bevezető fejezetét követően teljes figyelmét a tizenkilencedik század hatvanas évtizedében már tökéletes politikai vértetben feltűnő államférfi munkásságára irányítja. Ezek azok az évek, amelyekben Deák jobbára a kiegyezési tárgyalási folyamat kimódolásában és vezérlésében játszott szerepéért már a „haza bölcsé”-nek nevezte-tett, s ebből fakadóan az államépítés dolgaiban és a jogrendszer átalakításának kérdéseiben megkérdőjelezhetetlen tekintélyre tett szert. „A szűkebb és tágabb körben tett, illetve képviselőházi nyilatkozatai zsinórmértékül szolgáltak, tájékoztató pontokat jelentettek a magyar politikai közvélemény döntő többsége számára” – állapítja meg szerzőnk.⁹

A tanulságos és bőséges forrásanyagra támaszkodó tanulmány nagy ívű ecsetvonásokkal láttatja a deáki politikai életmű magaslatait és lankás tereit. Bemutatja hőst, „a kiegyezési tárgyalások kulcsszerepében”, az egyezkedő felek közötti „közvetítő-tanácsadói” mezben, minek köszönhetően sikeresen oldotta a Bécs és Pest közötti görcsöket, elvezetve az alkufolyamatot a 48-as törvényeket is lényegében maradéktalanul tartalmazó történeti alkotmány visszaállításáig és a főúri „kollaboránsokat” nélkülöző felelős magyar kormány felállításáig.

Pölöskei – felidézve a „közösügyi alkuhoz” vezető hosszú, s nemegyszer idegtépő konzultációs folyamatot – jól láttatja, hogy Deák, vagy ahogy ez idő tájt kortársai a háta mögött mind gyakrabban nevezték: az „öreg úr” számos ponton maga sem volt elégedett a zömmel neki tulajdonított művel. Ezért is történhetett meg, hogy hosszú hónapokon át remélte a két központúvá váló birodalom alkotmányos viszonyainak későbbi megváltoztathatóságát, további alakíthatását. Ám Bécs és Pest, s különösen a dinasztia bonyolult viszonyrendszerének fejlődési tendenciái éppen ellentétes irányba mutattak, s Deák „nemcsak az általa megalapozott kiegyezésnek vált foglyává, hanem a már nélküle folytatott újabb engedményeknek is, amelyek az uralkodói jogkör kiszélesítésében jelentek meg.”¹⁰ Tán ezzel, valamint ingadozó lelki és hanyatló testi állapotával volt magyarázható, hogy a napi politikától a koronázást követően egyre nagyobb távolságot tartott. Mindez persze nem jelentette azt, hogy stratégiáinak ítélt kérdésekben nem

érvényesítette megkérdőjelezetlen befolyását és csorbítatlan tekintélyét.¹¹

S tette ezt nem csupán kortársaira kiható érvény-nyel, de máig megszívlelendő módon.¹² Pölöskei professzor különös érdeme, hogy – a deáki életkrónika egyidejű felvillantásával – különös hangsúlyt ad a nagy államférfi azon gondolatainak, amelyek a huszonegyedik század politikai elitje számára is út-
ravalóként szolgálhatnak. A munka mindezekből gazdag csokrot nyújt át mintegy kései, ám mégis hasznos intelemként.

Mert miként lehet értelmezni „a haza bölcsé” azon gondolatait, amelyeket a választási visszaélésekről egykor értekezők számára rögzített, mondván: a választási szabálytalanságok, csalások kiküszöbölésére „a jövőre nézve a választási törvények átdolgozása által kell hasonló bajokat megelőzni, a múltra nézve, pedig, ha ki jogában sértve volt a választások helytelen vezetése által, adhatott kérvényt és e fölött a bíróság ítél. Lehet, hogy valakinek valamely bíróság ítélete nem tetszik; lehet, hogy valamely esetben a bírónak egyéni nézete különbözik az enyémtől vagy másétól; de a bírói ítélet előtt meg kell hajolnunk, mert a bíróságokat a ház maga ruházta föl ítélő hatalommal.”¹³

A szerző – az olcsó aktualizálást bizonyosan nem szándékkal vállaló módon – a majd két évszázados múltra visszatekintő adópolitikát tárgyzó polémia dolgában is megszólaltatja hőst. Az adók leszállítását vagy jelentős csökkentését megfogalmazó programokat kárhoztatva Deák vitriolos tollal írván jegyezte meg: „az ily izgatások veszélyesek is és magukban véve fonákok is. Mindenki tudja, hogy bel-szervezetünknek korszerű átalakítását az egész ország kívánja: jobb és gyorsabb igazságszolgáltatás, jobb és gyorsabb közigazgatás, nevelés, iskolák, sok más közhasznú intézet fölállítása, hasznos beruházások multhatatlanul szükségesek. Mindezek tetemes költséggel járnak. Ha valaki azt mondja: az indirekt adók eltörlését, az egyenes adók tetemes alábszállítását, de egyszersmind a fönnebb említett szükséges javításokat is várhatja a nép, az önmagával ellenmondásban van: mert tetemesen megszorítani az állam költségeit, és ugyanakkor tetemesen alábszállítani az állam jövedelmeit, valóban fonák fölfogás. De a szegény nép, mely nem képes államtudományi számításokat tenni, hiszi a csalóka ígéretet...”¹⁴

A munka jól, s hosszan láttatja, hogy a megreformált államrendszer stabilitásának megteremtéséért, az újabb és régebbi intézmények tekintélyének megőrzéséért Deák Ferenc életének utolsó aktív félétizedében sem szűnt meg munkálkodni. Ellenkezőleg, elmondhatjuk, hogy halványuló életerejének dacára éppen, hogy minden energiáját a pesti parlamentarizmus építményének megszilárdítása, egyes elemeinek korszerűsítése, a bírói szervezet modernizációja, a nemzetiségi békesség megteremtése, s nem utolsósorban az állam és egyház kapcsolatának elrendezése érdekében mozgósította. A biográfiának szánt kötet

így nem csupán azok számára válhat hasznos olvasmánnyá, akik az újkori magyar politika nehezen túl-
szárnyalható óriása életművének teljes leltárát kíván-
ják számba venni, de megkerülhetetlen az új szemlé-
letű dolgozat a kortársi közönség, s így elsősorban a

ma jurátusai és bölcsészhallgatói számára is, akik
Pölöskei professzor tanulmányából a polgári magyar
állam- és jogrendszer geneziséét ismerhetik meg.

Révész T. Mihály

Jegyzetek

- ¹ Vértes István: *Deák Ferenc sajtópolitikája* (A Sajtó, XIV., 1942. 10., 4. p.)
- ² *Tanulmányok Deák Ferencről*. Szerk.: Degré Alajos (Zalaegerszeg, 1976, 5. p.). A szerkesztő Hanák Péter egy 1975. december 12-én elhangzott előadásából idézett.
- ³ Takács Imre: *Deák Ferenc és a magyar közjog*. In: *Tanulmányok Deák Ferencről* (Zalaegerszeg, 1976, 84. p.). Ugyanerről a jelenségről írt a közelmúltban – 1998-ban – Deák kiváló monográfusa, Molnár András is. „Életművét mindig is legnagyobb alkotásához, a kiegyezéshez mérte az utókor. Éppen ezért munkáinak korábbi válogatásaiban az 1860-as évekbeli megnyilatkozásai kerültek túlsúlyba.” (Molnár András: *Deák Ferenc*. Budapest, 1998, 9. p.)
- ⁴ *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*. Szerk.: Balogh Elemér, Samyay Csaba Máté (Szeged, 2004, 251. p.)
- ⁵ *Deák Ferenc emlékezete*. Szerk.: Szabó András (Budapest, 2003, 213. p.)
- ⁶ Deák Ágnes–Molnár András: *Deák Ferenc* (Budapest, 2003, 182. p.)
- ⁷ Pölöskei Ferenc: *Deák Ferenc utolsó évei* (Budapest, 2004, 190. p.)
- ⁸ Uo., 8. p.
- ⁹ Uo., 10–11. p.
- ¹⁰ Uo., 52. p.; Deák–Molnár: i. m. 164. p.
- ¹¹ Lásd: *Deák Ferenc beszédei*. Összegyűjtötte Kónyi Manó (Budapest, 1903, IV. kötet, 345–346. p.). „Minisztertanácsok. /Lónyay Menyhért naplójából. /Február 27. ...február 26-dikán Deák értesemre adta, hogy beszélni kíván velem; ő ki egészen helyeslé formulációt, melyet neki még 25-dikén bemutatottam, miután meghallá, hogy a házi adóról szóló részeket Andrassy ki akarta hagyatni, mondá, hogy ha kihagyjuk, ő teszi indítványba. A vége a dolognak az lett, hogy hozzá fogott a határozati javaslat diktálásához, s lett belőle hosszabb, mint eredetileg volt.... Később oda jött Andrassy és Horváth Bódi, megmutatandók a másik három javaslatot; vége az lett a

dolognak, hogy mind a megyékre, mind a sajtóra nézve újat diktált az öreg úr... Különös állás mindenestre, a minisztérium valamit határoz és az öreg úr mint aeropág ismét módosítja.”

¹² Lásd erre még: Révész T. Mihály: *Deák Ferenc időszerep üzenetei* (Tekintet, 2003. 6., 3–10. p.)

¹³ Pölöskei: i. m., 87. p.

¹⁴ Deák a már akkor is divatozó választási licitről sem mulasztotta el rosszállóan nyilatkozni: „Általában véve két veszélyes neme van az ámtásnak. Egyik az, ha valaki elérhetetlen vágyakat ébreszt a népben. Vágyak az emberi természetben főkusznek, s míg azok a lehetőség vagy valószínűség körében vannak, emelik a tevékenységet; de oly vágyak, melyeknek létesülése nem valószínű, sőt nem is lehet, elégtelenséget szűnnek még azoknál is, kik sorsukkal előbb meg voltak talán elégedve, elvonják őket azon ösvényről, melyen biztosabban juthattak volna vagyonhoz; a munkásság és takarékoság ösvényéről. A sorstól és ajándékképp másoktól várják vagyoni állásuk javulását, melyet becsületes munka által inkább elérhetek volna. Sem a népnek, sem az országnak nem barátja az, a ki elérhetetlen vágyakat ébreszt a könnyen hívők kebelében. A másik káros eljárás, a mivel ismét nem vádolok név szerint senkit, a hatalom minden nemének, a kormánynak úgy, mint a törvényhozásnak keserű, gúnyos s gyakran rágalmazó megtámadása s ezzel azok tekintélyének a kisebb műveltségű nép-
nél káros aláásása. Megróni a hibát jog és kötelesség; de tör-
ténjék ez oly módon, mely több kárt ne tegyen, mint hasznat. Az államhatalom minden ágában szükséges a tekintély; jus-
son bár kormányra egyik vagy másik párt, ily tekintély nélkül kormányozni képtelen leend. A kik oda szeretnék vinni a dol-
got, hogy a megalkotott törvénynek is csak kétkedve, vona-
kodva engedelmeskedjenek a hon polgárai: azok nem a kormá-
nyt, nem az egyik vagy másik pártot, hanem minden kormá-
nyt, minden pártot, magát az államot kívánják veszélybe
dönteni.” (Uo., 88–89. p.)

Az elmúlt mintegy két évtized történelmi léptékű változásokat eredményezett a magyar jogrend-
szerben. A kétkötetes kiadvány és az alapjául
szolgáló tudományos konferencia (*A magyar jogrend-
szer átalakulása 1985/1990 – 2005. Jog, rendszerválto-
zás, EU-csatlakozás*, Budapest, Eötvös Loránd Tudo-
mányegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 2006. április 7–8.) e változások átfogó tudományos feldolgozá-
sának első kísérlete. A két kötet szerkezetének fő elve
az, hogy jogrendszerünk átalakulását alapvetően a
rendszerváltozás és az ország Európai Unióhoz történt
csatlakozása határozta meg, s a változások három fő as-
pektusban mutathatók be.

A csaknem nyolcvan szerző tollából származó írások
egyrészt konkrét jogi kérdéseket dolgoznak fel, mint
például az EU-csatlakozás alkotmányjogi problémái,
az átmenet igazságszolgáltatása, a magyar státustör-
vény, a kisebbségvédelem átalakulása, valamint a nem-
zetközi jog és belső jog viszonyának megváltozása. A

Tanulmánygyűjtemény a hazai jogrendszer közelmúltbeli átalakulásáról

*A magyar jogrendszer átalakulása, 1985/1990–2002
Jog, rendszerváltozás, EU-csatlakozás. I–II.*

Szerkesztette: Jakab András, Takács Péter

Bibliotheca Juridica – Acta Congressuum 15.

Gondolat Kiadó – Eötvös Loránd Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kara, Budapest

2007, 1–710 (1. kötet) és 711–1185 p. (2. kötet)

ISBN 963 463 878 3 / 1. kötet: 963 463 879 1 /
2. kötet: 963 463 880 5

közölt tanulmányok mellett a jogi változások elmúlt húsz évének általános elméleti jellegű megközelítését nyújtják; így elemzik a jog és politika, illetve a jog és gazdaság viszonyának átalakulását, az alkotmány legitimitását, a jogátvitel kérdéseit, az EU-csatlakozás kulturális problémáit, a jogászai gondolkodásmód megváltozását, valamint a változások jogelméleti, jogszociológiai és kriminológiai jellegzetességeit. Végül a kötetben olvasható írások számba veszik az egyes szakjogi területeken – alkotmányjog, agrárjog, büntetőjog, büntető eljárásjog, kereskedelmi jog, környezetvédelmi jog, közigazgatási jog, pénzügyi jog, polgári jog, polgári eljárásjog, szociális jog – történt változásokat.

Az írások szerzői nyolc hazai egyetem jogtudományi karainak, illetve több egyetem olyan fakultásainak oktatói, ahol jogtudományokat is tanítanak. Több szerző külföldi egyetemeken oktatója, vagy olyan tudományos kutatóintézetek munkatársa, amelyek a magyar, illetve a közép-kelet-európai jog hivatott elemzői. A szerzők között különböző minisztériumok és főhatóságok, illetve egyéb intézmények szakemberei is szerepelnek.

A tanulmányok sokszínű, de a kérdéskört teljes körűen bemutató tematikáját a két kötet tartalomjegyzékével is érzékeltetni lehet:

Első kötet

I. Alkotmányjog:

Halmi Gábor: *A magyar alkotmányjog átalakulása 1985–2005*; Paczolay Péter: *Magyar alkotmányjog 1989–2005*; Dezső Márta: *Magyar választási rendszer 1985–2005*; Somody Bernadette: *A nemzeti és etnikai kisebbségi önkormányzatok választása*; Dezső Márta–Bragyova András: *Az országos népszavazás Magyarországon*; Szabó Máté Dániel: *A népszavazásra szánt kérdés egyértelműsége*; Majtényi Balázs: *Multikulturalizmus Magyarországon? A magyarországi kisebbségi szabályozás a rendszerváltás után*; Kaltenbach Jenő: *Kisebbségi jog a Harmadik Köztársaságban 1990–2006*; Fűrész Klára: *Az igazságszolgáltatási szervezetrendszer átalakulása 1985/1990–2005*; Szilágyi Péter: *A magyar igazságszolgáltatás átalakulása*; Varga Zs. András: *Gondolatok az igazságszolgáltatás reformjáról*; Jobbágyi Gábor: *Az élethez való jog alakulása 1985–2005*; Halmi Gábor: *Az élethez való jog az alkotmányjogász szemével*.

II. Közigazgatási jog:

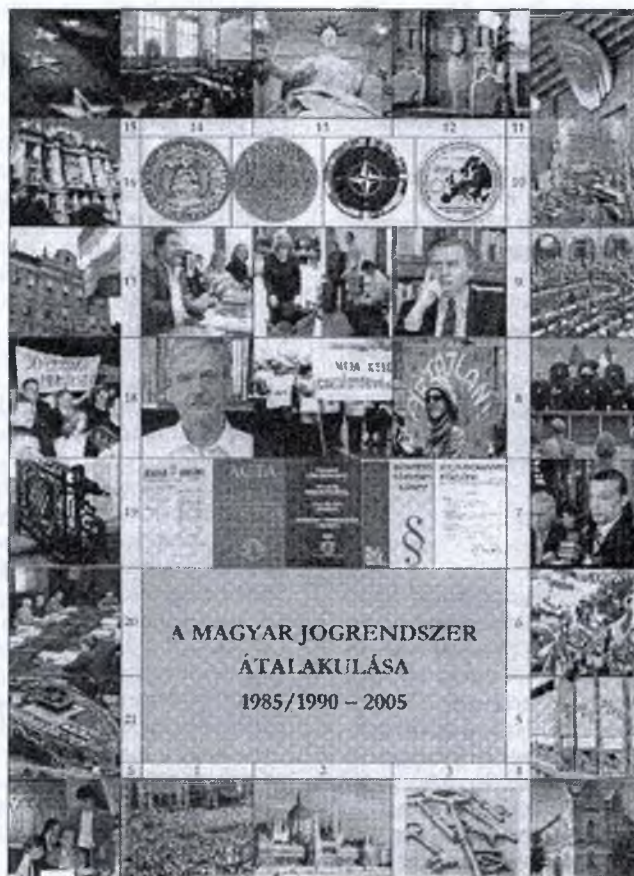
Lőrincz Lajos: *A magyar közigazgatási jog változásai 1990-től*; Hajnal György: *A közigazgatásról vallott felfogás változásai a közigazgatási reformelképzelések tükrében 1990–2005*; Herbert Küpper: *Magyar közigazgatási jog 1985–2005*; Gajdoschek György: *Közszolgálat a szocializmus és a poszt szocializmus időszakában*; Torma András: *Adalékok közigazgatásunk szervezeti rendszeréhez 1985–2005*; Józsa Zoltán: *A magyar önkormányzati rendszer korszerűsítésének kérdései*; Fazekas Marianna: *A közigazgatási hatósági eljárásjog változásai 1990–2006*; Nagy Marianna: *Jogérvényesítés és szankcionálás 1989–2005 között a magyar közigazgatási jogban*; Fehér József: *Honvédelmi igazgatás, alkotmányosság, NATO-csatlakozás*; Lakatos László: *A katonai vezetés rendszerének változási folyamata a rendszerváltástól napjainkig*.

III. Büntetőjog:

Nagy Ferenc: *A magyar anyagi büntetőjog (át)alakulása a rendszerváltás óta*; Hollán Miklós: *A társadalomra veszélyesség*; Bárd Károly: *A magyar büntetőeljárás alakulása 1985–2005*; Tóth Mihály: *A magyar büntetőeljárás alakulása 1985–2005*; Hack Péter: *Az átmenet igazságszolgáltatása*; Tóth Gábor Attila: *A rendszerváltás keserű pirulája*; Korinek László: *A büntetőpolitika irányelvei Magyarországon*; Lévy Miklós: *A büntetőjog társadalmi szerepének változása Magyarországon 1985–2005*.

IV. Magánjog:

Harmath Attila: *A polgári jog 1985–2005 között bekövetkezett változásairól*; Sárközy Tamás: *A jog szerepének átalakulása a gazdaságban. A magyar gazdasági jog fejlődése 1988–2005 között*; Török Gábor: *A jog szerepének átalakulása a gazdaságban 1988–2005*; Bodzási Balázs: *A magyar kereskedelmi jog átalakulása 1985–2005. A társasági részesedés szabályozásának problémái*; Miskolczi Bodnár Péter: *Érdekkonfliktusok*

kezelése a kereskedelmi jogalkotásban. Vargabetűk a magyar kereskedelmi jog fejlődésében 1985–2005; Fazekas Judit: A magyar fogyasztóvédelmi jog fejlődése 1985–2005; Menyhárd Attila: Fogyasztóvédelem és magánjog; Szalma József: Szabályozási módszerek a magyar polgári jogban 1985–2005; Horváth Pál: Az egyetemi tulajdonlás ügyéhez; Kengyel Miklós: A magyar polgári eljárásjog modellváltásai; Wopera Zsuzsa: A magyar polgári eljárásjog kihívásai az 1990-es évektől.

Második kötet:

V. Egyéb jogterületek:

Tanka Endre: A magyar agrárjog átalakulása 1985/1990–2005; Téglásy Péter: A magyar agrárjog átalakulása 1985/1990–2005; Csák Csilla: A magyar agrárjog átalakulása 1985/1990–2005; Lehoczky Kollonay Csilla: Értékválság és adaptáció. A munkajog átalakulása a rendszerváltás után; Juhász Gábor: A szociális jog fejlődése Magyarországon 1985/1990–2005; Takács Albert: A szociális jogok alkotmányos keretei az elmúlt tizenöt évben; Várnay Ernő: A pénzügyi jog 1985 és 2005 közötti alakulásának néhány alapvető jellegzetessége; Szilovics Csaba: Stabilitás és kiszámíthatóság a természetes személyek adóztatásában 1985–2005 között; Erdős Éva: Gondolatok a pénzügyi jog jogági fejlődéséről; Simon István: Magyar bankjog 1985–2005; Zsámboki Balázs: A banki szabályozás rendszerszintű következményei; Bándi Gyula: A magyar környezetvédelmi jog alakulása 1985/1990–2005; Fodor László: A környezetjog elmúlt másfél évtizede; Miklós László: A környezeti jog és igazgatás új törekvései; Paulovics Anita: Az állatvédelem jogi szabályozása 1985–2005.

VI. Nemzetközi és európai jog:

Kovács Péter: A rendszerváltás hatása a magyar nemzetközi jogi doktrínára; Kardos Gábor: A nemzet-

közi jog megváltozott képe; Molnár Tamás: A nemzetközi jog és a magyar jogrendszer viszonya 1985–2005; Sulyok Gábor: A nemzetközi jog és a magyar jog viszonya; Akos Toth: A magyar Alkotmány helyzete az EU-csatlakozás után; Sonnevend Pál: Magyar Alkotmány és EU-csatlakozás; Helge Hornburg: A nemzet fogalma a magyar jogrendszerben, különös tekintettel a szomszédos államokban élő magyarokra; Halász Iván: A magyar alkotmányos rendszerben használt nemzetfelfogás a XXI. század elején; Király Miklós: Az Európai Unió kulturális politikája és Magyarország; Horváth Enikő: A kulturális politika és az Európai Unió.

VII. Társadalom, politika, jog:

Catherine Dupré: Jogátvitel és alkotmányos változások a posztkommunista átalakulások során; Badó Attila: Jogátvitel, normatív optimizmus és pesszimizmus; Körösnéy András: A magyar alkotmány legitimitása 1985–2005; Győrfi Tamás: A magyar alkotmány legitimitása 1985–2005; Fleck Zoltán: A politika és jog veszedelmes viszonyáról; Kis János: A jogon inneni szokások jelentőségéről; Boros László: A magyar jogrendszer átalakulásának szociológiai jellemzői 1985–2005; Gyekiczky Tamás: Mélyfúrások; Szabó Miklós: A jogászai gondolkodás változása 1990–2005; Bencze Mátyás: A jogászai gondolkodás változása 1990–2005; Varga Csaba: A jogbölcselkedés állapota Magyarországon; Paksy Máté–Takács Péter: Kontinuitás és diszkontinuitás a magyar jogbölcselkedésben.

A kötetekben olvasható írások jelentős része angol nyelven is hozzáférhető (*The Transformation of the Hungarian Legal Order 1985–2005. Transition to the Rule of Law and Accession to the European Union*. Eds.: András Jakab, Péter Takács, Allan F. Tatham. Kluwer Law International, The Netherlands, 2007. 659 p.).

É. L.

A bizalom és a társadalmi tőke kapcsolatáról szólva Vizi E. Szilveszter, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke a leghatározottabban állította, hogy a bizalmatlanság egyik fő oka a 20. században bekövetkezett, s azóta is intenzíven cunamisodó információs robbanás, melynek következtében „elvész” az ember, magyarul elveszettnek érzi magát a mind dinamikusabban kiterjeszkedő világban. Az ember egyik biológiai adottsága a bizalom/bizalmatlanság kettőse. A bizalom biológiai konstrukciónk eredménye, mely az endorfinok működésével van kapcsolatban. A bizalom nem más, mint egyfajta örömmérzet, a társadalmi lényként létező ember a mások szolidaritását, együttérzését, támogatását éppen olyan örömként, eufóriaként élheti meg, mint az örömszerzés egyéb faktorait. A freudi fi-

SZEMLE

Bizalom és történelem

*Bizalom-szimpozium
Francis Fukuyamával*

lozofia egyik tétele az öröm-elv, amely szerint az ember alapvetően örömmre törekvő, működésében kitüntetett szerepe van a konfliktuskezelésnek, konfliktuskezelésnek. Az öröm az emberi létezés egyik célja. A bizalom nem más tehát, mint az öröm egyik lehetséges változata. Öröm a másokba vetett hit okán. A Magyar

Tudományos Akadémia elnöke tehát nem mást állított, mint hogy a bizalom, amelyet egymás iránt, a társadalom iránt, a társadalom intézményei iránt érzünk, valójában biológiai eredetű örömforrás. Kiiríthatatlan része létünknek, történelmünknek.

Az Ybl Palota Rendezvényközpont szervezésében 2007. június 20-án rendezett *Bizalom-szimpozium* (A bizalom szerepe a társadalmi erőforrások szervezésében) – amelynek fő alakja, díszvendége Francis Fukuyama volt – ezt a kérdést dolgozta föl számos nézőpontból, de – a szervezők részéről is bevallottan nem várt módon – összecsengő végkövetkeztetéssel. Vizi E. Szilveszter mellett Chikán Attila közgazdász, Csepeli György szociológus, Stumpf István politológus és nem utolsósorban Francis Fukuyama előadásai a bizalom eredetét, okát, funkcióit és hatását elemezték a tudomány különféle területeiről. Mindenki a bizalom szerepét kereste a maga kutatási területén, s végül valamilyen eljutottak a társadalom történeti modelljének alapképletéhez, s a bizalom ugyanazon definíciójához.

Chikán Attila, a Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézetének egyetemi tanára volt talán a legkönnyebb helyzetben, hiszen a bizalom kérdése a piac, az üzleti élet olyan magától értetődő eleme, mely az átlagszemlélődő számára is világos követelmény. A gazdasági élet, az internetes bankok működése, a befektetések szempontjából nélkülözhetetlen a bizalom. Történeti aspektusba helyezve a kérdést, nyilvánvaló, hogy az 1990 utáni magyar gazdaság egyik alapkérdése volt a bizalom kiépítése. Egy újonnan életre hívott politikai rendszer árnyékában, teljesen új intézményrendszerben tevékenykedve, egészen új szabályozók keretei között, új gazdasági szereplőkkel kellett működnie a magyar gazdaságnak. A gazdaság szereplőinek bízniuk kellett (és kell) egymásban, a jogrendszer és a szabályozók kiszámíthatóságában, a politikában.

Csepeli György szociálpszichológus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Karának egyetemi tanára, a bizalom kérdését a társadalmi hitel és a sarcolás viszonyába ágyazva, azokat a magyar történeti adottságokat értelmezte, melyek a bizalom-bizalmatlanság párosát befolyásolhatják. A magyar nemzeti karakterológia vázlatát adva, döntőnek minősítette a „szabadság”-eszmény erőteljes jelenlétét (amely a magyarok számára a folyamatos küzdelmet jelenti önön függetlenségük kivívásáért), a patópáloskodást (amely ebben a kontextusban a „szenvedő átélés”-t, a folyamatos túlélésre berendezkedő társadalmat fejezi ki), a széthúzás vízióját (amely történelmi tablónk egyik fő elemévé küzdött föl magát) és a sült galamb-ra várást (amely azonos a csodavárással és a csoda tényének elfogadásával). Ezzel összefüggésben elemezte mindazokat a tényezőket, amelyek általában vethetnek gátat a társadalmi hitelességnek. Ezek a tényezők: a bizalmatlanság (a bizalommal szemben), a panaszskultúra (a büszkeség helyett), az adóelkerülés (az adótudatossággal ellentétben), az irigység, sértettség alaphelyzete (az együttérzés, a szolidaritás helyén). Ezek az attitűdök a magyar történelemben sokkal inkább egy erős ál-

lamellenességet érleltek meg, mint az azonosulás bármilyen formáját. A magyar társadalomra ennél fogva az állammal szembeni érzések keretében formálódtak ki az antikapitalizmus, a bűnbakkeresés, a zárt gondolkodás és az erkölcs relativizálódásának tünetei.

Stumpf István politológus, az Ybl Klub Védnöki Táblájának elnöke jutott értelemszerűen legközelebb a politikai kérdésekhez, és boncolgatta a szimpózium alcímében fölvetett kérdést: „Mit kell tennünk ahhoz, hogy a versenyképességhez nélkülözhetetlen bizalmi háló erősebb legyen Magyarországon?” A bizalmat a politika egyik legalapvetőbb vonásaként definiálta, és sajátosságaként nevezte meg azt a tulajdonságát, hogy a politikai bizalmat talán a legkönnyebb elveszíteni, de a legnehezebb megszerezni és felépíteni. A bizalom összetevőiként említette a sikert, a közösségi eredményeket, s nyomatékossította a bizalmi tőke integratív vonását.

Francis Fukuyama, a Johns Hopkins Egyetem nemzetközi politikai gazdaságtan professzora *Social Capital and the Postindustrial Economy* címmel tartotta meg előadását. A bizalmat mint a közös értékekben való hitet definiálta. A társadalomban döntő szerepet játszó fizikai tőke (az anyagi értékek), a humán tőke és a társadalmi tőke hármából ez utóbbit kiemelve úgy határozta meg lényegét, mint az informális normák összességét, amelyek a társadalmi bizalmat, az együttműködést és a szolidaritást alapozzák meg. (Értelmezésében a bizalom nem oka, hanem következménye a társadalmi tőkének.) A társadalmi tőke forrása döntően a szocializáció, melynek során kialakul a szabályok betartásának igénye, s vele párhuzamosan a bizalomhoz vezető megelégedettség, amely biológiai adottságunkból eredő örömforrásként konstatálható. (Ennek ellentpontjaként jelezte, hogy a szabályok áthágása az emberben alapvető nyugtalanságot, lelkiismeret-furdalást kelt.) Határozottan képviselte ennek biológiai eredetét, példaként hozva fel a szaporodási szükség-igény és ennek megfelelően a szexuális kapcsolatokból fakadó összetartozás elemi erejű kötelékét, amely a leghatározottabb úton vezet a vérségi alapú szerveződés, a család védelméhez. Ekképpen a bizalmi állapot fő forrása biológiai, az ember biológiai adottságai és struktúrája (a boldogság, az öröm, a siker, a megértés, az elismerés igénye).

Az emberi tulajdonságok között másodikként ott sorakozik a racionalitásra törekvés. Az együttműködési készség a fajfenntartás garanciája, mely egyben szükségként is megjelenik az emberi társadalom életében. Biológiai és társadalomtörténeti értelemben is bizonyított tény: az ember közösségi lény, magányosan pusztulásra ítéltetett. (A nagy világvallások létrejöttét is az együttműködési készség fokozásaként fogja fel az előadó). Az ésszerű cselekvés és magatartás biológiai eredetű készítése az emberi faj jellegzetes ismerve.

A kormányzat és a társadalmi tőke kapcsolatáról szólva Fukuyama történelmi példák sorát hozta fel annak igazolására, hogy az állami törekvés évszázadokra tönkretelheti a társadalmi tőkét és a bizalmat. Örök érvényű példaként idézte föl a francia abszolutizmus mo-

delljét, amely – szemben az ellenpólusként aposztrofált angol parlamentáris monarchiával – az állami gyámkodás modellértékű változatát valósította meg. A mindenre kiterjedő ellenőrzés, irányítás és igazgatás elgyengítette a társadalom tagjainak együttműködési és bizalmi késztetéseit, miután mindennel az államhoz kellett fordulni, legyen az gazdasági vállalkozás vagy művelődési kezdeményezés. Engedélyezés és támogatás egyaránt a kormányzattól származott, amely meg kívánta határozni a társadalmi kapcsolatok hálózatát. A Johns Hopkins Egyetem professzora idézte Tocqueville véleményét amerikai tapasztalatai kapcsán; szemben az amerikaiakkal – állította Tocqueville – a franciák sem egymásban, sem államukban nem hittek, nem bíztak. Éppen ezért a francia utazó tudós az amerikaiak nagy előnyét Európával szemben éppen az együttműködési készség magas fokában, a bizalomban látta. Fukuyama állítása szerint a kormánnyal szembeni bizalmatlanság erős társadalmi gyökerei okán Franciaországban mindmáig nagyobb ez az attitűd, mint az Egyesült Államokban.

Francis Fukuyama szerint nem önmagában az állammal van probléma, inkább annak túlműködésével. Ugyanis az állam és az általa vezérelt jogrendszer Fukuyama szerint éppen azért jött létre, mert bizonyos változások eredményeképpen a szolidaritás, az együttműködési készség meggyengült a társadalomban, s a tár-

sadalmi tőke erősségéhez vezető informális normák képződését formális szabályokkal, a jog megteremtésével pótolták. (Persze azt is hangsúlyozta, hogy az állam maga nem képes bizalmat építeni, mert a bizalom érzelmi kérdés.) Az állami tevékenységek, állami normák esetleg segíthetik a bizalom erősödését.

A közös értékrend, a hagyomány, mint a bizalmi állapot forrásai körül korszakunkban újabb problémák keletkeztek. Korábban ún. elsődleges csoportok képződtek; szomszédság, nyelv, bőrszín, vallás stb. adott

biztos kapaszkodókat az emberek életében a bizalom megteremtéséhez. A globalizációs folyamatok eredményeképpen a 20. század nagy történelmi váltása lett az elsődleges csoportok zárt közösségei helyett az áthidaló kooperáció megteremtésére irányuló törekvés. A társadalmi tőke szétbontotta/szétbontja az elsődleges csoportokat, s keresztkapcsolatok (és bizalmak) egész rendszerét teremtette/teremti meg. A folyamat állásának illusztrálására Fukuyama történelmi összehasonlítást hozott: Japán és Kína modelljét elemezte. A militárisabb, államibb, a köz-

ponti igazgatásba vetett nagyobb bizalom egyfelől gyengítette a család hatását, alávetette azt a hatékony működésnek, másfelől lehetőséget biztosított a sokkal professzionálisabb, nyitott, fogékony gazdaság kibontakozásának. A kínai társadalom sokkal családcentrikusabb volt és az is maradt, a család védelmező funkciója mindmáig fennmaradt. A társadalom legfontosabb bizalomfókusza a család, amely nagyon gátolja nagyobb egységek kialakulását és hatékony működését. Nem véletlen, hogy a kínai gazdaságban jellegzetesebbek a családi vállalkozások.

A bizalmi tőke negyedik forrása Fukuyama szerint az erkölcs, amely nem más, mint érzelmi kapcsolat emberek között. Fő vonása a szíves-ségekre való hajlandóság, az együttműködési készség – történetileg íratlan normák, erkölcsi értékek alapján. Az erkölcs nem része a politikai-jogi zónának, jölle-

Francis Fukuyama (1952. október 27. Chicago): a politikaelmélet és közpolitika modern kori történetének egyik legmeghatározóbb gondolkodója. A Johns Hopkins Egyetemen a nemzetközi politikai gazdaságtan professzora és az egyetem Nemzetközi Fejlődés Programjának igazgatója. Számos előkelő háttérintézetnek dolgozott, az amerikai külügyminisztérium munkatársaként közel-keleti kérdésekkel is foglalkozott. Többek között tagja volt az 1981–1982-ben Izrael és Egyiptom között közvetítő delegációnak, 2001–2005 között pedig a Bioetikával Foglalkozó Elnöki Tanácsadó Testületnek.

Munkássága előterében a nemzetközi kapcsolatok, a politikai gazdaság és a demokráciaelemzések állnak, de vizsgálat alá vonta a kultúra és a szociális tőke szerepét is a modern gazdaság fejlődésében, átfogó jelleggel kutatja továbbá az információs társadalomba való átmenet társadalmi következményeit. Számos nemzetközi sikerkönyv szerzője. Ezek közül legismertebb *A történelem vége és az utolsó ember* (The End of History and the Last Man) című munkája, melyben amellett érvelt, hogy az ideológiai küzdelmekre épült történelmi korszak – a hidegháború befejezésével, a berlini fal leomlásával és a liberális demokrácia győzelmével – véget ért.

Társalapítója és vezetője a *The American Interest* (Amerikai érdek) című magazinnak, amely az Amerikai Egyesült Államok legújabb kori nemzetközi szerepvállalásaival foglalkozik.

Politikai meggyőződésével sokáig a neokonzervatívok táborába tartozott. Később ez az egyértelmű elkötelezettsége fokozatosan csökkent, annak következtében, hogy a neokonzervatívok politikáját túlzottan militaristának és unilaterálisnak tartotta. Meggyőződésévé vált, hogy Amerikának továbbra is célja a demokrácia világméretű terjesztése, de ezt a célt a katonai beavatkozás helyett inkább a politikai és gazdasági fejlődés generálásával, az oktatás fejlesztésének támogatásával kellene elősegítenie.

(Az Ybl Klub szimpózium-meghívója nyomán)

het segítheti annak működését.

A bizalom hiányzó információs szabályai mellett a jogi normarend csupán pótszer. De világosan kell látni, hogy mindenfajta formalitás hatalmas tranzakciós költségeket hordoz. Gondoljunk csak egy ötszáz oldalas szerződésre, melyet jogi irodák állítanak össze, és ügyvédek serege tökéletesít. Ahol van bizalom, ott munka, pénz spórolható meg. Ha viszont hiányzik a bizalom, igyekeznek formális elemekkel helyettesíteni azt.

Mezey Barna

Francis Fukuyama magyar nyelven kiadott művei:

A történelem vége és az utolsó ember (The End of History and the Last Man) Fordította: Somogyi Pál László (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994, 600 p.; ISBN: 963-07-5648-X)

Bizalom (Trust). A társadalmi erények és a jólét megteremtése. Fordította: Somogyi Pál László (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997, 615 p.; ISBN: 963-07-6202-1)

A Nagy Szétbomlás (The Great Disruption). Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése. Fordította: M. Nagy Miklós. (Memoria Mundi-sorozat, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000, 493 p.; ISBN: 963-07-6732-5)

Poszthumán jövődők (Our Posthuman Future). A biotechnológiai forradalom előzményei. Fordította: Tomori Gábor (Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003, 381 p.; ISBN: 963-07-7299-X)

Államépítés (State-building). Kormányzás és világrend a 21. században. Fordította: Kitta Gergely (Századvég Kiadó, Budapest, 2005, 197 p.; ISBN: 963-7340-12-2)

Amerika válaszüton (America at the Crossroad). Demokrácia, hatalom és neokonzervatív örökség. Fordította: Tomori Gábor (Századvég Kiadó, Budapest, 2006, 222 p.; ISBN: 963-7340-34-3)

Hiteleshelyek a középkorban

Konferencia a magyarországi írásbeliség 825. évfordulójára

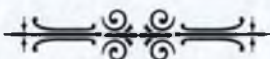
A Pécsi Tudományegyetem Középkori és Koraújkori Történeti Tanszéke és a Pécsi Egyházmegye Egyháztörténeti Bizottsága szervezésében 2006. december 12-én konferenciát rendeztek az MTA pécsi székházában, 825 éves a hivatali írásbeliség címmel. Az európai jogélet ezen egyedülálló jelenségéről tanácskoztak a téma jeles kutatói, egyetemek és levéltárak munkatársai. A rendezvény kiváló alkalmat biztosított számukra, hogy a fellendülő hiteleshelyi kutatások eredményeit nyilvános fórumon is az érdeklődő közönség elé tárhassák.

Mayer Mihály pécsi megyéspüspök köszöntője után Érszegi Géza professzor, a délelőtti szekció elnöke tartotta meg nyitóbeszédét, amellyel megalapozta a konferencia oldott hangulatát, valamint megfogalmazta a tanácskozás mottójának is tekinthető gondolatát: „Mikor az írásbeliségről beszélünk, látnunk kell a mögötte lévő embert, akinek az ügyét pontosan és szakszerűen elintézték, és látnunk kell azokat az embereket, akik mások szolgálatába állították tudásukat, s ezzel nemcsak a ko-

rabeli embernek szolgáltak, hanem a késői utódoknak is példát mutattak, hogyan lehet mások és a magunk javára egyaránt hasznosan tevékenykedni.” 825 éve annak, hogy országunkban megszületett a magánjogi írásbeliség új intézménye; az 1181-ben kibocsátott királyi oklevél következményeként a hivatali írásbeliség kilépett a királyi udvarból. 775 éve, Aranybullánk 1231. évi megújításakor törvénybe iktatták, hogy a szóbeliséget képviselő poroszlok helyett az egyházi intézmények legyenek azok, amelyek az ügyintézt írásba foglalják.

Elsőként Solymosi László professzor tartotta meg előadását, amelyben tisztázta a hiteleshely fogalmának kereteit, és felvázolta az intézmény keletkezési körülményeit, valamint tevékenységének kezdeteit. Kőfalvi Tamás, a Szegedi Tudományegyetem docense a hiteleshelyi oklevelek forrástani jelentőségéről és sajátosságairól szóló előadásában meggyőzően mutatta be, hogy a feldolgozottak mellett még számos elemzési és kutatási szempont érintetlen a hiteleshelyi forrásanyag feldolgozása kapcsán, tehát még sok lelkes kutatónak igazi kincsesbányát jelenthet. Ezt követően Kurecskó Mihály, a MOL főlevéltárosa beszélt a nyitrai káptalan Árpádkor-végi hiteleshelyi tevékenységéről, különös tekintettel az oklevelek formulás részeinek jelentésbeli és formai változásaira. Kiss Gergely, a PTE adjunktusa történeti statisztikai módszerek segítségével mutatta be a székesfehérvári káptalan forrásanyagát. Kőrmendi Tamás, az ELTE tanársegédje a jászói konvent közhiteles tevékenységét vázolta fel, különös figyelmet szentelve a konvent pecsétjeinek.

Árvai Tünde

**Az ónodi országgyűlés
háromszázadik
évfordulója –
Ónod, 2007. június 10.**

4

67

gyenek, míg a tárgyalási rész szakmailag megalapozott és a körülményekhez viszonyítva reális képet fessen a gondokkal kellően megterhelt országgyűlési tárgyalásokról.

Ezt a hivatalos záróünnepséget a helyi református templomban rendezték meg. Az ökumenikus istentiszteleten a házigazda Csomós József református püspök hirdetett ígét, de dr. Keresztes Szilárd görög katolikus megyéspüspök, Mándi Zoltán római katolikus érseki helynök és dr. Fabinyi Tamás evangélikus püspök is tartott egy-egy rövidebb beszédet, illetve megáldotta a jelenlévőket. Az egyházas részt a világi szónoklatok követték. Dr. Szili Katalin országgyűlési elnök asszony beszédét dr. Ódor Ferenc megyei közgyűlési elnöké követte, ezután a jogtörténeti előadás következett, végül a község által kiírt országos szónokverseny győztese, Balázsfalvi Balázs tatai református diáknak *Rákóczi intelmei az ezredforduló magyarjaihoz* című szónoklatának előadására került sor.

Orlai Petrich Soma: Az ónodi országgyűlés

Az ünnepséget délután falunap követte, amelyet este tűzijáték zárt, de fontos megemlíteni az Észak-magyarországi Várak Egyesületének ezen a napon tartott, kihelyezett ülését is.

Zárógondolatként elismétlem, amely már a szövegből is kiolvasható: mindig felemelő érzés, ha egy közösség őrzi hagyományait.

Az ilyen jellegű rendezvényeken, eseményeken való részvétel építi a jelenlévők lelkét és szellemét, de a szakmai jellegű részvétel nem tartom szerencsésnek, hiszen az ünneplést erőtel-

jesen el kell választani – s az emberek mindig is elválasztották – a hétköznapiaktól. Egy szakmailag megalapozott és igényes jogtörténeti előadás pedig a hétköznapi szakmaisághoz és nem az ünnepek emelkedett, csak a szépet és a jót meglátni akaró szellemiségéhez illeszkedik.

Völgyesi Levente

A katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma

*Tudományos emlékülés
az 1707. évi ónodi országgyűlésen
elfogadott hadi törvények
háromszázadik évfordulója alkalmából*

*„De hogy rendesebben a dolgok folyjanak:
Im, illy Edictumok ott publicáltatnak,
Minden zászlók alatt megtrombitatnak,
S a commendó által megolvastatnak”¹*

A magyar katonai büntetőjogi gondolkodás az eltelt évszázadok alatt számos változást ért meg. Az erdélyi fejedelmek idején megszületett katonai büntető jogszabályok egyszerre jelentették az addig

jobbára csak egyedi szabályok laza halmazának tekinthető jogi normarendszer egységes szerkezetben történő összefoglalását, valamint a modern jogalkotás kezdetét. E kor legjelentősebb alkotásai kétségkívül II. Rákóczi Ferenc fejedelmi uralkodása alatt keletkeztek. Mint minden hadúrnak, Rákóczinak is az volt a célja, hogy hadserege erejét a fegyelem megszilárdításával fokozza. E célból 1703–1707 között több, a hadsereg szervezésével kapcsolatos szabályzat, ún. regulamentum, illetve a helyes viselkedést szabályozó norma, ún. edictum került kiadásra. E két jogszabályi formula határozta meg az 1707. évi ónodi országgyűlésen elfogadott hadi törvényeket is, amelyek keretében egyszerre alkották meg és hirdették ki a szövetkezett országok rendjei által elfogadott általános katonai szabályzatot (*Regulamentum Universale*) és a *Hadi Regulák, Artikulusok, Edictumok és Törvények* Kalay Pál főhadibíró szerkesztette kiadásáról szóló katonai szabálygyűjteményt (*Edictum Militare*).

A fenti jogszabályok immár három évszázadra visszatekintő jogtörténeti jelentőségét és annak a katonai jogviszonyok jelenkori szabályozására gyakorolt, nem elhanyagolható hatását jól jellemzi, hogy a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara a Kaposvári Katonai Ügyészséggel közösen e kerek évforduló

alkalmából Pécsen, 2007. május 18-án tudományos emlékülést rendezett. A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézete és Múzeuma által erre az alkalomra összeállított és rendelkezésre bocsátott emlékkiállításal egybekötött tudományos tanácskozás vendéglátója, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi és Kriminálisztikai Tanszéke több szempontból is fontosnak érezte, hogy az emlékülésnek helyt adjon. Egyfelől – ahogy arra dr. Szalayné dr. Sándor Erzsébet, a pécsi jogi kar dékánja köszöntőjében külön kitért – a Tanszék országos összevetésben is kiemelt figyelmet fordít a katonai büntetőjog (különösen a katonai büntető eljárásjog) oktatására, másfelől külső óraadói között köszöntheti a rendezvény fővédnökét, a katonai büntetőjog nemzetközi művelése terén – a Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság elnökeként – is kiemelkedő érdemeket szerzett dr. Kovács Tamás legfőbb ügyészt.

„Ha tiszta vizet iszol, gondoldj a forrásra!” – figyelmeztetett köszöntőjében egy mély értelmű vietnami mondás szavaira a legfőbb ügyész, aki bevezető előadásában a magyar katonai büntető-igazságszolgáltatás történeti fejlődését tekintette át. Szavai a katonai büntetőjog területén olyan tiszteletre méltó egyéniségeket idéztek meg, mint – a fent már említett, a háromszáz éves jogszabályok előkészítésében elévülhetetlen érdemeket szerzett – dr. Kalay Pál, vagy a magyar katonai büntető igazságszolgáltatás ezer éves történetét még a 20. század harmadik évtizedében a teljesség igényével összefoglaló dr. Cziáky Ferenc.

A nap második előadásában dr. Czigány István alezredes, a HM Hadtörténeti Intézet igazgatóhelyettese széleskörű áttekintést nyújtott a kuruc hadsereg szervezetéről, fegyvernemi és fegyverzeti viszonyairól. Mivel a 18. században az ország fegyveres ereje, a határvédelem feladataiból fakadóan, kizárólag könnyűlovas és könnyűgyalogos alakulatokból állt, ezért II. Rákóczi Ferencnek és a mögötte felsorakozó tisztikarnak kellett magyarokból és idegenekből, elsősorban németekből és franciákból ütőképes hadsereget szervezni. Ez oly mértékben sikerült, hogy a nyolc esztendő háborút 1711 tavaszán lezáró kompromisszumos békét követően a portyázó harci tapasztalattal rendelkező magyar huszárokat tárt karokkal fogadták Európa különböző harcterületein.

Az ónodi országgyűlésen elfogadott katonai szabályzatok jogtörténeti jelentőségét tárta a hallgatóság elé dr. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja. Előadásában ismertette a *Regulamentum Universale* és az *Edictum Militare* fontosabb ismérveit, valamint az 1707. évi conventus összehívásának körülményeit. A 18. században elkezdődött büntetőjogi kodifikációs munkák közül a sza-

badágharcban – a hadsereg jelentőségének növekedése miatt és a fegyelme megszilárdítására irányuló elvárásoknak megfelelően – csupán a katonai büntetőjog kodifikációja vezetett eredményre. Az elfogadott szabályzatok felépítése megfelel egy rendszeres büntető kódex szerkezetének, ugyanakkor nem egy egyszerű katonai büntető törvénykönyvről van szó, hanem – jellegét tekintve – egy részletes büntetőjogi szabályozást is magában foglaló általános katonai szabályzatról, amelynek célja elsősorban az volt, hogy bűnmegelőző, nevelő hatást váltson ki, és csak másodsorban az, hogy elrettentsen.

A katonai igazságszolgáltatás hatályos és egykori jellemzőit mutatta be összehasonlító, programzáró előadásában dr. Tremmel Flórián egyetemi tanár, a házigazda tanszék egykori vezetője. Tremmel professzor az ónodi hadi törvények kapcsán megjegyezte, hogy az edictum nemcsak a katonai büntetőjog, hanem az általános büntetőjog terén is jelentős mérföldkőnek számít, mivel ehhez hasonló, egységes szerkezetbe foglalt büntető kódex az általános büntető kodifikáció során sem született. Tremmel Flórián a katonai büntetőeljárással kapcsolatban megállapította továbbá, hogy azt az általánostól eltérő, két különös alapelv, éspedig a fegyelemerősítés, valamint a gyorsaság követelménye hatja át. E két – törvényben meg nem határozott, ún. puha elvnek tekinthető – alapelvnek egyszerre kell az eljárásban érvényesülnie, annak érdekében, hogy a katonai büntető-igazságszolgáltatás beteljesítse szakszerű funkcióit.

* * *

Bár a 1707. évi ónodi országgyűlésre a tricentenáriumi évben további rendezvényeken – így mindenek előtt a Budapesten, 2007. június 6–10. között, harminckét ország vezető katonai jogászáinak részvételével immár nyolcadik alkalommal megtartott nemzetközi katonai büntetőjogi konferencián – is megemlékeztek, az év első ilyen emlékülésének legfontosabb konklúziója az, hogy napjaink katonai büntető jogalkotásának koncepciója még háromszáz év távlatából sem nélkülözheti azokat az elveket, amelyek már a kuruc időkben is megvoltak. Ennélfogva csak helyeselni lehet azokat a kodifikációs koncepciókat és törekvéseket, amelyek egy önálló katonai büntető törvénykönyv megalkotását sürgetik, mint ahogy erre példa született 1707. június 21-én, Ónodon.

Bögöly Gyula – Hautzinger Zoltán

¹ Idézve Tolnay Ferenc: *Mint folyt Magyarország dolga in Annis proxime elapsis 1703, 1704 et 1705, azokról írt rövid rhythmica historia szakaszszai* című verses krónikájából.

A „büntetési rendszer” átalakításának megjelenése Kossuth Lajos Pesti Hírlapjában (1841–1844)

Bató Szilvia
PhD-értekezésének nyilvános vitája

Szép számú érdeklődő jelenlétében került sor dr. Bató Szilvia fenti címmel írt doktori értekezésének nyilvános vitájára 2007. május 23-án, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tanácstermében. A konzulensi feladatokat dr. Nagy Ferenc és dr. Balogh Elemér tanszékvezető egyetemi tanárok (SZTE ÁJK) látták el. Az értekezés hivatalos bírálói dr. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE ÁJK) és dr. Szabó István tanszékvezető egyetemi docens (PPKE JÁK) voltak.

A Jelölt a következőkben foglalta össze téziseit:

A dolgozat elkészítésének a jogi tudományos transzferkutatáson belül kettős célja volt. Egyrészt a *Pesti Hírlap* „büntetési rendszer”-receptiójának bemutatása, másrészt a Kossuth Lajos és lapja által a kodifikációs folyamatban betöltött szerep tisztázása. A kutatás az összes Kossuth által szerkesztett szám (365) valamennyi rovatára (13) kiterjedt. Az eredmények négy csoportba sorolhatók:

1. A büntetési kérdések a szaksajtó hiánya miatt részben a politikai lapokban jelentek meg.

2. A „büntetési rendszer” a rovatokban eltérő módon jelent meg. A vezércikkek programadó szerepet töltek be, a fővárosi rovat a nagyvárosi újságírást képviselte. A vidéki rovat adatbázist jelentettek a kortársak számára, helyi kezdeményezések sokaságát tették közzé. A külföldi rovat a büntetőjogi modernizáció egyes útjait jelenítette meg, a francia, angol és német hírek játszottak fontos szerepet. Az *Értekező* a tudományos cikkeknek adott teret. Az országgyűlési rovat cenzúrázva, de gyorsan közvetítette a dietai vitákat, ezzel fontos ismeretterjesztő funkciót is betöltött.

3. A büntetési célokról szóló hírek, feltehetően politikai okokból, a relatív elméletek túlsúlyát mutatják. A halálbüntetés vonatkozásában a lap csak az országgyűlési viták során állt a liberálisok által kép-

viselt eltörlés mellé. A testi büntetések ellen erőteljes kampányt folytattak, de a hagyományos gondolkodásmód és a szabadságvesztés feltételeinek hiánya miatt csak részeredményeket értek el. A képviselt büntetési célokkal összhangban a szabadságvesztést pártolták, de döntően csak börtönügyi hírek láttak napvilágot. Az egyéb büntetések közül a pénzbüntetés teljesen ismeretlen volt Magyarországon, a becsületbüntetéseket ellenezte a szerkesztőség. A jogfosztó-jogkorlátozó büntetések egész sora jelent meg a lapban.

4. A *Pesti Hírlap*nak fontos közvélemény-formáló szerepe volt, de nem közvetlenül az 1843-as javaslatok vonatkozásában. Egyrészt eltérő hangsúlyok figyelhetők meg (halálbüntetés), másrészt a szokásjogon nevelkedett jogászok gondolkodását nem lehetett három és fél év alatt teljesen átformálni. Az igazi eredmények csak a kiegyezés után jelentkeztek.

Mezey Barna a témaválasztást illetően aktuálisnak találta a jelölt azon törekvését, hogy a magyar büntetőjogi gondolkodás egy szűk, ám fontos metszetét vizsgálva feltárja a „magyar tudományos transzfer” reformkori jellegzetességeit. Első ránézésre igen korlátozottnak tűnő vállalkozása, ti. az, hogy bemutatassa a reformkor büntetőjogának néhány évét, s ezen belül is a *Pesti Hírlap* kapcsolódó cikkeit, valójában a kitűzött feladat pontos és kellően indokolt elhatárolását tette lehetővé, másrészt megengedte a jelöltnek, hogy ezen „módszertani taktika” révén immár autonóm vizsgálódási köréből olykor kitekintsen az egész magyar büntetőjogra, a jogirodalomra és a praxisra egyaránt. A témaválasztással és a módszertannal kapcsolatban el kell ismerni, hogy a jelölt megtette az első lépéseket a magyar büntetőjogi szakirodalom- és forráskutatás egy eddig elhanyagolt területére, a sajtó felteképezésére. Mezey professzor úr az értekezés érdemi részének a *Büntetések a Pesti Hírlapban* címet viselő fejezetet tartotta, ahol a jelölt terminológiai kérdéseket taglal, alapelvekkel foglalkozik, az egyes büntetésekre vonatkozó véleményeket összegzi és elemzi, majd levonja saját következtetéseit. Az opponens egyetértett a jelölt azon megállapításával, amely szerint a vizsgált korszakban büntetési rendszerről beszélni anakronizmus. Véleménye szerint a jelölt meggyőzően bizonyította, hogy a magyarországi szaksajtó (nem) alakulása, fejletlensége és a kodifikáció sikertelensége között szerves kapcsolat van. Fontos eredménye azon jogtörténeti toposz megkérdőjelezése, miszerint Kossuth Lajos a *Pesti Hírlap* segítségével a büntetőjogi kodifikációt befolyásolva előkészítette volna a halálbüntetés eltörlését.

Mezey professzor úr a disszertációt kiválóan ítélte. Kérdésként fogalmazta meg, hogy miért gondolja a jelölt, hogy a szaksajtó fejletlensége miatt az eredményes kodifikáció előtt csak teoretikus kérdéseket lehetett megvitatni. Mezey Barna tapasztalata szerint

a börtönügy gyakorlati kérdéseit a sajtó ugyanolyan intenzíven tárgyalta, mint az elméleti problémákat. Jelezte továbbá, hogy a recepció fogalmának két értelemben történő használatát a dolgozatban nem tartja szerencsésnek.

A jelölt válaszában úgy pontosította kérdéses megállapítását, hogy azt ő az anyagi büntetőjogra értette, ahol a törvényi tényállások nem létezése miatt nem foglalkozhattak olyan szakkérdésekkel, mint pl. a stádiumtan vagy az elhatárolások. Ezért vizsgálták az alapelveket és a büntetéseket.

Szabó István a disszertáció címével kapcsolatban szintén utalt arra, hogy a „büntetési rendszer” kifejezés használata terminológiai problémákat vet fel, és ezért nem véletlen, hogy a jelölt azt idézőjelbe téve használja. A módszertani kérdésekre rátérve kifejtette, hogy a jelölt sajtótörténeti elemekből vezet le jogtörténeti következtetéseket, ami miatt a téma lehatárolása nehezebb, és e tekintetben nem találta teljesen kielégítőnek a dolgozatban nem vizsgált kérdések kihagyásának indokolását, különösen a kodifikáció egyes lépései és a *Pesti Hírlap* cikkei közötti szorosabb összefüggés vizsgálatát. Egyébként a célkitűzés – azaz a közvetítő elemek feltérképezése – mentén Szabó docens úr logikusnak találta a *Pesti Hírlap* és a „büntetési rendszer” összekapcsolását. Szemléletesnek és meggyőzőnek ítélte annak kimutatását, hogy a politikai sajtó valóban erős befolyást tudott gyakorolni az egyes büntetési nemeknek az ítélkezési gyakorlatban történő használatára. Kérdésként fogalmazta meg ugyanak-

kor, hogy egy politikai lap cikkeiből lehet-e megfelelő szakmai háttérű következtetéseket levonni. Kritikai észrevételeit – egységes szakmai álláspont hiányában – ugyanakkor relatívnak minősítette, és az értekezést a PhD-fokozat odaítélésére alkalmasnak találta.

A jelölt Szabó Istvánnak adott válaszában azt a módszertani felfogásbeli különbséget emelte ki, amely a modern jogtudományi módszereknek a jogtörténeti anyagra való alkalmazhatóságában, ennek elismertségében mutatkozik. A jelölt saját módszertani megközelítését azzal a ténnyel kívánta alátámasztani, hogy a jogtudományi nézetek terjedésének eszközei közül a frankfurti Max-Planck-Institut már két tanulmánykötetet is szentelt a szakajtónak. Deklarált célkitűzései között nem szerepelt, hogy az 1843. évi javaslat elkészítésének a *Pesti Hírlap*ban való megjelenését vizsgálja; kettős célja a „büntetési rendszer” recepciójának és a lap kodifikációban betöltött szerepének tisztázása. A jelölt úgy vélte, hogy bizonyos korlátokkal lehet egy politikai lap cikkeiből megfelelő szakmai következtetéseket levonni, amit disszertációjában igyekezett megfelelően illusztrálni és alátámasztani.

A bíráló bizottság a dolgozat és az opponensek támogató véleménye alapján javasolta a Szegedi Tudományegyetem Doktori Tanácsának, hogy Bató Szilviának a PhD-fokozatot ítélje oda.

Szomora Zsolt

A Széchenyi István Egyetem tanácstermében, az egyetem Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskolája keretében, 2007. március 23-án rendezték meg Szigeti Magdolna *Németország második világháború utáni államépítése, alkotmányjogi helyzete és az újraegyesítés* című PhD-dolgozatának nyilvános vitaülését. A bíráló bizottság tagjai: dr. Szigeti Péter (DSc), egyetemi tanár, a bizottság elnöke, dr. Mezey Barna (CSc) egyetemi tanár, a bizottság titkára, dr. Máthé Gábor (CSc) egyetemi docens, tag és Dr. Révész T. Mihály (CSc) egyetemi docens, tag, valamint a disszertáció opponensei: dr. Kajtár István (DSc) egyetemi tanár és dr. Stipta István (CSc) egyetemi tanár.

Az elnök felkérésére a Jelölt ismertette téziseit, illetve dolgozatának főbb vonatkozásait.

A disszertáció célja annak felvázolása, hogy a II. világháború után teljesen szétesett Németország alkotmányos rendszere a talpra állás után hogyan illeszkedett az 1945 előtti jogtörténeti folyamatokhoz, valamint az, hogy az előzmények, az újraegyesítésig elvezető út és maga az egyesítés alkotmányos eredményei szerves egészet képeznek. Az egyesítést

Németország második világháború utáni államépítése, alkotmányjogi helyzete és az újraegyesítés

Szigeti Magdolna
PhD-értekezésének nyilvános vitája

megelőző korszak politikai fejleményei és a kulisszák mögötti tárgyalások tükrében másképpen értékelhetők a jogszabályokban testet öltő eredmények, sőt, igazán ennek tükrében értékelhetők. Az egyesítés folyamata különösen érdekes, mert a németországi események leképezték azt, ami egész Európában tör-

tént 1945 és 1990 között. A diszszertáció a területi korlátok miatt elsősorban Németország alkotmányjogi változásainak és az állam történeti fejlődésének folytonosságát, egymásra épültségét, esetlegesen a ráerőszakolt változtatásokat kívánta bemutatni, felvillantva az események politológiai összefüggéseit is.

Az I. fejezet témája Németország helyzetének vizsgálata az európai egyensúly szempontjából. A vizsgálat eredménye azt mutatja, hogy az 1871-ben létrejött egységes Németország, a bismarcki időszakot leszámítva, nem volt tekintettel az európai egyensúly követelményeire, a szomszédok érzékenységére, hatalmi törekvései két háborúba sodorták nemcsak Európát, hanem a világot is, ezzel a 20. század végéig elegendő okot szolgáltatva egy egyesített Németországtól való félelemre. Németország Európához való viszonya tehát kardinális kérdés. A II. világháború utáni újjáépítés során Adenauer kancellár ezt felismerte, s politikájának köszönhetően Németország ellenségből, ellenfélből elfogadott partnerré vált. Az 1990. évi újraegyesítés ugyancsak igazolta ezt a politikát.

A II. fejezet a győztes hatalmak Németországgal kapcsolatos hatalmi céljait vizsgálja, kiemelve, hogy ezeket a célokat részben az előző fejezetben taglalt félelem, részben az anyagi hasznok, illetve a politikai stratégiai érdekek igazgatták.

A III. fejezet tárgya Németország II. világháború utáni, különleges alkotmányos helyzetet eredményező felosztása, a német állam megszállási övezeteinek, s különösen a nyugati és keleti zónák különböző, egymástól eltérő arculatának, valamint annak az útnak az érzékeltetése, amely a két Németország kialakulásához vezetett.

A IV. fejezet főként a nemzetközi szerződések tükrében vizsgálja annak okát, hogy miért nem jöhetett létre egységes német állam, milyen lépések, milyen konfliktusok vezettek a két német állam megalakulásához. Külön alfejezet taglalja Berlin városának alkotmányjogi helyzetét, valamint „Saarland” különleges alkotmányos állapotát, amíg újra az NSZK organikus részévé vált. A két német állam alkotmányos törvényeit vizsgálva a Szerző tételesen ismerteti az alkotmányos szabályozást, hangsúlyozva a korábbi alkotmányos gyökereket, illetve az ezekről való eltéréseket, kitérve a weimari alkotmány tanulságaira és ezek felhasználására, érintve az alkotmányozó atyák vitáit, majd az alkotmányokra épülő, és a megszálló hatalmak által korlátozott állami intézményrendszer működését, a két állam eltérő és egymástól egyre inkább eltávolodó alkotmányos berendezkedése közötti különbséget.

Az V. fejezet a két német állam létrejötte utáni egyesítési törekvésekkel foglalkozik. A hidegháború megmerevítette az egyesítéssel kapcsolatos nyugati-keleti elképzeléseket. A két német állam eltérő irányultságú nemzetközi integrálódása, valamint a két német állam önálló léte 1955-ben már állandó-

sulni látszott, s az egyesítés kérdése lekerült a politika napirendjéről. Az NSZK alkotmányos törvénye, az Alaptörvény azonban 1990-ig tartalmazta azt a megfogalmazást, amely szerint a Német Szövetségi Köztársaság törvényhozói mindaddig nem fogadnak el alkotmányt, amíg a teljes német lakosság nem tudja önrendelkezési jogát gyakorolni. Az 1990. évi egyesítést megelőző belső és külső politikai konfliktusokból ismert, hogy a „teljes német lakosságha” a nyugatiak egy része nemcsak a kommunista német állam lakosságát, hanem a II. világháború után elszakított, volt német területek német származású lakosait is beleértette.

A VI. fejezet az 1955. évtől 1969-ig, a baloldali kormányalakításáig terjedő időszakban tekinti át a nyugati német állam politikai pártjainak tervezeteit az egységes német államról, továbbá a két német állam, valamint az NSZK és a Szovjetunió egymással szembeni erőpróbálgatásait. A taglalt korszak végére egyre inkább felerősödtek azok a vélemények, amelyek szerint el kell fogadni a kialakult határokat, el kell ismerni az NDK-t, mint államot, és újra kell rendezni a kapcsolatokat a kelet-európai szocialista államokkal.

A VII. fejezet az NDK különálló német államiságára irányuló törekvéseket tekinti át, hangsúlyozva az erőszakolt ideológiai argumentáció és a lakosság ellenkezése közötti különbséget, valamint – a szovjet befolyás növekedésének egyértelmű jeleként – az 1968. évi alkotmányos változásokat, amelyek eredményeképpen a kommunista párt vezető szerepe alkotmányos védettségben részesült. Jelentősen hozzájárultak a két német állam eltávolodásához az utazással kapcsolatos szabályok, amelyek a nyugati beutazókra jelentős anyagi terheket róttak, s a kiutazás általában véve lehetetlenné vált.

A VIII. fejezetben taglalt időszak (1969–1982) új korszakot jelentett a két német állam kapcsolatában. Az NSZK-ban a baloldali alakított kormányt, s Brandt, illetve Schmidt kancellár kezdeményezésére az 1970-es évektől enyhülési politika kezdődött. Mindezt alátámasztják a szövetségi állam 1970. augusztus 12-én Moszkvával, Varsóval és 1973. december 11-én Prágával kötött szerződése, valamint a Berlin kapcsán megkötött „Négyhatalmi egyezmény”, amely Nyugat-Berlin státuszát biztosította. Az NDK-val kötött ún. Alapszerződés, a meglévő határok elismerése, a két német állam együttműködéséről szóló megállapodások jelentették az enyhülési politika eredményeit, ami nemcsak a két német állam kapcsolatában hozott változást, hanem lényegesen hozzájárult a Kelet-Nyugat-konfliktus gyengüléséhez, ugyanakkor egyengette az összeurópai feszültségek feloldásához vezető utat.

A „Moszkvai szerződés” mérföldkő volt az enyhülési politika történetében. A Szovjetunió és az NSZK szerződött a nemzetközi béke fenntartására, a földrajzi status quóból kiindulva az európai helyzet normalizálására, az enyhülés ápolására. A szerződés

jelentősége abban áll, hogy a szövetségi kormány először nem kérdőjelezte meg a II. világháború utáni földrajzi, az államhatárokat érintő változásokat. A szerződő felek kötelezték magukat arra, hogy vitás kérdéseiket kizárólag békés úton igyekeznek megoldani, tartózkodnak az erőszakkal való fenyegetéstől és az erőszak alkalmazásától, területi igényeket nem támasztanak egyetlen állammal szemben sem, és az európai államok határait sérthetetlennek tekintik. E megfogalmazásba természetesen beletartoztak a német határkérdés legérzékenyebb pontjai, az Odera–Neiße-vonal elismerése Lengyelország nyugati határaként, valamint az NSZK és az NDK közötti határ elismerése. Az NSZK azonban ugyanazon nap átnyújtotta egyoldalú nyilatkozatát, a „Német egységről szóló levelet”, amelyben kinyilatkoztatta: a „Moszkvai szerződés” nem mond ellent annak az igénynek, hogy a német nép egyszer, szabad önrendelkezési jogát gyakorolva, az egységes Németország létrehozása mellett döntsön. Minden fenntartásunk ellenére a Moszkvai szerződéssel, a Keletre történő nyitással új korszak vette kezdetét Európa politikai életében.

A IX. fejezet a kelet-német kommunista hatalom összeomlását taglalja. Az 1980-as évek végén a kelet-német kommunista vezetés mereven szembe szállt a reformokkal, meghamisította az 1989. május 7-i választások eredményét. A gorbacsovi politikának köszönhetően megváltozott nemzetközi helyzetben megerősödött a kelet-német ellenzék, amely 1989 júniusától demonstrálók ezreit-tízezreit vitte az utcára, politikai szervezetek alakultak, s az egyre erősödő politikai nyugtalanság, valamint az a tény, hogy a Szovjetunió nem avatkozott be az NDK belügyeibe, a kommunista hatalom bukásához, az utazási szabadság eléréséhez, a berlini fal megnyitásához vezetett. A magyar és a cseh kormány határnyitása következtében kiáramló több százezer kelet-német állampolgár megjelenése a nyugat-német menekült-táborokban rövid idő alatt sürgősen megoldandó gondot jelentett a nyugat-német kormány számára.

A X. fejezet a német egyesítéshez vezető út jelentősebb mozzanatait mutatja be, többek között az NDK vezetőinek kísérletét az NDK megtartására, valamint Kohl kancellár megoldást kínáló 10 pontját a német konföderációról. Az utóbbi intézkedések sorát vázolta fel az NDK-nak nyújtandó azonnali konkrét segítségtől a Modrow javasolta szerződéses közösség létrehozásáig, a két német állam konföderatív struktúrájának bevezetéséig, végső célként pedig a föderatív állami rend létrehozását fogalmazta meg Németországban, azzal az előfeltétellel, hogy NDK-ban legitim, demokratikus kormány alakuljon. A program a szabad választások után össznémet intézmények egész sorát tervezte létrehozni. A terv siker esetén a német nép önrendelkezése alapján vívhatta volna ki állami egységét. A történelem azonban túlhaladta az eseményeket, 1989 szeptemberében

már százezrek vonultak a kelet-német városok utcáin a német egységet követelve, és a hangulat átragadt a nyugat-német politikusokra. Az NDK politikai és gazdasági szétesésének rohamos gyorsulása 1990 márciusában arra készítette Kohl kancellárt, hogy gazdasági és pénzügyi uniót ajánljon az NDK-nak. A március 18-ára előrehozott kelet-német parlamenti választások eredményére jelentős hatást gyakorolt a gazdasági és pénzügyi unió terve, valamint a nyugat-német pártok kampánytámogatásai. A kelet-német választópolgárok a gyors újraegyesítésre és a piacgazdaságra szavaztak.

A XI. fejezet az egyesítést lehetővé tévő négyhatalmi tárgyalások lényegesebb pontjait veszi sorra, bemutatva a jogszabályi háttérrel, amely szükségessé tette a nagyhatalmak beleegyezését, valamint az érdekegyeztető diplomáciai tárgyalásokat, amelynek eredményeként létrejöhetett a német egység.

A XII. fejezet magát az egyesítést, a szuverenitás létrejöttét tárgyalja. A „Németországot érintő záró rendelkezésekről szóló szerződés” 10 cikkelyben szabályozta a német egyesülés külpolitikai vonatkozásait, amellyel Németország és a II. világháború győztes nagyhatalmai között békeszerződés jött létre, akkor is, ha magát a kifejezést szándékosan nem használták. A német egység helyreállt, Németország belső és külső ügyeiben visszaszerzte teljes szuverenitását, szabad választásokat írhatott ki, de a NATO tagja maradt.

A disszertáció ismerteti azt a jogalkotási folyamatot is, amely véghezvitte az NDK alkotmányjogi átalakítását, és lehetővé tette az egyesítést, továbbá az újraegyesítés szerződési háttérét jelentő három szerződés lényeges pontjait. Ezek: a Moszkvában aláírt „A Németországra vonatkozó végső szabályozás szerződése”, az 1990. május 18-án megkötött, a Németországi Szövetségi Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság közötti „Pénzügyi, gazdasági és szociális unió megteremtéséről szóló szerződés”, valamint az 1990. augusztus 31. napján megkötött, a Németországi Szövetségi Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság közötti „Németország egységének helyreállításáról szóló szerződés – Egyesítési szerződés”. A dolgozat érinti azon kérdések körét is, amelyek majdnem megghiúsították az egyesítést, s bemutatja a „Stasi”-akták és az abortusz szabályozása körüli bonyodalmakat, a tulajdonjogi problémákat, valamint a kelet-német gazdaság átalakításának nehézségeit.

A XIII. fejezet elemzi az egyesített Németország helyzetét, a Német Szövetségi Köztársaság belső és külső viszonyaiban megmaradt kontinuitást, valamint azt, hogy az újraegyesítéssel az ország európai integrálódása, és egyúttal a politikai hitelessége csak erősödött. Az állam az Európai Közösség tagjaként jogalkotási és jogalkalmazási nehézségekkel szembesült; a Szerző néhány alkotmánybíróági döntéssel támasztja alá az európai jognak elsőbbséget biztosító argumentációt.

A Jelölt végül kitért a 12 évig tartó kutatás módszereire, forrásaira, a szakirodalomra, utalva az 1945 utáni német államok alkotmányjogi szabályozásának eredetiben való, teljes részletességű tanulmányozására, tekintélyes német jogtörténészek – véleményét és szemléletét alakító – munkáira, kortárs politikusok, történészek és politológusok monográfiáira, az 1940-es évekből származó jegyzőkönyvekre stb. Az értekezés alapjául szolgált a 12 év alatt összegyűjtött német nyelvű szakirodalom (többek között Rudolf Gmür, Reinhard Mussnug, Heinrich Mitteis, Heinz Lieberich, Dietmar Willoweit, Reihold Zippelius, Manfred Görtemaker, Eckart Thurich, Hans Georg Lehmann, Maunz-Dürig, Wolfgang Schmidt, Hans-Peter Schneider, Frank Pfetsch és Werner Matz munkái), a Magyarországon is fellelhető, vonatkozó kelet- és nyugat-német jogszabályok, alkotmánybírói határozatok, valamint a dolgozat tárgyában megjelent – szekunder forrásnak bizonyuló – magyar nyelvű munkák (Dezső Márta, Bragyova András, Harmathy Attila, Inotai András, Kukorelli István, Lövétei István, Nagy Katalin tudományos művei).

A disszertáció főbb téziseinek bemutatása után az opponensi bírálatokra és kérdésekre (Kajtár István: Miért akadályozta a „totális kapituláció” formula a „hátfülfestést” a casablancai konferencia kapcsán? Stipta István: Nem tartja-e anakronisztikusnak a Mitteis–Liebrich-féle jogtörténet közjogi megállapí-

tásait?) a Jelölt megnyugtató módon válaszolt. Az opponensek a Jelölt válaszait elfogadták. A vitához hozzászólt még Szabó István (PhD) egyetemi docens és Szigeti Péter elnök is.

A bizottság véleménye szerint Szigeti Magdolna összegző bemutató jellegű dolgozata hézagpótló a magyar alkotmánytörténet-tudományban. A német tudományosságban alaposan kidolgozott, de Magyarországon a jogtörténetben még kevésbé ismert a jelenkorkutatás. A dolgozat alkotmányjogi, jogtörténeti és politológiai módszereket alkalmazva, multidiszciplináris módon integrálja ismeretanyagát. Az elemzés metodikája és szempontjai jól érvényesülnek a Jelölt munkájában. Szemantikai bizonytalanság nélkül, a szaknyelv biztos uralásával fejtette ki kutatási eredményeit. Imponáló forrásanyagra támaszkodott, és tételeken jellemezte a témát, az újraegyesítés folyamatát. Az egyesülésről szóló elemzését tartalmazó tizenkettedik fejezet tartotta a bizottság az értekezés legkidolgozottabb, tudományos munkát tartalmazó részének. A bizottság az opponensi vélemények hangsúlyos figyelembevételével tett javaslatot a Szerzőnek a munka publikálására.

A bíráló bizottság zárt ülésen cum laude minősítéssel javasolta a Jelölt számára a PhD fokozat odaítélését.

É. L.

A magyar közegészségügyi közigazgatás intézményrendszere (1867–1914)

Pálvölgyi Balázs
PhD-értekezésének nyilvános vitája

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Tanácsa dr. Pálvölgyi Balázs PhD-értekezésének vitáját 2007. július 3-án tartotta az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácstermében. A bíráló bizottság elnöke: dr. Ficzer Lajos professor emeritus (ELTE), a bíráló bizottság tagjai: dr. Máthé Gábor egyetemi tanár CSc. (KGRE), valamint dr. Stipta Ist-

ván egyetemi docens (ME). A Doktori Tanács által felkért hivatalos bírálók: dr. Kajtár István egyetemi tanár DSc. (PE), valamint dr. Sente Zoltán PhD, tudományos főmunkatárs (Magyar Közigazgatási Intézet).

Pálvölgyi Balázs jelenleg a Győri Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karán a Jogtörténeti Tanszék egyetemi adjunktusa. Abszolutóriumát az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájában, 2006-ban szerezte.

A magyar közegészségügyi közigazgatás intézményrendszere (1867–1914). Kiépülésének és működésének vizsgálata a kolera, a himlő, a trachoma és a tbc elleni küzdelem, valamint az elmebetegügy fejlődésének tükrében című dolgozatának konzulense dr. Mezey Barna CSc., az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar dékánja, egyben az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára.

Pálvölgyi Balázs röviden összefoglalta a PhD-dolgozat téziseit, amelyeket a nyilvános védésen jelenlévők nyomtatott formában is megismerhettek. A Szerző a dolgozatot jogtörténeti munkának szánta, mely nem merül ki a jogi megoldások ismertetésében, hanem a közegészségügyi szakkérdéseket is tárgyalja. A disszertáció alapvetően két részre osztható; az első rész az igazgatási és az ellátórendszer eleme-

inek bemutatásával, valamint a strukturális hibák ismertetésével foglalkozik, míg a második részben a feladatellátásra koncentrált oly módon, hogy nem hallgatta el a strukturális hibákat sem. A dolgozat foglalkozik a közegészségügy – mind állami, mind önkormányzati keretek közötti – működésével, az egyesületi, illetve magánkeretek közötti feladatellátással azonban csak akkor, ha az szorosan kapcsolódik az előbbihez.

A releváns forrásanyag összegyűjtése jelentősen megnehezítette a Szerző munkáját, hiszen gyakran hiányos, töredékes (pl. a Belügyminisztériumnak a Magyar Országos Levéltárban őrzött anyaga) vagy nagy részben leselejtezett anyagokról (pl. a Földművelésügyi Minisztérium forrásai) van szó. A dolgozat jellemzően a történelmi módszert alkalmazza, amelynek okán a Szerző a felhasznált forrásokat és irodalmat többszintű csoportosításban ismerteti, főcsoportként a forrásokon belül a jog-, a levéltári, valamint a nyomtatott forrásokat, míg a szakirodalmon belül az egykorú anyagokat és a modern irodalmat megjelölve.

A Jelölt az elért tudományos eredményeket az alábbiakban foglalta össze.

A címben megjelölt időszakban a modern közegészségügy és közigazgatási struktúra alapjainak lerakása egyaránt megtörtént. Az orvostudomány fejlődésével, az egészségügyi képzés, a finanszírozás és az ellátórendszer szerepének kijelölése útján a 20. század elejére egy működő közegészségügyi rendszer jött létre.

A korszak igazgatási rendszerében a központosítás és decentralizáció (vármegyei hagyományok eszméje) vitája tekinthető a fő kérdésnek. Ez – a kiegyezés kori kompromisszumos időszakot követően – az „államosítás” időszaka volt, amelyet egyrészt az 1875-ben kormányt alakító Tisza Kálmán, másrészt – igaz, sikertelenül – a lex Szapáry fémjelez. A korszak intézkedései között említhető az állami utalványozás rendszerének megtartása, valamint az a tény, hogy növekedett a megyei tisztikar függése.

Az állami igazgatás benyomult az önkormányzatiság szférájába, mely folyamat a dualizmus igazgatási reformjainak sorába illeszkedett. A közegészségügyi rendszer változásai egyrészt kapcsolódtak az egész igazgatási rendszer fejlődéséhez, másrészt egyes részterületek (pl. a biztosítási rendszer) szabályozásához.

A vizsgált időszak végén következhetek csak be a szakigazgatási reformok, amelyek gyakran egy-egy konkrét járvány után váltak égető fontosságúvá; erre példaként említhető az 1872/73. évi kolerajárvány után a közegészségügyi törvény megalkotása 1876-ban. A közegészségügy reformjára ható tényezők (pl. a politikai és a gazdasági környezet, az aktuális közegészségügyi problémák) egymást erősítő hatása, időpontbeli egyezése esetén volt csupán lehetőség előremutató szabályozás megalkotására, hiszen a közéletben az éppen aktuális közegészségügyi prob-

léma megoldását követően jelentősen alábbhagyott a téma iránti érdeklődés, amelyet a korabeli sajtó- és országgyűlési anyagok egyaránt igazolnak.

Az 1876. évi közegészségügyi törvény remek alkotás volt, csak éppen a korabeli viszonyok között végrehajthatatlannak bizonyult.

A közegészségügyi korrekcionális reformok első csoportja elválaszthatatlan volt az igazgatási kérdésektől, így az 1886. és az 1893. évi változások során kerülhetett sor a fizetési rendszernek, a törvényhatósági szereplők egymáshoz való viszonyának és a felelősségi viszonyoknak a rendezésére. A második csoportba a szűk értelemben vett egészségügyi problémák tartoztak (pl. az oltási ügy megoldása 1887-ben), amelyek jelentős része az orvostudományi kutatások előrehaladását követően vált a reformcsomagok részévé (pl. 1884-ben program kidolgozása a trachoma kezelésére).

A közegészségügy hiányos működésének strukturális okai között említhető az, hogy a központi irányítás nem volt kellően összefogott, amelynek következtében igény mutatkozott egy önálló „egészségügyi minisztérium” létrehozására, mely a jobb érdekvényesítés reményével is kecsegtetett.

Noha a közegészségügy közvetlenül a Belügyminisztérium önálló osztályához tartozott, más minisztériumok is foglalkoztak egészségügyi kérdésekkel. A társminisztériumok mindazon kérdésekben egyeztettek a Belügyminisztériummal, amelyek a közegészségügyet érinthették (rendeletek megszövegezése, intézmények irányítása).

A végrehajtási rendszer középső és alsó szintjén a törvényhatóságot, valamint a községet találjuk. Eme két szerv anyagi tehervállaló képességétől nagyban függött a közegészségügyi ellátórendszer, annak ellenére, hogy a vármegyei törvényhatóságok működési költségeinek egy részét utalványozta az állam, ugyanakkor a személyi állomány jóval kevésbé függött a központi igazgatástól.

A strukturális hibák példaként említhető a hatósági orvosi teendők községi és járási orvosokra telepítése, a községi irányítás hiányosságai, valamint a községek és orvosai kapcsolatát hátrányosan érintő fizetési és választási rendszer. Mindezek hosszú ideig akadályt jelentettek a professzionális egészségügyi végrehajtás kialakításában. A rossz orvosellátottság, az egészségügyi személyzet földrajzilag aránytalan elhelyezkedése, a községi orvosok gyors cserélődése sem javított a fenti helyzeten. Az önálló városi személyzet, valamint a vármegyétől való relatív jogi és anyagi függetlenség kedvezőbb feltételeket teremtett a törvényhatósági jogú és a rendezett tanácsú városok számára.

Tekintettel arra, hogy a községi orvosok javadalmazása 1908-ig kizárólag az adott település teljesítő-képességétől függött, az orvosok jelentős része szorgalmazta a városba költözést, amire csupán egy 1908-as törvénycikk reagált oly módon, hogy rendezte a községi orvosi fizetéseket.

Az egészségügyi végrehajtást számos egyéb tényező is nehezítette, melyek főként a járványügyi (elkülönítési, fertőtlenítési, köztisztasági), szülészeti és élelmiszer-biztonsági területen jelentettek problémát. A vizsgált korszakban a laikus orvoslás, a kuruzslás egyszerre jelentkezett az érintettek ellenállásával és tudatlanságával, valamint az előítéletek terjedésével.

Az egészségügyi jogszabályok értelmezési nehézségei, a szerteágazó törvényi, rendeleti és szabályrendeleti jogforrási szintek egyaránt komplikálták a végrehajtást. Nehézséget okozott a jogszabályok gyakori módosítása, valamint az egyes jogszabályok eltérő fogalomhasználata (pl. kuruzslás).

Problémaként jelentkezett a szabályozás aszinkronitása – az a jelenség, amikor az alapkódex nem követte a joganyag bővülését, a szereplők igazgatási rendszerbeli helyének módosulását –, s nem volt pontos a feladatkörök elhatárolása sem. Egészen a Chyzer-féle gyűjteményig várni kellett arra, hogy az egészségüggyel kapcsolatosan egy használható jogszabálygyűjtemény álljon rendelkezésre.

Az olykor pontatlan, egyenetlen, nem egyértelmű szövegezésen túl nehezítette a végrehajtást az is, hogy az egyazon életviszonyra vonatkozó jogszabályoknál eltérő szerkesztési célokat érvényesítettek (például a szegényügyben követendő eljárást szabályozó, valamint a szegényügy rendezéséről szóló 1872. évi rendeletek).

A korszak összefoglaló értékeléseként elmondható, hogy a közegészségügyi rendszer komoly fejlődésen ment keresztül, a kórházi ágyak száma megsokszorozódott, és szinte minden állami feladattá vált az egészségügyi rendszer működtetése. A társadalombiztosítás, valamint az önálló minisztérium létrehozása azonban a dualizmus korában már nem volt lehetséges.

Az eredmények hasznosításának lehetőségeként a Szerző akként fogalmaz, hogy az jog- és orvostörténeti érdeklődésre tarthat számot. A magyar igazgatástörténet dualizmuskori fejezetének egy szakigazgatási ág aspektusából való, primer forrásokon nyugvó feltárását végezte el, amely kapcsolódhat a jelenkor reformterveinek kidolgozásához.

A tézisek ismertetését követően dr. Sente Zoltán tudományos főmunkatárs, az ELTE ÁJK tiszteletbeli tanára ismertette opponensi véleményét. A mai közigazgatás-történeti kutatások szerény voltára tekintettel szerencsésnek minősítette a témaválasztást. Az információk jelentős része csak levéltári kutatás során szerezhető meg, valamint csak komplex elemzéssel valósítható meg a téma feldolgozása, így a kérdésfelvetések csak tudományos módszerekkel válaszolhatók meg. Kritikai észrevételként hozzátette, hogy bővebb indokolást igényelt volna az a módszer, miszerint négy betegségfajta elleni küzdelem bemutatásán keresztül mennyire ábrázolható az egész közegészségügyi intézményrendszer. Módszertanát tekintve a Jelölt dolgozatát alapvetően deskriptív,

részben pedig elemző módszerűnek minősítette, álláspontja szerint a kifejtés részletessége a realista-leíró irányzat alkalmazását tanúsítja.

Az opponens véleménye szerint a jogszabályok ismertetésén túl a Szerző gyakran szemléletes példákkal illusztrálta gondolatmenetét, olykor talán túl részletezően, még egy mai szakágazati szakértő igényeit is messze meghaladva, pl. a részletes hatásköri listák ismertetésénél, valamint az egyes szervezeti egységek közötti hatáskörmegosztások kifejtésénél. Sente Zoltán szerint a Szerző olyan aprólékos részletességgel mutatta be a tárgyalta témát, hogy a terjedelmi korlátok miatt a jogi és igazgatási környezet részletes elemzésére csak az általa legfontosabbnak ítélt témáknál vállalkozhatott. A Jelölt gazdag forrásanyagot dolgozott fel, a hivatkozások jól illeszkednek a Szerző gondolatmenetébe.

Pálvölgyi Balázs a témát jogi és institucionalista felfogásból közelíti meg, hatékonyan mutatja be a releváns jogszabályi és intézményi változásokat. Az alaki, formai követelményeket illetően az értekezés az opponens álláspontja szerint a tudományos közleményekre vonatkozó szabályoknak megfelel, a Szerző pontosan és gondosan megjelölte idézeteinek forrását, valamint szabatos volt a forráshelyek megjelölése is. A dolgozat szerkezete áttekinthető és logikus, hiszen az I. fejezet átfogóan tárgyalta a közegészségügyi közigazgatási jog- és intézményrendszert, míg a további fejezetek a címben is említett négy betegség elleni fellépést mutatják be.

A Jelölt mind a korabeli, mind a mai szakmai terminológiának megfelelő fogalomhasználattal dolgozott, bár néhol adós maradt a korabeli kifejezések magyarázatával. A kutatási tárgynak és célnak megfelelő módon a dolgozat komoly pozitívuma a közigazgatási jogi-szakmai, valamint a jogtörténeti szempontok párhuzamos és egymást erősítő, arányos terjedelmű alkalmazása, mely alapján kijelenthető, hogy a Szerző alapos tudással rendelkezik mind a közigazgatási szervezetrendszer felépítésével, mind pedig a jogforrási hierarchiával kapcsolatban. A jogtörténeti írásmód hozományaként a vizsgált időszak jogi tényeit és körülményeit legpontosabban rögzítő jogszabályok közül számosat hosszasan idézett, amely a források feldolgozása szempontjából nélkülözhetetlen, bár a szöveg olvashatóságát jelentősen nehezíti. A Szerzőnek sikerült teljesítenie vállalt célkitűzéseit, a vizsgált téma bemutatása és elemzése során értékes megállapításokkal gazdagította a korszak generális közigazgatásfejlődésének ismeretét.

Az Opponens alternatív javaslatot tett a dolgozat I. fejezetének tagolására, álláspontja szerint ugyanis célszerű lett volna a gyakorlati szempontok háttérbe szorításával dogmatikai alapon a hatósági-igazgatási szervek és az ellátást végző intézményrendszer szervei szerinti felosztást alkalmazni. Sente Zoltán kifejtette, hogy a munka egyaránt plasztikusan mutatja be az állami cselekvés szakmai szándékait és korlátait, így mind a hazai közigazgatásjog-történetírási,

mind pedig a hazai társadalomtörténeti diskurzus számára jelentős értéket képviselő a dolgozatról van szó, mely a PhD-értekezéssel szemben támasztott tudományos kritériumoknak mindenben megfelel.

Dr. Kajtár István tanszékvezető egyetemi tanár opponensi véleményében kifejtette, hogy a dolgozat a PhD-fokozattal szemben támasztott követelményeket meghaladva eléri a kandidátusi értekezések színvonalát is. A Jelölt mind a közigazgatás-történet, mind pedig az egészségtudományok történetének avatott ismerője. Ismeretanyagát kiválóan hasznosította a választott téma interdiszciplináris jellegére is figyelemmel. A munka összességében több mint hetven korabeli nyomtatott forrást dolgoz fel, és csak az első részben közel száz levéltári tételre hivatkozik, emellett a szakirodalom-jegyzék 660-nál is több tételt tartalmaz, amelyből akár szakirányú kézikönyvtár is lehetne. A dolgozat összes fejezetét önálló publikálásra is alkalmasnak találta az Opponens, az I. fejezetet monográfia, a későbbi fejezeteket pedig kismonográfia alakban kiadva.

Kajtár István álláspontja szerint *A Közegészségügyi közigazgatás szereplői* című I. részben a Jelölt igen mélyen és részletesen taglalta a szereplők sorát, amely a törvényhatóságokon, községeken át az orvosokig, a kórházi ellátórendszerig és a segélypénztárakig a teljes palettát felölelte.

A járványtani ismeretek és a kolera elleni küzdelem kapcsolatát értékelve az Opponens találónak és figyelemfelkeltőnek minősítette a II. rész mottóját: „a kolera egyike az emberiség legnagyobb jótévőinek”. A Szerző ismertette az elmebeteg helyzetét a tébolydától az elmeógyógyintézetig, s nemcsak az akkori állapot leíró értékelését adta, hanem ezen túl a reformtervek szabatos ismertetését is. Pozitívumként értékelte az Opponens a Szerző azon szerkesztési megoldását, miszerint minden betegségfajta elleni küzdelmet részletező fejezet végén önálló fejezeti összefoglalás található, melyeket a VII. részben végső összegzésben szintetizált.

Kajtár István formai észrevételként hozzáfűzte, hogy az értekezés egyéni módon rövidíti a törvényeket és rendeleteket, ezért célszerű lenne a visszakereshetőség miatt mellékelni a rendeletek után a Rendeletek Tára vonatkozó számát is. Az Opponens kritikai észrevételeit nem is magának a dolgozatnak szánta, hanem már a későbbi megjelentetés előtti átdolgozásra kívánt muníciót adni a Szerzőnek, így figyelmébe ajánlotta a polgármesteri és alispáni jelentések, valamint a 19. század végétől a kormányjelentések elemzését is. Szintén tanulmányozásra érdemesnek tartotta az opponens a későbbi bővítés szempontjából *A magyar városok statisztikai évkönyve*. I. (Budapest, 1912) című kötetet, valamint Récsi Emil *Közigazgatási törvénytudomány kézikönyve* című munkájának III. kötetét, az utóbbinak különösen az egészségügyi vagy orvosi rendőrségről szóló 29–108. oldalát. Opponenciáját zárszóként dicsérő szavakkal zárta, melyben utalt arra, hogy amennyiben a mű jelen formájában kéziratban megjelenne, úgy „Pálvölgyi-monográfia” néven, míg továbbfejlesztve, könyv alakban „A Pálvölgyi” néven emlegetnék.

Kajtár István végezetül – kijelentve, hogy Pálvölgyi Balázs dolgozatában megalapozott következtetéseket tett, valamint új tudományos eredményeket ért el a szakirodalom alapos elemzése után – javaslatot tett a PhD-fokozat odaítélésére.

A 316 oldalas, német nyelvű összefoglalóval ellátott PhD-értekezést teljes terjedelmében, bekötött formában is kezébe vehette a jelenlevő szépszámu közönség. A bíráló bizottság tagjai, valamint a közönség részéről kérdés nem merült fel, így a bíráló bizottság visszavonult a dékáni dolgozószobába, s titkos szavazás végeredményeként a doktori értekezést *summa cum laude* eredménnyel minősítette és fogadta el, s egyhangúlag javasolta Pálvölgyi Balázs részére a PhD doktori tudományos fokozat odaítélését.

A dolgozat iránt érdeklődők a Kari Doktori Tanács titkárságán tekinthetik meg az értekezést.

Vermes Attila

Dr. Rácz Lajos habilitációs előadása

órakor kezdődő előadás nagyszámu érdeklődőt vonzott, akik között a jogi szakma és a tudományos élet szinte valamennyi csoportja képviseltette magát. A feldolgozott téma és a habilitációs értekezés színvonalára méltán tarthatott számot nagy érdeklődésre, a jelenlét gesztusa azonban legalább annyira szólt a habilitáló személyének, megbecsültségének, mint az előadás témájának.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tanácstermében 2006. június 8-án rendezték meg Dr. Rácz Lajos egyetemi docens habilitációs előadását. Az esemény előzményeként már korábban elhangzott a hallgatók számára tartott előadás is, amelyet minden véleményező a legmagasabb pontszámmal értékelt.

Az előadás alapját a habilitáns *Állam-egyház-közigazgatás* címmel írt habilitációs értekezése képezte, amelyet korábban nemcsak a bírálók és a véleményformálók, hanem a jelenlévők közül is többen érdeklődéssel és elismeréssel fogadtak. A 14

A rendezvényt dr. Tamás András, a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi tanára, a Bíráló Bizottság elnöke nyitotta meg a Bizottság további tagjai: dr. Stipta István egyetemi tanár (Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar) és dr. Kajtár István egyetemi tanár (Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar) jelenlétében. A rendezvény első és egyben legfontosabb mozzanataként a habilitáns megtartotta előadását, amelyben ismertette dolgozatának legfontosabb gondolatait, megállapításait.

Az *Állam-egyház-közigazgatás* című habilitációs értekezés Rácz Lajos hagyományos kutatási és publikációs területén a középkori magyar államszervezet és hatalmi szimbolika témakörében szolgál új adalékokkal, és az ahhoz végzett kutatásokat szintetizálja. Az értekezés nagy érdeme, hogy a középkori magyar területi igazgatás legtöbbet kutatott területei (vármegyék, Erdély) helyett a szakirodalomban kevésbé, a jogtörténeti irodalomban pedig kifejezetten ritkán érintett témaköröket emel vizsgálódása középpontjába. A területi kormányzatok nomád vagy törzsszövetségi gyökereinek továbbá a határvédelmi igazgatásnak újszerű bemutatása, az egyházi és a területi kormányzatok összehangolásának ábrázolása egyaránt fontos adalékokkal, szakmailag és tudományos tekintetben is új kutatási eredményekkel gazdagítják a jogtörténet szakirodalmát.

A habilitáns előadásában az egyházszervezet és az államigazgatás párhuzamainak történelmi példáit vette sorra. A keresztény egyházszervezet és az állami intézményrendszer első, közismert történelmi példája a Római Birodalom Constantinus utáni igazgatása, amely szervezetileg is realizálta az állam és az egyház niceai zsinaton deklarált együttműködését. A negyedik század egyetemes színódusain kiérlelt rendszerben a területi igazgatás legelső szintjei, a provinciák egyben egyháztartományok is voltak, a püspökök (*episcopi*) központjai egybeestek a kormányzókéval. A második fokon, a *diocesis*ek szintjén is érvényesült az összekapcsolás elve, mivel a „polgári” *vicarius*ok által igazgatott területeken egy érsek (*archiepiscopus*) látta el az egyházkormányzat ügyeit. A birodalmi igazgatás legfelső szintje, a *praefectura* igazgatását azonban már nem sikerült összehangolni az egyházszervezet magas egységeivel.

A 395-től véglegesen kettévált birodalom két része két-két *praefecturát* foglalt magában: Nyugaton Mediolanum (majd Ravenna) és Augusta Treverorum (majd Arelatum) székhellyel, Keleten Sirmium (majd Thessalonica) és Konstantinápoly központtal. Ez az arányosság az egyházszervezet terén nem érvényesülhetett, mivel a térítés és a tekintély jogán a római patriarchátus az egész Nyugat feletti el-

lenőrzésre igényt tartott és tarthatott a pátriárkák sorában való elsőbbség mellett. A keleti területeken három főpapi székhely osztozott: Alexandria, Jeruzsálem és Antiochia, sőt melléjük utóbb csatlakozott a nyilvánvalóan politikai célzattal ilyen rangra emelt Konstantinápoly is, amely hamarosan a legrangosabb „keleti” patriarchátussá lett nyilvánítva. A konstantinápolyi pátriárka hatalmi súlyának növekedése és a másik három főpapi székhely későbbi (arab hódítás miatti) pusztulása megbontotta az egyházi és világi igazgatás felső szintjének párhuzamosságát.

Az igazgatásszervezés tehát csak egyrésztől jeleníti az általános elvek és szervezési koncepciók alkalmazását, annak kialakításában legalább ennyire fontos szerepet játszanak a konkrét politikai viszonyok, a történelmi realitások. Jól példázzák ez utóbbi megállapítást a habilitációs értekezés azon fejezetei is, amelyek a délvidéki határvédelem, egyházi igazgatás és állami kormányzatok viszonyát, kapcsolatrendszerét tárják fel nagy alapossággal. Különösen figyelemre méltó a szerző elmélete, amely az Európában meglehetősen ritka két érsekség alá szervezett magyar egyházi igazgatás létrejöttének okait taglalja.

A habilitáns előadásának második részében a kereszténység felvételének politikai és államszervezeti kérdéseit vázolta. A habilitációs értekezésnek is figyelemre méltó értéke, hogy nem mellőzi a honfoglalás és az államalapítás közötti – roppant fontosságú – száz esztendő vizsgálatát a magyarság történetében oly nagy jelentőségű történések okainak elemzésekor. Az előadó ezúttal is meggyőző erővel mutatott rá arra a nem mindig kimondott tényre, hogy ezen száz esztendőben a kereszténység két formája és az azok mögött álló hatalmi tényezők igazi alternatívát jelentettek, és csak hosszas mérlegelések, kiérlelt döntések sorozata eredményezte végül a mai napig ható nagy jelentőségű döntést, a nyugati kereszténységhez való csatlakozást.

Az előadás angol nyelvű foglalata zárta a tudományos rendezvény érdemi részét. A Bíráló Bizottság rövid ideig tartó tanácskozás után Rácz Lajos számára a habilitált doktori cím odaítélését javasolta az Egyetemi Habilitációs Bizottságnak.

A rendezvény végén megtartott állófogadás keretében lehetőség nyílt az előadáson elhangzottak megvitatására és – mindenek előtt – az előadó számára a gratulációk kifejezésére. Az előadó több mint három évtizedes oktatói-kutatói tevékenységének egyik legfontosabb eseménye méltó tisztelgést jelentett Rácz Lajos emberi és tudományos szempontból egyaránt közmegebecsülésnek örvendő pályafutásának.

Kelemen Miklós

A Max Planck Intézet az európai jogtörténetért (Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte) szakterületének legnagyobb kutatócentruma. Az intézet kitűnő lehetőséget és feltételeket biztosít a jogtörténeti kérdéseket kutató látogatók számára.

Az alapítók által kitűzött cél az volt, hogy létrehozzanak egy intézetet, amely nemzetközi összehasonlító és az európai jogfejlődés bemutatásával foglalkozik, és amely nem követi a tudományos fejlődés kitaposott ösvényét. Kutatási tárgyaként az európai összehasonlító jogtörténeti kutatás és a kontinentális európai jogrend közös tradícióinak elemzését jelelték meg.

Az Intézetet 1964-ben, Frankfurtban alapították. A kezdetektől nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a jogtörténet területén a nemzetközi kommunikációt elősegítse. A nyugat-európai jogtörténet fejlődése mellett a kelet-európai térségben végbemenő változásokat is vizsgálja. Ehhez kapcsolódóan zajlott a „Jogérvényesítés a háború utáni kelet-európai társadalmakban (1944–1989)” témájú kutatóprogram is.

A Max Planck Intézet főbb kutatási területei

Az Intézet jelenleg az európai jogtörténeti kutatás központi intézménye. Ennek megfelelően számos kutatási területen alkottak és alkotnak maradandót a kutatók az Intézet keretei között.

A bizánci jogforrások feldolgozására vonatkozó kutatások kiterjednek mind a világi jog, mind pedig az egyházi jog területére. A feltárt eredményeket egy sorozatban jelentetik meg, amelynek 2001-ig mintegy 24 kötete jelent meg.

A középkori nyugat-európai joggal és a középkori jogi irodalommal foglalkozó kutatások egyik legfőbb célja a középkori jogtudományi források repertoárjának összeállítása. Mintegy 2500 kézirat másolatát ábrázoló és mintegy ötszáz, 15–16. századi nyomtatott kiadványról készült mikrofilm áll rendelkezésükre.

Az Intézet további kutatási területei: tudományos kommunikáció a 19. században, igazságügy az újkori Spanyolországban, jog az ipari forradalomban, a nyugat-európai magánjog recepciója Kelet-Európában.

Az immár több mint négy évtizedes működés, az elvégzett kutatások, számos tudós kutató- és alkotómunkája eredményeként az Intézet tekintélyes mennyiségű monográfiát, gyűjteményt, kiadványt tudhat magáénak.

A Max Planck Intézet az európai jogtörténetért

Ius Commune címmel megjelenő jogtörténeti szakfolyóirata a többnyelvű tanulmányokkal és a terjedelmes ismertetőkkal az európai jogtörténet egyik kiemelkedő fórumává vált.

Jelentős alkotás az európai jogtörténeti tanulmányokból szerkesztett kiadványok sorozata, amelynek eddig több mint 150 kötete jelent meg. A sorozat egyike az Intézet fő műveinek. Emellett monográfiásorozatok és forráskötetek is megjelentek.

Az Intézet munkájáról további információk találhatóak a www.mpier.uni-frankfurt.de internetes oldalon.

A Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte épülete

Könyvtár

Az Intézet könyvtára a közép-, új- és legújabb kori európai jogtörténet szakkönyvtára. Rendkívül gazdag, több mint 230 ezer kötetet magában foglaló, s évente mintegy 8000 kötettel bővülő állományával – benne a világi és vallási jog fejlődéséről szóló forrásmunkák, valamint a téma szekunderirodalmi gyűjteménye – a világ legjelentősebb jogtörténeti könyvtárai közé tartozik. A mintegy hatszáz itt megtalálható periodika fele szakfolyóirat.

Kezdetben főleg a római jogi és a magánjogi témájú művek alkották a könyvtár állományát, az intézet kutatási területeinek bővülésével azonban a könyvtár gyűjtőtevékenysége is fokozatosan kiterjedt minden jogi tudományterületre. A könyvtár célja az európai kontinens jogtörténeti jelentőségű forrásainak és a kapcsoló szakirodalomnak a beszerzése. Ugyanakkor filozófiai, teológiai, politikai, társadalom- és gazdaságtörténeti témájú irodalom is található a könyvtárban.

A könyvnyomtatás felfedezésétől kezdve 1800-ig megjelent könyvekből álló gyűjtemény a korabeli Európa jogi témájú könyvkiadás reprezentatív keresztmetszetét mutatja be. A könyvtár az ebben az időszakban megjelent könyvek nagy részét beszerezte, így szinte valamennyi alapművel rendelkezik.

Az 1800 utáni időszakból származó legtöbb fontos törvényhozási anyag, hivatalos közlöny, bírósági határozatok gyűjteménye és folyóirat megtalálható a könyvtárban. Különleges a terjedelmes római, kánonjogi és bizánci jogi középkori kéziratokat bemutató mintegy 4000 mikrofilm.

A könyvtárban több mint 30 ezer, az 1905–1940 közötti időszakból származó jog- és államtudományi diszsertációt őriznek, amelyek a lipcsei birodalmi bíróság könyvtárából kerültek ide. A másik hasonló gyűjtemény a 16–18. századból származó, mintegy 60 ezer tudományos kiadványból álló könyvtári egység.

A cédulakatalógusban található adatokat az 1990-es években elektronikus formába vezették át, így a könyvtár katalógusa az internetről is elérhető.

Digitalizálás

Az Intézet nagyszabású és rendkívüli jelentőségű vállalkozásba kezdett: az ezredfordulótól kezdve végzi a felbecsülhetetlen jelentőségű jogtörténeti anyag digitalizálását, és ezen keresztül feltárását.

A 16–18. századi egyetemekről származó jogi diszsertációk digitalizálása 2000-ben kezdődött. A folyamat eredményeképpen az a kutató, aki nem elégszik meg a bibliográfiai adatok (szerző, cím, megjelenés helye, kiadó, megjelenési év) megadásával, a beszkennelt oldalak teljes színes képét megtekintheti. A munka befejezésekor a mintegy 60 ezer iratról hozzáférhetőleg 90 ezer kép áll majd rendelkezésre.

Megindult a 19. századi német, osztrák és svájci magánjogi és polgári eljárásjogi jogi irodalom mintegy 4300 kötetének digitalizált formában történő rögzítése is. A mintegy 1,35 millió oldalas digitális magánjogi gyűjtemény az egyik legnagyobb Németországban. A kezdeményezés elsődleges célja, hogy a legújabb kori jogtörténeti kutatás számára egy elektronikus, helytől és időtől független, terjedelmes központi forrásgyűjteményt tegyen elérhetővé.

A magánjogi gyűjteményben őrzött könyvek digitalizált formája az interneten a www.mpier.uni-frankfurt.de/dlib címen érhető el. A szerző és cím szerint

rendezett címlista a gyűjtemény gyors áttekintését teszi lehetővé. Összetett keresésre is van lehetőség, amellyel több keresési mező szabadon kombinálható.

Ugyancsak sor került mintegy hetven 19. századi jogi folyóirat digitalizálására. Az elektronikus forma a tudománytörténeti jelentőségű anyagokhoz való hozzáférést könnyíti meg. A kutatásukhoz szükséges anyagok ezáltal elérhetővé válnak az interneten keresztül.

A gyűjteményben a folyóiratcím megadásával ez egyes kötetekhez, majd a tartalomjegyzék alapján kiválasztott megfelelő elektronikus dokumentumhoz irányít a program.

Új kezdeményezés

A 2002/2003-as tanév téli szemeszterében Frankfurtban egy új intézmény kezdte meg működését, amelynek célja az ifjú tudós nemzedék támogatása az európai jogtörténeti kutatás területén. Ezt az új intézményt a Johann Wolfgang Goethe Egyetem Jogi Kara és a Max Planck Intézet az európai jogtörténetért vezetői hozták létre. A fiatal tudósok számára lehetőség nyílik arra, hogy jogtörténettel foglalkozhassanak, és ez a különböző országokból érkező résztvevők hatékony együttműködését eredményezi.

A Max Planck Intézet az európai jogtörténetért olyan tudományos szervezőmunkát végez, amely az európai jogtörténeti kutatás egyik fő irányítójává és fórumává avatja. Az Intézet és különböző részlegei kitűnő feltételeket biztosítanak a jogtörténet tudósainak kutatásaik folytatásához. A források digitalizálása pedig lehetővé teszi, hogy helytől és időtől függetlenül elérhetőek legyenek az európai jogtörténet meghatározó jelentőségű forrásai.

Csoór Dorothea

A világ börtönmúzeumai:

San Quentin State Prison (USA, Kalifornia)

Kaliforniában 1851-ben kezdődött meg az állami börtönrendszer kiépítése. Ebben az időben rohamosan nőtt a bűncselekmények száma, főként a területre egyre nagyobb számban beáramló aranyásók körében. Az első, ideiglenes, eredetileg magánvállalkozás keretében épült börtön a 268 tonnás Waban hajón kapott helyet. Miután hamar zsúfolttá vált, és a szökések is egyre gyakoribbak voltak, 1852-ben, San Quentin kikötőjében hozzállattak egy új fegyintézet építéséhez.

A San Quentin Börtön – a világ egyik leghíresebb, ma is működő börtöne – eléréséhez komppal kell átkelni a San Francisco-öbölön. Az épület megközelítése igen bonyolult, s a börtön területére való bejutás is nagyon nehéz. Kivételt jelentenek ez alól természetesen az elítéltek és a börtönmúzeum látogatói.

Az 1985-ben alapított múzeum rengeteg meglepetéssel szolgál. A kiállítás tervezője Shirley Schaufel, aki gyermekkorában a nyarakat sokszor a börtön

tön melletti, ma a múzeumnak otthont adó házban töltötte. Örömmel vezeti körbe a látogatókat, s igyekszik bemutatni a Kalifornia állam története és börtönrendszere közötti összefüggéseket.

A börtönmúzeum felújítását elítéltek végezték. A korábban itt dolgozók saját gyűjteményüket is felajánlották a kiállítás gazdagítására. Könyvtára az USA-ban széles körben ismert.

1932-ben a börtön alkalmazottai, akik havi 50 dollárt kerestek, és heti hat napot dolgoztak, Holohan igazgatónak egy aranyból készült és hét gyémánttal díszített jelvényt adományoztak. A jelvény a kiállítás egyik fő látványossága, egyben a múzeum egyik

jelképe, amely a vendégek könyvek fedelét is díszíti.

A múzeumban megismerhetjük a büntetés-végrehajtás eszközeit, többek között a rabok által korábban viselt, a polgárháború ágyúgolyóiból készült láncos vasgömböket.

A börtön 1934-ig női elítélteket is fogadott. A foglyokat útépitéseknél dolgoztatták, a II. világháború alatt pedig tengeralattjárókhoz és tehergépkocsikhoz szükséges hálókat készítették.

A látogatók betekintheznek egy cella modelljébe, megnézhetik a kicsinyített gázkamrát, és festményeken láthatják a régi akasztófákat és kazamatákat.

Elek Péter

• 2007. május 8-án, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtudományi Kara Tanácstermében rendezték meg dr. Tóth Zoltán *A halálbüntetés története, filozófiája és kortárs jogelméleti kérdései* című PhD-dolgozatának munkahelyi vitáját.

• 2007. május 3-án a budapesti Egyetemi Könyvtár Dísztermében Monok István, az OSZK főigazgatója és Szögi László, az Egyetemi Könyvtár főigazgatója nyitotta meg, majd Farkas Gábor Farkas, az Egyetemi Könyvtár osztályvezetője mutatta be a *Könyvtárak rongya. Gondolatok régi könyvekről és olvasókról* című kiállítást.

• 2007. május 4-én, a Miskolci Egyetemen, a miskolci egyetemi jogászképzés megindulásának 25. évfordulója alkalmából *Új kihívások Európában – a jogtudomány válaszai* címmel nemzetközi tudományos konferenciát rendeztek, amelynek keretében felavatták az Állam- és Jogtudományi Kar új díszdoktorait (Wolfgang Waldstein – Universität Salzburg, Hans Vieling – Universität Trier, Hugh Beale – University of Warwick, Rolf Birk – Universität Trier, Reiner Schulze – Westfälische Wilhelm Universität, Münster), a kar díszdoktorai előadásokat tartottak (Végh Zoltán – Universität Salzburg, Király Tibor – ELTE ÁJK, Horst Konzen – Universität Mainz, Franz-Joseph Peine – Universität Viadrina, Frankfurt, Wilhelm Brauner – Universität Wien), majd az Ál-

HÍREK

lamtudományi, a Bűnügyi, a Jogtörténeti, Munkajogi és Agrárjogi, valamint a Polgári Jogi Szekció üléseire került sor.

• 2007. május 10-én az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében, díszdoktorrá avatása alkalmából Prof. Dr. iur. Dr. phil. Günter Jerouschek M.A. (Friedrich Schiller Universität – Jena) *Wer Menschenblut vergießt, des Blut soll auch durch Menschen vergossen werden. Überlegungen zu peinlicher Strafe, Fehde und Buße* címmel tartott előadást.

• 2007. május 17-én, a Lenti Polgármesteri Hivatal Tanácstermében dr. Mezey Barna, az ELTE ÁJK dékánja mutatta be a *Büntetőjogi Tanulmányok VIII.* kötetét.

• 2007. május 18-án, a szegedi Korona Szállóban rendezték meg a Szegedi Középkorász Műhely könyvbemutatóját, amelyen az alábbi műveket mutatták be: Nótári Tamás: *A salzburgi történetírás kezdetei* (Szeged 2007); Az 1050 és 1116 közötti magyar történelem írott forrásai. Szerk. Makk Ferenc, Thoroczkay Gábor (Szeged, 2006); Szabados György: *A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúly-*

váltásai a XV–XVIII. században (Balassi Kiadó, Budapest 2006); Neumann Tibor: *A Korlátkövek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században* (Győr, 2007); *Acta Historica 125. Tanulmánykötet* (A Történeti Segédtudományok Tan-
szék kiadványa, Szeged, 2007).

- **2007. május 23-án, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Tanácstermében** rendezték meg az *Egyetemi jogászság és gyakorlati jog – késő-középkori és újkori tendenciák* (Jogtörténeti-jogelméleti konferenciasorozat I.) című konferenciát.
- **2007. május 23-án** a Zala Megyei Levéltár és Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Millecentenárium Ki-
alapítványa **Zalaegerszeg önkormányzatának dísztermében** rendezte meg a *Császár Ferenc és kora* című tudományos konferenciát. Az elsősorban irodalmárként, irodalomszervezőként számon tartott Császár Ferencről és munkásságáról előadást tartott Horváth Lajos levéltáros, Hermann István levéltáros, Simonné Pallós Piroska főiskolai docens, Pete László egyetemi adjunktus, Molnár András levéltár-igazgató, Balogh Elemér tanszékvezető egyetemi tanár, alkotmánybíró, Kerényi Ferenc ny. tudományos főmunkatárs, Foki Ibolya főlevéltáros, Völgyesi Orsolya tudományos munkatárs. A konferencia jogtörténethez kapcsolódó előadását Balogh Elemér tartotta *Császár Ferenc szerepe a magyar váltójog kifejlődésében* címmel.
- **2007. május 23-án, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolája** keretében, az egyetem Tanácstermében került sor dr. **Bató Szilvia** *A „büntetési rendszer” átalakításának megjelenése Kossuth Lajos Pesti Hírlapjában (1841–1844)* című PhD-értekezésének nyilvános vitájára. (A dolgozatról és a vitáról ismertetés olvasható e számunk 70–71. oldalán.)
- **2007. május 29-én az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében** tartotta habilitációs tudományos előadását Fleck Zoltán *A jogi kultúra és a szabályozás változásának összefüggései* címmel.
- **2007. május 30-án a Fókusz Könyvruházban** Varszegi Asztrik pannonhalmi főapát mutatta be Kahler Frigyes *ÁVH történelmi olvasókönyv* című könyvsorozatának a Kairosz Könyvkiadó gondozásában megjelent 4. kötetét, amely az egyházakkal kapcsolatos iratokat közli.
- **2007. június 8-án, az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében** tartotta meg Rácz Lajos Állam – Egyház – Közigazgatás c. habilitációs tudományos előadását. (Az eseményről beszámoló olvasható e számunk 77–78. oldalán.)
- **2007. június 27-én, a Károli Gáspár Református Egyetem Egyházkerületi Székházának** budapesti Ráday utcai Dísztermében, a Károli Gáspár Református Egyetem Kremlinológiai Intézete, az Emlékpont Humán Oktatási Központ (Hódmezővásárhely) és a Barankovics István Alapítvány rendezésében, Mádl Ferenc védnöksége alatt került sor az *1947 – Magyarország és a nagyvilág* című konferenciájára, amelyen Bogárdi Szabó István püspök, a Duna-melléki Református Egyházkerület püspöke megnyitója után Horváth János *Magyarország 1947-ben*, Belényi Gyula *A kékcédulás választások*, Markó György *A politikai rendőrség szerepe a „fordulat évének” előkészítésében*, Madácsy Tamás: *Emlékpont, Kun Miklós 1947 – Kelet-Európa Sztálin árnyékában*, Szermerkényi Réka *Olaj és politika a második világháború után*, Bognár Zsolt *A hadifogoly-kérdés Magyarországon a párizsi békeszerződés és az 1947-es parlamenti választások függvényében*, Kovács K. Zoltán *A DNP hőskora, az alapító szemével*, Kovács Emőke *Az elfeledett Barankovics István*, Soós Viktor *Állam és egyház az 1940-es évek második felében*, Vincze Gábor *Egyházüldözés a „fordulat éve” előtt, a Békés-Bánáti református egyházmegyében*, Fodorné Nagy Sarolta *A református egyház és az állam 1947-ben*, Baracs Gabriella *A gazdasági kibontakozás útjai 1945 után*, Zichy Mihály *Ismeretlen kéziratok a koalíciós időről* címmel tartott előadást.
- **2007. július 3-án, az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében** került sor dr. **Pálvölgyi Balázs** *A magyar közegészségügyi közigazgatás intézményrendszere 1867–1914* című PhD-értekezésének hivatalos vitájára. (A vitáról bővebb ismertetés olvasható e számunk 74–77. oldalán.)
- **2007. július 4-én, az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében** tartották az egyetem új kiadványainak bemutatóját: Soltész István, az Országgyűlés főttkára Kukorelli István *Tradíció és modernizáció a magyar alkotmányjogban*, Holló András egyetemi tanár Dezső Márta–Vincze Attila *Magyar alkotmányosság az európai integrációban*, Mádl Ferenc ny. egyetemi tanár, az ELTE tiszteletbeli tanára Király Miklós *Egység és sokféleség. Az Európai Unió jogának hatása a kultúrára*, Bragyova András egyetemi tanár a Cs. Kiss Lajos szerkesztésében megjelent, *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*, Németh Zsolt főiskolai tanár Finszter Géza–Korinek László–Ligeti Katalin–Lévay Miklós–Gönczöl Katalin–Kerecsi Klára et al. *Kriminológia – Szakkriminológia*, Rácz Lajos egyetemi docens a Mezey Barna és Révész T. Mihály szerkesztette *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*, Kukorelli István egyetemi tanár a Cs. Kiss Lajos és Karádi Éva szerkesztésében készült, *Az igazságosság dilemmái. Ünnepi kötet Földesi Tamás 75. születésnapjára* című kötetéről beszélt.

RECHTSGESCHICHTLICHE VORTRÄGE/ LECTURES ON LEGAL HISTORY

Publikation der Rechtsgeschichtlichen Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie für Wissenschaften an dem Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte Eötvös Loránd Universität Budapest

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem – Magyar Tudományos Akadémia Jogtörténeti Kutatócsoportjának Dr. Mezey Barna által szerkesztett, német és angol nyelvű kiadványsorozatában 2005–2007-ben megjelent füzetek:

31. Szente, Zoltán: The Issue of Superiority: National versus Community Legislation
Budapest, 2005, 21 p.
32. Jerouschek, Günter: Skandal um Goethe?
Budapest, 2005, 14 p.
33. Szalma, József: Haupttendenzen im ungarischen (Delikt) Haftpflichtrecht
Budapest, 2005, 21 p.
34. Ambach, Georg: Die Strafrechtliche Entwicklung der Republik Estland in der ersten Seite des zwanzigen Jahrhunderts
Budapest, 2005, 17 p.
35. Máthé, Gábor: Der bürgerliche Rechtsstaat in Ungarn
Budapest, 2005, 10 p.
36. Becchi, Paolo: Hegel und der Kodifikationsstreit in Deutschland am Anfang des 19. Jahrhunderts
Budapest, 2005, 16 p.
37. Rüping, Hinrich: Anwaltsgeschichte als Juristische Zeitgeschichte
Budapest, 2005, 23 p.
38. Masakatsu Adachi: Entwicklung der Nationalstaaten im 19. und 20. Jahrhundert aus japanischer Sicht
Budapest, 2006, 12 p.
39. Steinberg, Georg: Aufklärische Tendenzen im ungarischen Strafrecht
Budapest, 2006, 21 p.
40. Illés, Viktor: Die Rolle der Nationalkommissionen in der Aufstellung der Volksgerichte bis Februar 1945 von
Budapest, 2006, 16 p.
41. Máthé, Gábor: Die Bedeutung der Lehre von der Heiligen Stephanskronen für die ungarische Verfassungsentwicklung
Budapest, 2006, 14 p.
42. Rüping, Hinrich: Politische und rechtliche Schuld nach Systemumbrüchen im Europa des 20. Jahrhunderts
Budapest, 2006, 25 p.
43. Barna, Attila: Der wahre Diener des Staates – Verwaltungsreformen von Joseph II. in den ungarischen Komitaten
Budapest, 2006, 21 p.
44. Horváth, Attila: Geschichte des Strafrechts in Ungarn während des sowjetisch geprägten Sozialismus, mit besonderem Hinblick auf die Schauprozesse
Budapest, 2006, 38 p.
45. Stipta, István: Die Herausbildung und die Wirkung der deutschen Verwaltungsgerichtsbarkeit auf den ungarischen Verwaltungsrechtsschutz
Budapest, 2006, 25 p.
46. Máthé, Gábor: Moments of making fundamental law in the Hungarian Parliament in the dualistic era
Budapest, 2006, 21 p.
47. Deres, Petronella: The criminal substantial law's evaluation of crimes committed under the influence of alcohol in the criminal code's general section
Budapest, 2007, 25 p.
48. Szigeti, Magdolna: Die Grundrechte und deren Geltung in dem sozialistischen Ungarn
Budapest, 2007, 12 p.
49. Béli, Gábor: Die Verjährung (praescriptio) und die Ersitzung (usucapio) im alten ungarischen Recht
Budapest, 2007, 12 p.
50. Jubiläumsband
Budapest, 2007 (sajtó alatt)
51. Borchardt, Karl: Ungarn und Rothenburg ob der Tauber: Ein Überblick historische Kontakte
Budapest, 2007, 16 p.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Antal Tamás PhD, tudományos munkatárs, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jogtörténeti Tanszék; **Árvai Tünde**, egyetemi hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Közép- és Koraújkori Történeti Tanszék; **Basa Ildikó**, tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézete; **Blazovich László**, DSc, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék; **Bögöly Gyula**, alezredes, a Kaposvári Katonai Ügyészség helyettes vezetője; **Csoór Dorothea**, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Elek Péter**, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Föglein Gizella**, CSc, habil. egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék; **Gáspár Zita** történész; **Hautzinger Zoltán**, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Állam és Jogtudományi Kar, Büntető Eljárásjogi Tanszék; **Kajtár István**, DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Kelemen Miklós**, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Képes György** PhD, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Metzinger Péter**, ügyvéd, Trinn Ügyvédi Iroda; **Mezey Barna**, CSc., tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Révész T. Mihály**, CSc, tanszékvezető egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Jog- és Gazdaságtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Szalma József**, egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem Jogtudományi Kara; **Szomora Zsolt**, egyetemi tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem ÁJK, Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék; **Vermes Attila**, PhD hallgató, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar; **Völgyesi Levente**, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék

2007. évi I. számunk szerzőlistájából sajnálatos módon kimaradt **Föglein Gizella** neve. Emiatt a szerkesztőség jeles szerzőnk szíves elnézését kéri.

Bibliotheca Iuridica

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos kiadványai

Miscellanea 22.

HU ISSN 1587-5172

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az clesztos@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük feltüntetése mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget Word programmal (6/95-ös mentéssel), 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;

- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;

- az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;

- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a teljes mű (pl. recenzióban) vagy a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az év-folyamat, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;

- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;

- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;

- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;

- a lábjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredeti-ként postai úton kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

STUDIEN

BLAZOVICH, László: Anmerkungen zum Kaschauer Schwabenspiegel	1
FÖGLEIN, Gizella: Der Ungarische Juristenverein im Jahre 1947 über die Rechtsbezüge des Friedensvertrags	5
KÉPES, György: Die Begnadigungssache von Manó Buchinger	11
SZALMA, József: Über die Staatsbürgerschaft – Blick ins Ausland	25

WERKSTATT

BASA, Ildikó: Gedanken zum Konzept des neuen Bürgerlichen Gesetzbuchs – aus rechtshistorischer Sicht, mit besonderem Hinblick auf die Beziehung zwischen Handels- und Privatrecht	35
GÁSPÁR, Zita: Gerichtsmedizin in Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts	41
METZINGER, Péter: Beiträge zur mittelalterlichen Geschichte des Handelsrechts	51

ÜBER BÜCHER

Vom Gewohnheitsrecht bis zu den slawischen Gesetzen – ANTAL, Tamás	57
Protokolle des Schwarzenberg-Ministeriums vom Anfang des Jahres 1850 – KAJTÁR, István	58
Ein großer Staatsmann im Alter – Gedanken zum Buch von Ferenc Pölöskei: Die letzten Jahre von Ferenc Deák – RÉVÉSZ, T. Mihály	59
Studiensammlung zu den jüngsten Änderungen im ungarischen Rechtssystem – É. L.	61

RUNDSCHAU

Vertrauen und Geschichte (Vertrauen-Symposium mit Francis Fukuyama) – MEZEY, Barna	63
Glaubwürdige Orte im Mittelalter. Konferenz zum 825. Jubiläum der ungarischen Schriftlichkeit – ÁRVAI, Tünde	66
Der 300. Jahrestag des Landtags zu Ónod (Ónod, 10. Juni 2007) – VÖLGYESI, Levente	67
Trizentenarium der Kodifikation des Militärstrafrechts. Wissenschaftliche Festsitzung zum 300. Jahrestag der Verabschiedung der Militärgesetze im Landtag 1707 in Ónod – BÖGÖLY, Gyula – HAUTZINGER, Zoltán	68
Erscheinung der Reform des „Strafsystems“ in der Pesti Hírlap von Lajos Kossuth – Bericht über die öffentliche Diskussion der PhD-Dissertation von Szilvia Bató – SZOMORA, Zsolt	70
Staatsbau in Deutschland nach dem Zweiten Weltkrieg, Verfassungssituation und die Wiedervereinigung – Bericht über die öffentliche Diskussion der PhD-Dissertation von Magdolna Szigeti – É. L.	71
Das Institutionssystem der Verwaltung des ungarischen öffentlichen Gesundheitswesens (1867–1914) – Bericht über die öffentliche Diskussion der PhD-Dissertation von Balázs Pálvölgyi – VERMES, Attila	74
Bericht über den Habilitationsvortrag von Lajos Rác – KELEMEN, Miklós	77
Das Max-Planck-Institut für die europäische Rechtsgeschichte – CSÓÓR, Dorothea	79
Gefängnismuseen der Welt – San Quentin State Prison – ELEK, Péter	80

NACHRICHTEN

Die Autoren dieses	84
--------------------------	----

Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie für Wissenschaften an dem Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte Eötvös-Loránd-Universität

Titelbild:

Francis Fukuyama (1952 Chicago)

US–Amerikanischer Politologe, Professor für internationale politische Ökonomie

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järveld (Tallin), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srdan Šarki (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István

Redakteur: Élesztős László

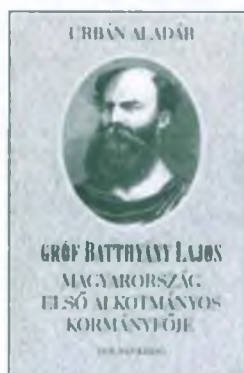
Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. 2. Stock Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität und Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

Druck: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7

Urbán Aladár:
GRÓF BATTHYÁNY LAJOS,
MAGYARORSZÁG ELSŐ ALKOTMÁNYOS KORMÁNYFŐJE

Urbán Aladár új könyve tudományos igénnyel megírt ismeretterjesztő monográfia, egyben tisztelgés Magyarország első miniszterelnökének 200. születésnapja előtt. A kiváló történész, aki évtizedek óta a legtöbbször teszi első miniszterelnökünk elismertetéséért, a róla alkotott reális kép kialakításáért, a nemzeti emlékezetben való méltó elhelyezéséért, e könyvében emberközeli képet nyújt az ifjú, majd az érett, tevékeny és sokoldalú politikusról, aki 1848 egyik kulcsszereplője volt; többek között megszervezte a nemzetőrséget és a honvédtoborzást. A műből megismerhetjük a miniszterelnök lemondásának és halálának körülményeit, okait is.

ISBN 978 963 346 789 3 – Holnap Kiadó, Budapest, 2007, 239 p.

Ladányi Andor:
TÖRÉKVÉSEK, KÍSÉRLETEK A JOGÁSZKÉPZÉS REFORMJÁRA, 1890–1944
Jogtörténeti értekezések 34. Sorozatszerkesztő: Mezey Barna

Ladányi Andor levéltári források, folyóiratcikkek, korabeli kiadványok és a szakirodalom feldolgozásával a magyar jogi oktatás 1890–1944 közötti – kormányzati (elsősorban Csáky Albin, Wlassics Gyula, Berzeviczy Albert, Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszterek nevéhez fűződő) és jogász-szakmai – reformkísérleteinek, reformtervezeteinek történetét követi nyomon, bevezető fejezetében kitérve az 1870–1880-as évekbeli előzményekre is. A reformtervek sikertelenségének okait a Szerző többek között a vitás kérdések nagy számában, a kormányzat, az igazságügyi szervek, a közigazgatás stb. eltérő igényeiben, a szakmai konszenzus hiányában, az oktatás tartalmi, szaktárgyi vonatkozásaira vonatkozó eltérő véleményekben, a gyakorlati képzés nem kielégítő voltában látja.

ISBN 978 963 693 024 0 – Gondolat Kiadó, Budapest, 2007, 88 p.

Zinner Tibor – Kahler Frigyes, Koczka Éva, Pálvolgyi Ferenc, Tóth Béla közreműködésével:
MEGFOGYVA ÉS MEGTÖRVE. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962

A Bárándy Péter igazságügy-miniszter által a magyar jogászságot: bírákat, közjegyzőket, ügyészeket, ügyvédeket stb. ért törvénysértések feltárására és orvoslásának előkészítésére 2003. március 20-án felállított bizottság – Berényi András ügyvéd, Kahler Frigyes, a Veszprém Megyei Bíróság Büntető Kollégiumának kollégiumvezetője, Koczka Éva ügyvéd, Pálvolgyi Ferenc, a Legfelsőbb Ügyészség Magánjogi Főosztályának főosztályvezető ügyésze és Tóth Béla, a Magyar Országos Levéltár nyugalmazott főigazgató-helyettese – levél- és irattárakban folytatott kutatómunkáját, visszaemlékezések során szerzett információit Zinner Tibor, a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának tudományos kabinetfőnöke elnöklétével összegezte. 1918 és 1962 között a magyar jogászságot számos támadás sújtotta: volt, akit származása, vallása, politikai nézetei, később pedig vádemelése, ítélete, védői működése miatt hurcoltak meg, és voltak olyanok, akiket élethossziglan kirekesztettek a jogászvilágból. A könyv ennek feltárását és megismertetését tűzte ki célul.

ISBN 963 9221 65 1 – Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2005, 679 p.

Olasz Lajos:
A KORMÁNYZÓHELYETTESI INTÉZMÉNY TÖRTÉNETE (1941–1944)

A könyv széles forrásbázisra támaszkodva mutatja be a kormányzó-helyettesi intézmény történetét és a hivatalt betöltő Horthy István politikai tevékenységét. Végigköveti az új közjogi tisztség szerepének és megítélésének alakulását, a szélesebb közvélemény ezzel kapcsolatos reakcióit, illetve a kormányzó fia köré szövődő legendák létrejöttét, változásait. Felidéri és esetenként új összefüggésekbe helyezve tárgyalja a II. világháború időszakának szinte minden fontosabb kül- és belpolitikai eseményét, bemutatja a korabeli közéletet, a különböző elitcsoportokat, a politikai pártokat, a tisztviselői és tisztikar meghatározó személyiségeit, akik támogatták a kormányzó-helyettesi hivatal létrehozásában megtestesülő politikai szándékokat vagy elutasították az új jogintézményt és Horthy István személyét.

ISBN 978 963 058 512 5 – Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 486 p.

Ádám Péter:
FRANCIAORSZÁG ALKOTMÁNYOS RENDJE ÉS POLITIKAI INTÉZMÉNYEI
Faktum sorozat

Ádám Péter Franciaország 1958-ban, népszavazás útján jóváhagyott új alkotmányát alapul véve elemzi Charles De Gaulle, az V. Köztársaság első államfője hatalmi berendezkedését, a parlamenttel szemben a végrehajtó hatalom jogosítványainak erősítését, majd azt a kérdést vizsgálja, hogy utódai miképpen álltak hozzá ehhez az alkotmányhoz? Hogyan működik az V. Köztársaság? Milyen a parlamentje, hogyan illeszkednek egymásba politikai intézményei? Hogyan viszonyul a francia parlamentarizmus csaknem két évszázados hagyományához? A mű, amely közli az alkotmányos jogforrások fordítását is, nemcsak a szaktörténészek, jogászok és politológusok szűk köréhez szól, hanem mindazoknak érdekes olvasmány, akik érdeklődnek Franciaország történelme, politikai kultúrája, alkotmányos hagyományai iránt.

ISBN 978 963 135 507 9 – Corvina Kiadó, Budapest, 2007, 267 p.